

SZOMBATI Zoltán

VÉDELEM BÁRMI ÁRON? *DEFENCE AT WHATEVER PRICE?*

A katasztrófavédelmi feladatok fontosságát a bekövetkezett katasztrófák áldozatai számának növekedése és a katasztrófák által okozott károk értékének emelkedése igazolja. A szerző áttekinti a katasztrófák típus szerinti felosztását, elemzi veszélyességüket. Megállapítja, hogy a lakosság fenyegetettsége az ipari katasztrófák vonatkozásában az események kis száma miatt viszonylag alacsony szintű, a gyakoribb vegyi szennyezéssel járó közlekedési balesetek esetén pedig a szállított veszélyes anyagok mennyisége jelent kisebb mértékű veszélyt. Javasolja a fenyegetettséggel arányos mértékű, költség-hatékony, négy szintű egyéni védelmi rendszer létrehozását. Ez mind a mentésben résztvevők, a biztosítási feladatokat ellátók, mind a veszélyeztetett lakosság számára biztosítja a szükséges mértékű, megbízható védelmet.

The importance of catastrophe defensive tasks has been verified by increasing victims' numbers of catastrophes and in values of damages caused. The author performs the division into types of catastrophes and analysing their dangerous natures. He makes certain that threats of inhabitants are relatively low-level because of few numbers of events in connection with industrial catastrophes and amounts of dangerous materials mean slightly danger in case of transport accidents with going frequent chemical decontaminations. He suggests establishing of four level defensive system which is cost effectiveness and proportional to threats. It ensures the necessary, reliable defence for as participators, safety task providers during rescues and for as endangered inhabitants.

BEVEZETÉS

A katasztrófavédelem szerepe, fontossága napjainkban egyre inkább előtérbe kerül. Az ok igen prózai: a bekövetkező katasztrófák egyre súlyosabb következménnyel járnak, illetve járhatnak. Az utóbbi évszázad gyors technikai fejlődése, a növekvő népesség és a nagyobb népsűrűség növeli a potenciális áldozatok számát. A 20. században összesen 3,5 millió ember esett áldozatul a természeti katasztrófáknak, illetve az 1990-es években a természeti csapások összesen 535 milliárd dollárnyi kárt okoztak. Ezek az adatok – úgy gondolom – kellően alátámasztják a katasztrófák hatásai elleni védekezés fontosságát. Megfelelő intézkedésekkel, alapos felkészüléssel emberi életek és anyagi értékek menthetők meg.

Sajnos, a természeti katasztrófák egy része (földrengések, szökőárok) nem áll közvetlen kapcsolatban az emberi tevékenységgel, így nem előzhető meg, legfeljebb bekövetkezését lehet több-kevesebb sikerrel prognosztizálni. Több katasztrófatípus azonban szerves kapcsolatban áll az emberi tényezővel, így elvileg megelőzhető lenne. A katasztrófák bekövetkezése esetén alapvető kötelességünk azok hatásainak mérséklése. Sok katasztrófatípusnál fontos a mentésben és a kárelhárításban résztvevők, illetve a katasztrófák hatásai által fenyegetett lakosok egyéni védelme, különböző típusú védőeszközökkel történő ellátása.

A cikkben az alábbi célokat tűztem ki:

- elemezni a magyar lakosság fenyegetettségét a különböző típusú ipari és közlekedési katasztrófa, illetve veszélyhelyzetek bekövetkezése során;
- az előzőekből levont következtetések alapján vizsgálni, hogy a különböző tevékenységet végzők számára milyen típusú egyéni védőeszközök biztosítása szükséges;
- elemezni, hogy a veszélyeztetett lakosság számára milyen típusú egyéni védőeszköz szükséges;
- vizsgálni a költség-hatékony védekezés lehetőségeit;

Nem célom természeti csapások kárelhárításakor szükséges egyéni védőeszközök fenti szempontok szerinti vizsgálata.

A KATASZTRÓFÁK FŐBB TÍPUSAI

A katasztrófák elleni védekezést Magyarországon a legmagasabb (törvényi) szinten szabályozzák. Az 1999. évi LXXIV. törvény megállapítja: „Minden állampolgárnak, illetve személynek joga van arra, hogy megismerje a környezetében lévő katasztrófaveszélyt, elsajátítsa az irányadó védekezési szabályokat, továbbá joga és kötelessége, hogy közreműködjön a katasztrófavédelemben.”¹ A fentiekből következően az állam feladata, hogy gondoskodjon polgárai védelméről. A kérdés csupán az lehet, hogy ez milyen szinten történjen, és milyen körre terjedjen ki. A későbbiekben ezt kívánom elemezni.

A különböző katasztrófák elhárításában fontos szerepet játszó Magyar Honvédség katasztrófavédelemmel kapcsolatos feladatait a 2004. évi CV. törvény, a 23/2005. (VI. 16.) HM rendelet, a 9/2001. (HK. 4.) HM utasítás, valamint a 14/2207. (HK. 4.) vezérkarfőnöki intézkedéssel módosított 82/2005. (HK. 20.) vezérkarfőnöki intézkedés szabályozza. A katasztrófák leggyakoribb típusai a következők:

- természeti (elemi) csapások (földrengés, árvíz, rendkívüli időjárás, stb.);
- civilizációs, azaz emberi tevékenység következtében kialakuló katasztrófák, illetve veszélyhelyzetek, amelyek lehetnek:
 - nukleáris tevékenységgel járó,
 - veszélyes vegyi anyagokat tároló, feldolgozó üzemek, raktárak üzemzavarával vagy/és rongálódásával járó,
 - veszélyes anyagok szállításával összefüggő katasztrófa, vagy veszélyhelyzetek;
- súlyos következményekkel járó járványos megbetegedésekkel kapcsolatos katasztrófa-helyzet;

Természetesen más szempontok alapján történő felosztások is ismertek, így egyes helyeken olvashatunk pl. humanitárius katasztrófáról, amely váratlanul bekövetkező tömeges migráció esetén definiálható.

Jelen cikkem témája szempontjából azonban az emberi tevékenység következtében kialakuló katasztrófa-helyzetek elemzése a fontos, mivel a személyi védelem kérdése ilyen esetekben jelentkezik hagsúlyozottan. Ezzel természetesen nem vonom kétségbe, hogy egy járvány kitörésekor, vagy sok áldozatot követő természeti katasztrófa bekövetkezése esetén szükség van bizonyos típusú személyi védelemre.

Tekintsük át, milyen típusú katasztrófák jelenthetnek közvetlen veszélyt a lakosságra nézve:

1.) Nukleáris katasztrófák

Radioaktív szennyeződéssel járó katasztrófa-helyzet számos módon kialakulhat.

A.) Totális vagy korlátozott nukleáris fegyverekkel vívott háború.

Nem csak lokálisan, de az egész emberiség szempontjából ez a legriasztóbb veszélyforrás, de jelenleg szerencsére bekövetkezésének lehetősége kicsi. Az atomfegyverrel rendelkező országok körének bővülése, a nemzetközi helyzet esetleges drasztikus romlása, a csökkenő természeti erőforrásokért vívott küzdelem későbbi felerősödése miatt a jövőben azonban nem lehet teljesen kizárni.

B.) Úrbalesetek

1978. január 24-én felrobbant egy pályájáról letért nukleáris energiával működő szovjet műhold Kanada fölött², és radioaktív szennyeződést okozott. Bár jelenleg nem ismert a pályára állított fenti meghajtású műholdak száma – és remélhetőleg nem került sor tömegpusztító fegyverek telepítésére a világűrbe, hiszen ezt nemzetközi egyezmény tiltja –, az eset bekövetkeztének gyakoriságából kiindulva kijelenthetjük, hogy hazánk szempontjából ez nem jelenthet reális veszélyforrást.

C.) Külföldi vagy hazai reaktorbaleset

A nukleáris energia felhasználása az elmúlt évtizedekben egyre jelentősebb szerepet kapott az emberiség energia igényének kielégítésében. Ez érthető, mivel az atomerőművek által megtermelt áram önköltsége re-

¹ 1999. évi LXXIV. törvény a katasztrófák elleni védelem irányításáról, szervezetéről és a veszélyes anyagokkal kapcsolatos súlyos balesetek elleni védekezésről, Magyar Közlöny 1999. évi 60. szám (VII. 5.)

² E napon történt, <http://www.bocs.enapon.php?&t=fák/minden-ma.phd?a=470&>; 2007. november 14.

latíve alacsony a fosszilis energiaforrásokat használó erőművekben előállítással szemben. A „relatív” jelző használatát azért láttam indokoltnak, mivel léteznek ennél olcsóbb energia-előállítók is: például a szél-erőművekben használt légnyomás ingyenes, illetve a folyók is tulajdonképpen külön anyagi ráfordítás nélkül folynak (vízierőművek), de folytathatnám tovább a sort (a napenergia, az árapály, a geotermikus energia).

Az atomerőművek minden biztonsági berendezésük ellenére potenciális veszélyforrások lehetnek (lásd: Csernobil).

Hazánkban egy energiatermelő (Paks) és két kutató atomreaktor (Budapest, Csillebérc) működik. A reaktorokban kiépített biztonsági berendezéseknek köszönhetően az üzembiztonság igen magas, azonban a bekövetkezett balesetek és működési rendellenességek arra figyelmeztetnek, hogy nem létezik teljes biztonságot nyújtó rendszer (elsősorban az emberi tényező jelenléte, irányító szerepe miatt).

Szükséges hangsúlyozni, hogy a kutató laborokban alkalmazott nukleáris fűtőelemek mennyisége töredéke az energiatermelő reaktorokban használtakénak, tehát potenciális veszélyességük is arányosan kisebb, ugyanakkor sűrű lakott területen működnek.

A külföldi reaktorok számbavételét a csernobili tragédia következményei indokolják. „1986. április 26-án az ukrain Csernobil atomerőművének negyedik blokkjában bekövetkezett az eddigi legsúlyosabb reaktorbaleset.” A baleset következtében „... 4×10^{18} Bq aktivitás szabadult ki a légkörbe, amely 400-szorosa volt a hirosimai atombomba által a légkörbe juttatott aktivitásnak”³. A baleset következményei egész Európában érzékelhetőek, mérhetőek voltak, a reaktor közvetlen környezetében pedig még sokáig azok is maradnak.

A fentiek miatt a veszélyforrások elemzése során figyelembe kell venni a csehországi (Dukovany, Temelín), a szlovákiai (Mohovce, Jaslovske Bohunice), a szlovéniai (Krško), a romániai (Cernavoda) és a bulgáriai (Kozloduj, Belene /épülő/) atomerőműveket is.

D.) Radioaktív anyagok szállítása

Az atomerőművekben használt fűtőelemeket — azok kimerülése miatt — rendszeresen cserélni kell, illetve a „kiégett” fűtőelemeket — tárolásukat követően — további felhasználásuk vagy végleges elhelyezésük helyszínére kell szállítani. A szállítás — amelynek megszervezése, biztosítása természetesen a legkörültekintőbb módon történik — a legszigorúbb előírások betartása mellett is potenciális veszélyforrás.

E.) Terrorista akció következtében kialakuló radioaktív veszély

Bár a nukleáris létesítmények kétségtelenül csábító célpontok lehetnek egyes szélsőséges nézeteket valló csoportok számára, a humán és a technikai biztonsági rendszer, az atomreaktorok szerkezeti kialakítása miatt egy ellenük indított akció igen gondos tervező, szervezőmunkát és felkészültséget igényel. Ennek lehetőségét azonban nem lehet kategorikusan kizárni. (Hiszen ki gondolt 2001. szeptember 11-e előtt utasszállító gépek „fegyverként” való alkalmazására?)

2.) Veszélyes vegyi anyagokat tároló, feldolgozó üzemek, raktárak üzemzavara, rongálódása esetén kialakuló katasztrófa-helyzet

Magyarország területén több olyan vegyipari üzem található, amely nagy mennyiségben használ és tárol veszélyes ipari anyagokat. Ezen anyagok körét nemzetközi megállapodások, a kémiai biztonságról szóló törvény⁴ és a hozzá tartozó végrehajtási utasítások tartalmazzák. Ezek az anyagok lehetnek:

- alapanyagok,
- köztes anyagok,
- végtermékek.

A jogszabály előírásai szerint a veszélyes anyagok gyártását, importját be kell jelenteni. Tárolásuk, csomagolásuk, szállításuk során fokozott biztonsági előírásokat kell betartani. Ezen túl az ilyen jellegű tevékenységet folytató üzemek kötelesek védelmi tervet készíteni, és dolgozóikat felkészíteni a szakszerű tevékenységre üzemzava-

³ Vincze Csilla, Lagzi István, Mészáros Róbert: Húsz éve történt a csernobili katasztrófa: baleseti kibocsátás modellezése, http://www.nimbus.elte.hu/~lagzi/oktatasi_segédanyag3.pdf: 2007. november 20.

⁴ 2000. évi XXVI. törvény a kémia biztonságról, Magyar Közlöny 2000. évi 38. szám (IV. 26.)

rok esetére. Mindezek ellenére a vegyipari balesetek igen súlyos következményekkel járhatnak. 1984. december 3-án az indiai Bhopal városában egy vegyipari üzemből kiszabadult kb. 40 tonnányi metil-izotiocianid egyes becslések szerint 3 000, a Greenpeace nemzetközi környezetvédő szervezet adatai szerint mintegy 8 000 főt ölt meg a balesetet követő 3 napon belül.⁵ A szennyeződés mintegy 60 km távolságra jutott el, a térségből kb. 120 000 ember menekült el.⁶ India messze van, ott megtörténhet egy ilyen tragédia, de nálunk nem – gondolhatjuk. Ezt cáfolandó, idézhetünk egy másik esetet. 1976. július 10-én az olaszországi Sevesoban lévő vegyiüzemben robbanás történt, aminek következtében jelentős mennyiségű dioxin-szerű vegyszer szabadult ki. Több száz embert kitelepítettek, akik legtöbbször 3 év múlva költözhetett csak vissza.⁷ A baleset után az európai országok jelentős mértékben megszigorították a veszélyes anyagok kezelésével, tárolásával, szállításával kapcsolatos előírásokat. Hazánkban a veszélyes anyagokat használó üzemek gócpontszerűen helyezkednek el. Több ilyen jellegű objektum található Budapest, Szeged, Szolnok, Kazincbarcika, Százhalombatta, valamint Balatonfűzfő körzetében, de elszórtan is előfordulnak több nagyvárosban, vagy azok környékén. A potenciális veszély természetesen nem feltétlenül jelent konkrét fenyegetettséget.

Egy esetleges baleset következtében kialakuló veszélyhelyzet súlyossága számos, adott esetben egymástól független tényezőtől függhet:

- a kiszabaduló veszélyes anyag típusa, mennyisége;
- az üzem vagy tárolótér rongálódási foka;
- a talajmenti időjárási viszonyok a rombolódás körzetében;
- a helyreállítási, kármentési munkák üteme, hatásossága;

3.) Veszélyes anyagok szállításával kapcsolatban kialakuló katasztrófa helyzet

A közlekedési balesetek általában nem okoznak olyan közvetlen katasztrófa-helyzetet, mivel a szállított veszélyes anyagok mennyisége általában nagyságrendekkel kevesebb, mint az üzemekben tárolt, illetve felhasznált anyagoké.

Veszélyes anyag szállítható:

- levegőben,
- vasúton,
- vízen,
- közúton.

A veszélyes vegyi anyagok légi szállítása nem jellemző; ebben az esetben a repülőgép hajtóanyaga a veszélyes anyag. Ennek mennyisége változó. A Malév által is üzemeltetett Boeing 737-800 típusú utasszállító teljesen feltöltve 26 020 liter⁸, míg nagyobb társa a Boeing 767-200 ER 90 770 liter⁹ hajtóanyagot vihet magával. Ez az anyag a szabadba kerülve egyrészt tűzveszélyes, másrészt környezetszennyező. A veszélyforrás értékelésénél figyelembe kell venni, hogy a légi közlekedés a legbiztonságosabbnak tekintett utazási, szállítási lehetőség. A légi katasztrófák mindig nagy média-nyilvánosságot kapnak, ami az egy időben jelentkező, nagyszámú áldozatnak tudható be.

A vasúti áruszállítás során nagy tömegű árut, általában nagy távolságra szállítanak. Ennek során többféle veszélyes ipari anyagot, különféle savakat, ásványolaj termékeket, folyékony gázokat szállító vagonok gördülhetnek a síneken. A veszélyes áruk nemzetközi szállítását a 47/2003. (VII. 24.) GKM rendelet szabályozza. Bár egy időben valóban nagy mennyiségű veszélyes anyagot szállítanak, a vasúti szállítás szintén a veszélytelenebb szállítási típusok közé tartozik, alacsony baleseti mutatókkal.

Veszélyhelyzetet leginkább az egy helyen koncentrálnak, nagy mennyiségű veszélyes anyag, a vasúti közlekedés Budapest centrálúsága, és a vasúti pályán közlekedő nagyobb állomásokon álló szerelvények terroristák akciókkal szembeni védtelensége okozhat.

⁵ A bhopali katasztrófa, <http://www.abbcenter.com/index.php?t=katasztrófák&id39103&cim=1> 2007. november 20.

⁶ Bhopal Disaster, <http://www.greenpeace.org/usa/campaigns/toxics/justice-for-bhopal>, 2007. november 21.

⁷ A Seveso-i vegyi katasztrófa, <http://www.abbcenter.com/index.php?t=katasztrófák&id39198&cim=1>; 2007. november 21.

⁸ Boeing 737, http://www.boeing.com/commercial/737family/pf/pf_800tech.html, 2008. 09. 04.

⁹ 767 Family, http://www.boeing.com/commercial/767family/pf/pf_200prod.html 2007. november 21.

Nehéz felmérni, milyen veszélyekkel járhat egy több tíz tonnányi cseppfolyós propán-bután gáz szállítmány felrobbanása. Természetesen körültekintő útvonaltervekkel, megfelelő szintű őrzés-védelemmel a fenti kockázat könnyen csökkenthető.

Néhány veszélyes anyagot szállító vasúti kocsik legfontosabb adatai:

Típus	Raktérfogat (m ³)
Zes	26,5
Zakks	63

Veszélyes anyagok „kiszabadulása” általában tartálykocsik kilyukadása, vagy valamely elzáró szelep meghibásodása miatt következhet be.

A veszélyes anyagok vízi szállítása Magyarországon — mint általában a vízi szállítás — alárendelt szerepet játszik a vasúti, illetve a közúti szállítással szemben. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a vízi szállítás során bekövetkező emisszió azonnali súlyos környezeti katasztrófát okoz.

Közúti szállítás során hazánkban viszonylag nagy tömegű veszélyes anyagot mozgatnak. Bár Magyarországot általában tranzit országgént emlegetjük, amely összekötő kapocs Délkelet- és Nyugat-Európa, valamint Oroszország, Ukrajna és Délnyugat-Európa között, a számadatok azt mutatják, hogy a tranzit szállítások volumene és mennyisége a veszélyes anyagok vonatkozásában évről évre csökken.¹⁰

Év	Szállított veszélyes anyag (t)	Mennyiség változása (%)
2003	13460	100
2004	10848	81
2005	5460	41

A vizsgált három év során kevesebb, mint felére csökkent a magyar utakon szállított veszélyes anyagok mennyisége.

Az útvonal kijelölés hatálya alá eső szállítások tekintetében még markánsabb a változás.¹¹

Év	Szállítás célállomása szerint (%-ban)			
	belföldi	export	import	tranzit
2003	53	33	10	4
2004	79	15	4	2
2005	81	15	4	0

Az adatokból látható, hogy a korábban sem jelentős tranzit szállítások két év alatt gyakorlatilag megszűntek, és a szállítások döntően az országhatárokon belül zajlanak.

A szállítás során elsősorban az üzemanyagtartályok, illetve a szállítótartályok meghibásodása következtében juthat a környezetbe veszélyes anyag. Igaz, hogy a közúti szállítások során, a potenciális veszély magasabb, mint az egyéb szállítási lehetőségek esetén — mivel a szállított anyagok mennyisége kisebb, a közúthálózat pedig sűrűbb, a vasúthálózatnál — gondos útvonaltervezéssel jelentősen csökkenthető a veszély mértéke.

Összességében megállapítható, hogy a nukleáris létesítmények, veszélyes anyagokat alkalmazó üzemek elvileg nagyobb veszélyt jelentenek a környezetünkre, mint a veszélyes anyagok szállítása. Az alkalmazott humán és technikai biztonsági rendszer hatékony működtetése, a technológiai fegyelem és a jogszabályok betartása következtében azonban nem szabad állandó veszélyforrásnak tekintenünk ezen objektumokat. Esetleges rongálódásuk esetére — úgy vélem — mégis szükséges a veszélyeztetett környezetben élő, dolgozó emberek személyi vé-

¹⁰ Összefoglaló a katasztrófavédelmi szervek 2004. évi és veszélyes áru közúti szállítással kapcsolatos tevékenységéről; BM Országos Katasztrófavédelmi Főigazgatóság, Budapest, 2005.

¹¹ Összefoglaló a katasztrófavédelmi szervek 2005. évi és veszélyes áru közúti szállítással kapcsolatos tevékenységéről; BM Országos Katasztrófavédelmi Főigazgatóság, Budapest, 2006.

delme, védőeszközökkel történő ellátása. A veszélyes anyag szállítása esetén az úthálózat sűrűsége, a szállított anyag kisebb mennyisége, a baleset helyének esetlegessége nem indokolja a védőeszközök helyszínen történő tárolását, de a kiürítésben résztvevőknek adott esetben rendelkezniük kell a kiürítendők számára kiadható védőeszközökkel.

AZ EGYÉNI VÉDŐESZKÖZÖK LEHETSÉGES TÍPUSAI

Az eddigiekben leírtak alapján nem vitatható, hogy egy vegyi- vagy sugárszennyezéssel járó baleset esetén rendelkezni kell egyéni védőeszközökkel. Ezzel kapcsolatban a következő kérdések merülhetnek fel:

- ki rendelkezzen egyéni védőeszközökkel?
- milyen típusú felszerelésre van szükség?
- hol tárolják ezen eszközöket?
- mennyi lehet a védőeszközök költsége?

Talán a legfontosabb kérdés az lehet, hogy a személyes védelem kire terjedjen ki.

Amennyiben morális alapon közelítjük meg a kérdést, mindenkire, hiszen valamilyen mértékben — még ha csekély mértékben is — szinte mindenki veszélyeztetett lehet. A legelső reakció erre a felvetésre: Ez lehetetlen! Pedig van ellenpélda: Az első Öböl-háború időszakában Izrael — a vegyi töltetű robbanófejű iraki Scud rakéták árnyékában — a teljes lakosságot (sőt az országban tartózkodó külföldieket is!) ellátta különböző típusú egyéni védőeszközökkel. „Ez az egyéni védelem egy lezárt dobozt jelentett, amit csak az első riadó esetén volt szabad kinyitni. Benne gázálarc, szűrővel és egy injekció.” „Ott tartózkodó külföldi újságíróként én is igazi luxus kivitelű gázálarcot kaptam. A 14 éven aluliak olyan gázálarcot kaptak, amely szűrőjéhez kis elektromotor kapcsolódott ventilátorral...”, „Úrsisakszerű, nyaktól felfelé hermetikus műanyag álarcot kaptak az asztmások...” „Végül a legkisebbeknek, a csecsemőknek inkubátorszerű fóliásátor jutott...”¹²

Mint közismert, az eszközök alkalmazása nem volt szükséges, a fennálló és reálisnak tekinthető fenyegetés miatt mégsem tekinthették „ablakon kidobott pénznek” a védőeszközök beszerzését. Tudtommal egyetlen komoly politikai párt sem vádolta pazarlással emiatt a kormányt. Természetesen nem szabad párhuzamot vonnunk egy háborús cselekményekkel fenyegetett ország és hazánk helyzete között, pusztán jelezni kívántam, hogy a monetáris szempontok nem mindig játszanak, vagy játszhatnak szerepet egy ilyen horderejű kérdésben.

Hazánk esetében ez az eljárás jelenlegi gazdasági helyzetünk és a lakosság alacsony veszélyeztetettségi szintje miatt nyilvánvalóan nem járható és nem is indokolt.

Amennyiben voluntarista gazdasági szemlélettel közelítjük meg az ellátás problematikáját, mondhatnánk, hogy ne védekezzünk, mivel a balesetek bekövetkezési esélye túl kicsi. Ennek a felvetésnek nyilvánvalóan nincs létjogosultsága.

Balesetek minden évben többször is előfordulnak. Akik a veszélyhelyzet elhárításában részt vesznek, csak védőeszközökben dolgozhatnak. Nem fogadhatjuk el, hogy azok, akiknek kötelességük az ilyen körülmények közötti munkavégzés, ne kapjanak megfelelő védelmet.

A megoldás véleményem szerint a többszintű védelmi rendszer kiépítése lehet, amely költséghatékony, és nem pazarló.

A képzeletbeli piramis csúcsán a mentésben, kárelhárításban közvetlenül résztvevő, tehát a tűz közelében (gyakran nem is csak képletesen!) dolgozó állomány található. Részükre teljes körű védelmet nyújtó egyéni védőeszközök biztosítása szükséges. Ez állhat a mechanikai sérülések ellen védő sisakból, oxigénlégző, vagy sűrített levegőt biztosító légzőkészülékből, amely lehetővé teszi a huzamos ideig tartó tevékenységet oxigéntől elzárt, vagy egészségre ártalmas gázokat tartalmazó környezetben. Szükséges továbbá a fizikai sérüléseknek és az agresszív veszélyes anyagoknak ellenálló, teljes testfelületet befedő védőruha kiadása. A konkrét típus kiválasztásakor azonban ügyelni kell arra, hogy az eszköz védőképessége ne a munkavégző képesség rovására valósuljon meg. A védőruha feltűnő színben készüljön, fényvisszaverő csíkokkal és egyéni azonosító jelzésekkel, hogy rossz látá-

¹² Márványi Péter: A néma rádiók éjszakái, Regiment II. évfolyam 2006. évi 4. szám, p. 26-28.

si viszonyok között, füsttel, porral telt helyiségekben is láthatóak, illetve azonosíthatóak (pl. felismerhető legyen a tevékenységet vezető rangidős személy) legyenek a mentésben résztvevők.

Közvetlenül ugyan nem a védőeszközök közé tartozik, de a személyi védelem szempontjából kiemelt fontosságú a kommunikációs lehetőség biztosítása. Az ideális természetesen a megfelelő jogosultsággal rendelkező rádió lenne. Ennek hiányában olyan eszköz szükséges, amely képes jelezni, ha valaki a mentés közben közvetlen életveszélybe kerül (pl. meghibásodott védőeszközök, rosszullét, súlyos sérülés, vagy másokat fenyegető veszély jelzésére).

Alacsonyabb, középszintű védelem biztosítása szükséges azok számára, akik a kárhely közelében biztosítási tevékenységet folytatnak (ellenőrző-áteresztő pontot működtetnek, területzárásban vesznek részt, vagy egyéb feladatot látnak el). Részükre a feladat jellegének megfelelő, de legalább a légzésvédő eszköz és a testfelületet védő könnyű védőruha vagy lepel szükséges, mivel ők kapcsolatba kerülhetnek vegyi-, vagy sugárszennyezett járművekkel, személyekkel és a körülmények (meteorológiai, rongálódási) kedvezőtlen változása esetén maguk is szennyeződhetnek.

Míg a fenti kategóriákba tartozók (beoszthatók) száma közel pontosan előre meghatározható, nehezebb azt prognosztizálni a közvetlenül veszélyeztetett lakosság vonatkozásában, akik részére alapszintű védelmet szükséges biztosítani. Jelen dolgozat területi határai miatt a beszerzendő védőeszközök mennyiségi elemzésére nem térhetek ki. Általános elvként azonban rögzíthető, hogy a legfontosabb a légző- és emésztőszervek védelme, amely légzésvédő eszközzel valósítható meg. Megfelelő eszköz-e az alapszintű védelemhez a Magyar Honvédségnél rendszeresített 93M gázálarc (1. számú kép)? Nyilvánvalóan nem. Ennek főbb okai:

- a 93M gázálarc huzamos időn keresztül megbízható védelmet nyújt, de használata megfelelő kiképzést igényel;
- alkalmazása előtt személyenként ellenőrizni kell a méret helyességét;
- a szennyezett területről való kimenekítéshez nem feltétlenül szükséges tartozékai is vannak (folyadék felvevő feltét);
- beszerzési költsége magas.

A civil lakosság védelméhez olyan eszközre van szükség, amely:

- könnyen, külön felkészítés nélkül kezelhető;
- védőképessége nem méretfüggő;
- védőképességét a meneküléshez, kiürítéshez szükséges időtartamig megőrzi;
- nem igényel karbantartást, tárolása átlagos körülmények között megoldható,
- olcsó.

A felsorolt követelményeknek tökéletesen megfelelnek az ún. menekülőkámszák, mint pl. az ABEK 1 P3 típus (2. számú kép). Védi a légzőszerveket, a szemet, a fejet és kényelmes viseletet biztosít. Használata nem igényel külön felkészítést, és legalább 20 percig védelmet biztosít szerves és szervetlen gázok, gőzök valamint szilárd részecskék ellen. Bontatlan csomagolásban védőképességét legalább 5 évig megőrzi. Ára a 93M gázálarc beszerzési árának 21%-a.

Negyedik csoportba a közvetlenül nem veszélyeztetett, de esetleg veszélyes helyzetbe kerülők tartozhatnak. Számukra is hasonló (vagy ugyanolyan) védőeszköz biztosítandó, mint a harmadik csoportba tartozóknak, azzal a különbséggel, hogy ezt a készletet a mentésben résztvevők szállítsák ki részükre. Addig védelmüket szükségessé tesz az elzárkózással célszerű biztosítani. Természetesen felvetődhet, hogy az ebbe a kategóriába tartozókat is el kell látni a helyszínen tárolt védőeszközzel (ez lenne az ideális), ezt azonban a veszélyeztetettség alacsony szintje és gazdasági megfontolások miatt nem látom szükségesnek.

1. számú kép: 93M gázálarc

2. számú kép: ABEK 1 P3 menekülőkármzsa

Összegezve: az egyéni védelem vonatkozásában a közvetlen veszélyeztetettséggel arányos szintű védelmet cél-szerű biztosítani. Ennek keretében négy védelmi szintet indokolt létrehozni:

- I. emelt szintű védelem: közvetlen életveszélynek kitett mentő alakulatok állománya részére;
- II. középszintű védelem: a fenti feladathoz kapcsolódó, de a nem szennyezett területen dolgozók részére;
- III. alapszintű védelem: a veszélyes objektumok közvetlen környezetében élő, dolgozó lakosság részére;
- IV. szükségsszerű védelem: a fenti kategóriába nem tartozók számára.

Ez a felosztás kellően költséghatékony, ugyanakkor megfelelő szintű védelmet képes biztosítani.

ÖSSZEGRÉS

A jelenlegi hazai viszonyok között fontos, törvényekben, rendeletekben rögzített feladat a katasztrófák elleni védekezés. A veszély több irányból fenyeget, de szerencsére bekövetkezésének valószínűsége kismértékű. Legsúlyosabb következményekkel egy atomerőmű-katasztrófa járhat, de az egyre fejlettebb biztonsági rendszerek mindinkább csökkentik ennek esélyét. A vegyi üzemekben, raktárakban történő üzemzavar, rongálódás szintén komoly, ám lokális katasztrófavhelyzetet okozhat. A vegyi- (esetleg sugár-) szennyezéssel járó közlekedési bal-esetek gyakorisága a legnagyobb, azonban ezek többsége lakott területen kívül történik, és a kiszabaduló veszélyes anyag mennyisége nagyságrenddel kisebb lehet, mint az előzőekben leírtak esetén.

A bekövetkezett civilizációs katasztrófák és következményeik mindezek ellenére arra intenek, hogy a legfontosabb érték, az emberi élet védelme koránt sem elhanyagolható. A reális fenyegetettség és a gazdasági helyzet nem teszi szükségessé, illetve nem engedi meg a teljes körű egyéni védelem megvalósítását. Ezért a reálisan fennálló veszéllyel arányos mértékű, elviselhető költséggel járó többszintű védelmi rendszert kell kiépíteni, ahol a legmagasabb szintű védelmet biztosító eszközöktől az eseti jelleggel alkalmazott védőeszközökig többféle típus is megtalálható. Ez a védelmi rendszer fejleszhető, és a későbbiekben a fenyegetettségi szint esetleges emelkedésével arányosan kiterjeszhető a lakosság szélesebb rétegeire is.

Kulcsszavak: katasztrófavédelem, veszélyes anyagok, személyi védelem, egyéni védőeszközök

Keywords: disaster management, hazardous materials, personal protection, individual protective equipment

FELHASZNÁLT IRODALOM

1999. évi LXXIV. törvény a katasztrófák elleni védelem irányításáról, szervezetéről és a veszélyes anyagokkal kapcsolatos súlyos balesetek elleni védekezéséről.
Magyar Közlöny 1999. évi 60. szám (VII. 5.)
- VINCZE Csilla, LAGZI István, MÉSZÁROS Róbert: *Húsz éve történt a csernobili katasztrófa: baleseti kibocsátás modellezése.* (http://www.nimbus.elte.hu/~lagzi/oktatasi_segédanyag3.pdf /2007. november 20./)
2000. évi XXVI. törvény a kémia biztonságról.
Magyar Közlöny 2000. évi 38. szám (IV. 26.)
- Összefoglaló a katasztrófavédelmi szervek 2004. évi és veszélyes áru közúti szállítással kapcsolatos tevékenységéről. - Bp.:
2005. BM Országos Katasztrófavédelmi Főigazgatóság
(MH Görgey Artúr Vegyivédelmi Információs Központ közlése útján)
- Összefoglaló a katasztrófavédelmi szervek 2005. évi és veszélyes áru közúti szállítással kapcsolatos tevékenységéről. - Bp.:
2006., BM Országos Katasztrófavédelmi Főigazgatóság
(MH Görgey Artúr Vegyivédelmi Információs Központ közlése útján)
- E napon történt.* (<http://www.bocs.enapon.php?&t=fák/minden-ma.phd?a=470&> /2007. november 14./)
- A bhopali katasztrófa.* (<http://www.abbcenter.com/index.php?t=katasztrófák&id39103&cim=1> /2007. november 20./)
- Bhopal Disaster.* (<http://www.greenpace.org/usa/campaigns/toxics/justice-for-bhopal>, /2007. november 21./)
- A Seveso-i vegyi katasztrófa.* (<http://www.abbcenter.com/index.php?t=katasztrófák&id39198&cim=1> /2007. november 21./)
- Boeing 737.* (http://www.boeing.com/commercial/737family/pf/pf_800tech.html /2007. november 21./)
- 767 Family.* (http://www.boeing.com/commercial/767family/pf/pf_200prod.html /2007. november 21./)
- MÁRVÁNYI Péter: *A néma rádiók éjszakái.* in.: Regiment II. évfolyam 2006. évi 4. szám, p. 26-28.

Nicolae BUZA

MILITARY ENGINEERING

“Military engineering art is a branch of military art embracing theory and practice of military engineering preparation of the state’s territory for war, organizational development and armament of the engineer troops and their employment in combat and operations, engineer support of combat action. Military engineering art includes a number of branches relating to fortification, obstacles and demolitions”.

Military engineering is, in essence, civil engineering undertaken in a military environment. The duties of military engineers also include mapping and surveying, which became increasingly important as [indirect fire](#) weapons were deployed. The constraints of time, finance, labour and materials, which affect all civil engineering projects, weigh especially heavily on military engineers in time of war, with the added complication that engineering activities may be hampered by enemy action, sometimes in conditions of actual combat.

Military engineers are required not only to construct their own works, but also to destroy those of the enemy. The engineer's role in the provision of protection against intruders maybe said to have begun with the construction of simple huts and walls. These gradually developed into great positional defenses of earth and stone around cities and on the frontiers of states, requiring the use of skilled engineers both to design those of their own side and to attack those of the enemy. With the advent of [gunpowder](#), the mathematical and scientific knowledge needed by engineers for [fortification and siegecraft](#) became increasingly important and most modern military [academies](#) trace their descent from schools for engineers and artillery established during the 18th century. In sieges, the engineer's duty was not merely to act as a technical expert, but also to conduct troops forward to the point of attack when a fortress was stormed.

In the British army, a standard cry was ‘follow the sapper’, the term for those who, under engineer officers, dug the saps or shelter trenches used in the attack on fortresses. If the [demolition](#) of an obstacle required the use of explosives, the engineers placed the charges and ignited the fuses. Among many heroic episodes of the [Indian Mutiny](#) campaign was that of the Powder Bag party, including fourteen sepoy of the Bengal Sappers and Miners under engineer officers, who blew in the heavily defended Kashmir Gate at the British storming of [Delhi](#).

[Field fortifications](#), generally made of local materials and intended to serve a temporary need, can be constructed and, in the case of enemy works, demolished by ordinary sappers and [pioneers](#), who are required to possess only basic field engineering skills.

The simplest form of road in field engineering consists of two parallel ditches with the excavated spoil heaped between them to produce a cambered way. An alternative type, widely used in wooded swampy areas, is the corduroy road, made by felling trees to clear a path, splitting the trunks, and laying them transversely to form a corrugated roadway. More permanent roads, built by military engineers for strategic purposes, generally assumed a wider economic role, allowing wheeled traffic to move easily where previously only less efficient pack animals could go. Examples include the straight highways of the Roman empire, the military roads built by F.M. Wade and his redcoats in the Scottish Highlands after the [Jacobite](#) rebellion of 1715, and the Grand Trunk Road, 1 500 miles (2 414 km) long, in British India. In many cases, such roads continued as public highways for hundreds of years after they had served their original military purposes. Away from the combat area, military engineers assumed the role of architects, designing [barracks](#) and camps complete with buildings for every kind of function, including housing for officers and men, kitchens and dining halls, offices, stores, workshops, stables and wagon lines, guardrooms, [hospitals](#), schools, churches, etc., together with roads and exercise grounds.

During the 19th century, as European and American governments extended their dominions into areas of previously untamed wilderness, it was frequently the case that the only engineers available for the construction of public works were those belonging to the military. Such employment was readily sought by engineer officers, who not only had the personal satisfaction of opening up new terrain, but were also able to practise their profession in conditions similar to those of actual campaign. In the USA, the Corps of Engineers assumed and retained responsibility for the construction and maintenance of navigations and waterways in parts of the country long under civilized occupation. The draining of morasses, a skill in which all military engineers were trained in order to counter enemy inundations, was especially valuable in such areas.

Bridge-building, especially over rivers and across watercourses which armies have to pass, has been a vital element of military engineering from the earliest times. Bridges made of boats collected together and moored side by side, with a decking of timber planks, were used from the classical period. Xerxes crossed the Hellespont (Dardanelles) by this method in 480 B.C. Pontoon bridges are constructed on the same principle, with the pontoons (light boats designed to be transported overland) acting as floating piers, on which the planking carried as an integral part of their bridging train is laid. In the absence of pontoons, rafts, barrels, or inflated skins could be used for flotation. 'Flying bridges' used in the campaigns of Alexander "the Great" and still familiar to military engineers in the early 20th century, were made by anchoring boats (usually covered by decking) to a point in mid-river. They were moved from one bank to another by angling the bows into the current. Shallow rivers and dry gullies could be bridged by lines of wagons, and with the advent of motorized transport a similar role was assumed by tracked vehicles. A standard technique for crossing ditches, moats, etc., was to build a causeway using brushwood, earth or rocks. The application to warfare of modern industrial and scientific developments added new fields of science and technology to military engineering. In operational areas, military engineers built and ran railways. Telegraph, radio, chemical and biological weapons, and aviation were all originally allotted by armies to their engineers, before the formation of specialist corps.

Military engineering science is a special component of generality of military and fundamental sciences; an aggregate, determined by functions and contents of military engineering, of basic scientific knowledge; approved general and particular scientific and practical theories the stated objectives of which are to describe, explain and predict military engineering processes, as well as provide scientifically substantiated recommendations in matters of the state's military engineering development, organization and training activities of its functional entities, organization and implementation of engineering support of preparation for and conduct of military operations of the Armed Forces.

Military operations represent an organized process of armed struggle between sides. Description and interpretation of any military processes in military sciences are methodologically supposed to determine their essence, general and particular objectives and methods of achieving them, contents of combat missions, preparatory measures and organization of accomplishing them. "Tsel" (Russian term that can mean aim, goal, objective) is defined in the Ozhegov Russian Dictionary: "Tsel is the object aspired to, something you need to achieve, what is desirable to achieve."

"Under modern conditions, *engineer support* of combat and operation includes: engineer reconnaissance of the enemy, terrain and installations; engineer preparation of the terrain; search for and destruction (defusing) of enemy nuclear mines; destruction of detected reconnaissance and signal devices of the enemy; clearing and maintenance of lanes through artificial obstacles and rubble from collapsing buildings; clearing the terrain and installations from mines; preparation and maintenance of lines of march, supply and evacuation routes; building and maintenance of crossing facilities for the crossing of water obstacles; procuring and purification of water and establishing water supply points; engineer measures to conceal troops and installations; support the operation of helicopter subunits attached to units (combined units); enable the troops to negotiate areas of destruction, control floods and contain fires; taking measures against integrated reconnaissance and strike systems and other precision weapon systems of the enemy and neutralizing the aftermath of the employment by the enemy of weapons of mass destruction, destruction of nuclear power and chemical industry facilities." Engineer support of preparing and conducting military operations has as its aim to create the necessary conditions for putting the troops in full readiness for the performance of assigned missions and direct assistance in upgrading their survivability, mobility, dynamic quality of offence and stability of defense, as well as containing the enemy or obstructing its operations by inflicting upon it engineer-related damage and creating a tactical situation conducive to its effective and comprehensive defeat.

These objectives are achieved through staying always on top of the engineer situation; being fully equipped and having highly trained personnel and operation-ready assets of engineer munitions and equipment; maximal protection, concealment and prepared field locations of troops; the possibility to move forward and negotiate natural and artificial obstacles in appropriate sectors at an appropriate rate; the ability to oppose the enemy by effective engagement of its troops and installations using engineer munitions, skilful application of engineer knowledge, personnel and assets.

Military operations, the process of engineer support has two stages: preparation of engineer support and its implementation. Preparation of engineer support involves planning and a number of practical activities to get the troops in full readiness for the performance of EI missions. The planning of engineer support is the main theoretical component of EI preparation consisting in detailed development of a thoroughly substantiate.

It is easy to see from analysis of history of the development of engineer support organization that there occurred, in the 1970s, a distortion of the essence and contents of its questions by directly identifying them with the theory of organization of combined arms combats and operations. This distortion still persists in existing documents and is found in drafts of new guideline and training documents of the engineer troops. In particular, we can see there the “concept of engineer support”, “concept and procedure of performing engineer support missions”, and so on which are not defined logically enough. As for “planning”, a fundamental notion, it still remains part of a detailed elaboration of plans of engineering chiefs. Furthermore, included as belonging to EI organization for some reasons are engineer reconnaissance activities, whereas organization of engineer-technical support is described not as a basic part of EI organization, but as a separate area of engineer-technical activities.

Problems in military engineering organization of the territory of a state (coalition of states) are due primarily to changes that occurred in this country's state system in the early 1990s, along with changes in the lay of its borders, military-political situation, and military organizational development. All of that objectively calls for a revision in the system of measures, designed for military engineering organization of the national territory as a whole and its separate strategic and operational sectors. The focus in this sense should be on those of them, where a substantial change has occurred in the trace of the state borders and where combat operations are likely to be pursued amid an in-depth isolation of a TO.

As is evident from recent studies, additional planning for the following measures is needed on top of a set of tasks envisaged by the current guideline documents: development of engineering and technical solutions to remove consequences of enemy employment of mass destruction weapons, aftermath of devastating attacks against atomic and chemical industries, of technogenic and natural accidents and disasters; given a real threat of an aggression, timely preparation for demolition and construction of obstacles to protect crucial military and national economic facilities; timely development and preposition of required stocks of fortification structures, bridge structural components, bridge trains, engineering munitions, expendable materials, etc.

Current problems in the organization and rendering of engineer support for military operations have been caused by appropriate changes in conditions of their preparation and pursuance. Considering new tendencies in the military-political situation, most attention is concentrated on the study of organization of engineer support for combat operations by troops (forces) in local wars, armed conflicts and counter-terrorist operations, including actions by joint groupings of troops (forces) comprising military units of different power ministries and agencies (Defense Ministry, Ministry of Internal Affairs, Federal Security Service, and others), as well as in operations early in a large-scale war. Simultaneously a number of particular issues is under study as well, such as improvement of engineer support for reconnaissance and search operations, aero mobile operations, sealing-off operations, defense (including in dispersed battalion defense areas) in armed conflicts, protection of troops in permanent deployment garrisoning locations, command and control of the Engineer Troops with the use of advanced automated systems, etc.

Latest investigations into problems of engineer support for operations and combat actions mounted by the Joint Force confirm the necessity of creating a unified agency to control engineer and engineer-technical support. Moreover, agencies of this kind should be formed and trained in due time, because it is a very difficult and labour-consuming task. Coordination and control in the interests of engineer support have been exposed to a detailed study as well. Specifically, it has been recognized as expedient to have a unified information support system, including obstacle registration and reporting.

Many problems in engineer support for military operations could be removed during the effort to draw up new combat manuals and regulations, particularly where employment of the Engineer Troops in modern armed conflicts is concerned. The engineer support theory got enriched with new principles and tenets, which were developed by prof. V.K. Shamshurov and dr. L.G. Zhukovsky in their works. A number of research papers mapped out the main ways for solving problems connected with the requirements that engineer reconnaissance be conducted to the entire depth of an area engulfed by an armed conflict, that efficiency of the search for engineer mines be enhanced, and that the quality of protection of troops and facilities in the course of fortification organization of positions be improved.

Fortification had been the titular subject in military engineering art for 200 years. All outstanding military engineers and scientists in the 18th and 19th centuries, starting from general en chef A.P. Hannibal (the great-grandfather of the great Russian poet A.S. Pushkin), were fortification experts. Emperor Peter I, who knew the Dutch military engineer Coehorn in person, had his works translated into Russian, and supervised the construction of Kronstadt, the naval fortress off St. Petersburg, also “dabbled” in fortification. In some measure, this attitude to fortification reflected the

contemporary state of military engineering art in the West and Russia. Contributing to further development of fortification were many Russian military engineers and scientists: F.F. Laskovsky, A.Z. Telyakovsky, E.I. Tottleben, K.I. Velichko, and, in the Soviet period, D.M. Karbyshev, S.A. Yakovlev, V.N. Vasilchenko, A.P. Platonov, and others.

Quite a rich experience of fortification organization of defensive positions was accumulated during the Great Patriotic War, but postwar changes in conditions of warfare urged its further improvement. The need emerged for trenches and launching positions for new WME types, hermetically sealable shelters and dugouts for protection against mass destruction weapons, covered stretches in trenches and communication trenches, etc.

As to the organizational and technical aspect, there were validated and imposed the sequence of and timeframes for organization of positions, make-up and range of fortified structures and constructions, procedure Under the modern conditions, it is urgently necessary to validate and develop new assets and methods of fortification organization of terrain for different variants of military operations, such as perimeter defense against the background of a system of dispersed battalion strong points and battalion defense areas in an armed conflict zone, or defense in depth with the use of a security area during efforts to repel a large-scale outside aggression. In a generalized form, the available experience of fortification organization, as well as latest approaches and requirements related to its effectuation, including in local wars, armed conflicts and counter-terrorist operations, are present in draft regulations on military engineering affairs prepared by the Military Engineering Academy.

Keywords: military engineering, engineer support, field fortification.

BIBLIOGRAPHY

Bolshaya Rossiiskaya Entsiklopediya. -Moscow, 2001. -p. 1027.

DOUGLAS, H.: *An Essay on the Principles and Construction of Military Bridges and the Passage of Rivers in Military Operations.* -London, 1853.

KERRY, A. J.: *The History of the Corps of Royal Canadian Engineers.* -Ottawa, 1962.

SMITHERS, A. J.: *Honourable Conquests: An Account of the Enduring Work of the Royal Engineers throughout the Empire.* -London, 1991.

Sovetskaya Voennaya Entsiklopediya. Vol. 2. -Moscow: Voenizdat Publishers, 1976. -p. 221.

Voennaya Entsiklopediya. Vol. 2. -p. 150.

MAGYAR Balázs

A MAGYAR KATONAI HÍRSZERZÉS TEVÉKENYSÉGÉNEK FŐ IRÁNYAI ÉS JELLEMZŐI A VARSÓI SZERZŐDÉS IDŐSZAKÁBAN

*SOME MAJOR TRENDS AND FEATURES OF THE ACTIVITIES OF THE HUNGARIAN MILITARY
INTELLIGENCE IN THE WARSAW PACT ERA*

A cikk áttekinti az önálló magyar katonai hírszerzés (felderítés) történetét a rendszerváltoztatásig. Vizsgálja szervezetének, feladatrendszerének és működésének főbb jellemzőit, különös figyelmet fordítva a Varsói Szerződéshez történő tartozásból adódó sajátosságok meghatározására.

The article reviews the history of the independent Hungarian Military Intelligence until the change of regime. Examines the organization, functions and the operation of the Service, with particular attention to the duties of the Military Intelligence during the existence of the Warsaw Pact.

BEVEZETŐ

A titkosszolgálatok (nemzetbiztonsági szolgálatok) tevékenysége, feladatrendszere mindig a közvélemény érdeklődésének középpontjában állt. Ez főként annak tulajdonítható, hogy ezek a szolgálatok — működésük szigorú elveiből adódóan is — a nyilvánosság elől elzárva végezték (végzik) tevékenységüket, a médiában általában csak ritkán, legtöbbször csak egy-egy ügy, vagy esemény napvilágra kerülése esetén szerepelnek. A hazai és a nemzetközi könyvpiacra ennek ellenére gyakran jelennek meg a titkosszolgálatok működését bemutató (fiktív, vagy valós) írások, történetek, amelyek hitelessége azonban gyakran megkérdőjelezhető.

A titkosszolgálatok működésének fent említett jellegzetességéből adódóan a szolgálatok tevékenységét általában csak utólag, egy adott történelmi korszak lezárását követően lehet reálisan megítélni. A rendszerváltozás óta eltelt közel 20 év már lehetőséget ad arra, hogy górcső alá vegyük a magyar katonai hírszerzés működésének és feladatrendszerének jellegzetességeit a Varsói Szerződés időszakában.

A cikk keretei között arra vállalkoztam, hogy áttekintem a magyar katonai hírszerzés történetét, szervezetének és feladatrendszerének változását a rendszerváltoztatásig, különös figyelmet fordítva a Varsói Szerződéshez (VSZ) történő tartozásból adódó sajátosságokra. Természetesen minden egyes jellemző kifejtésére — terjedelmi és egyes, a működéssel kapcsolatos speciális szempont miatt — nincs lehetőségem. Elsősorban azoknak a sajátosságoknak az összefoglalására törekedtem, amelyek alapján (a szakértő olvasó) összehasonlítást tehet a szövetségi keretek között működő katonai hírszerzés rendszerváltozás előtti és utáni működésének jellegzetességei között.

A KATONAI HÍRSZERZÉS (FELDERÍTÉS) SZERVEZETE

A katonai hírszerzés (felderítés) — az '50-es évek közepétől (a Varsói Szerződés megalakulásától) a rendszerváltozásig — folyamatosan a vezérkari főnök közvetlen alárendeltségében, az MNVK 2. Csoportfőnökségeként működött. Vezetője a vezérkari főnök egyik (felderítő) helyettese volt. A csoportfőnökség funkcionálisan jól elkülönülő, bár időről-időre más és más elnevezéssel működő szervezetekből állt:

- operatív (hírszerző) szolgálat;
- tájékoztató (elemző és értékelő) szolgálat;
- rádiófelderítő (rádióelektronikai felderítő) szolgálat;
- csapatfelderítő, hadművelet-, harcászati felderítő szolgálat;
- adminisztratív, támogató és kiszolgáló (gazdálkodási) szervezetek.

A csoportfőnökség az operatív (hírszerző) szolgálaton belül ügynöki hírszerzést folytató szervezetet is működtetett, amely hatékonyan tevékenykedett. A csoportfőnökség alárendeltségébe sorkatonákkal feltöltött katonai szervezetek (például a 3. Önálló Rádiófelderítő Ezred, később dandár) is tartoztak. A szervezet működésének egyik sajátossága volt, hogy az állományába tartozó személyi állomány személyi és fizikai biztonságáért (biztonsági ellenőrzéséért) önálló (saját) szervezet (belső biztonsági osztály) volt felelős.

A csoportfőnökség egyik fontos, 24 órás munkarendben működő szervezete volt a tájékoztató szolgálat alárendeltségében tevékenykedő felderítő harcálláspont, amely orosz nyelvismerettel rendelkező állandó váltásparancsnokokkal biztosította a hazai állami és katonai vezetők tájékoztatását, valamint a VSZ katonai felderítő szolgálataival történő személyes és technikai kapcsolattartást és napi információcserét.

Az MNVK 2. Csoportfőnökség '80-as években működő szervezete hatékonyan integrálta a hadászati, a hadműveleti-harcászati és a harcászati felderítési szinteket. A csoportfőnökség szervezetében működő, a tájékoztató (elemző és értékelő) szolgálattal szorosan együttműködő csapatfelderítő szolgálat dolgozta fel a csoportfőnökség adatszerző szervezetei által megszerzett valamennyi hadműveleti-harcászati, valamint harcászati információt. Azokból rendszeresen készített segédleteket, adattárakat, kiadványokat a csapat tagozatban elhelyezkedő felderítő szervezetek számára. A csapatfelderítő szolgálat közvetlen kapcsolatot tartott a vezérkar különböző szervezeteivel, mindenek előtt a Magyar Néphadsereg háborús alkalmazását és gyakorlatait tervező hadműveleti főcsoportfőnökséggel, valamint szakmailag felügyelte az MN felderítő alegységeinek (zászlóalj, századok) felkészítését. A csapatfelderítő szolgálat vezetője a vezérkar háborús tervezése és gyakorlatai során teljes hatáskörrel képviselte az MNVK 2. Csoportfőnököt.

A HÍRSZERZÉS FELADATRENDSZERÉNEK A MAGYAR NÉPHADSEREG TERVEZETT ALKALMAZÁSÁBÓL ADÓDÓ SAJÁTOSságAI

A Varsó Szerződésen belüli hírszerző (felderítő) együttműködést — az '50-es évek közepétől a '80-as évek végéig — a Varsói Szerződés és a NATO stratégiai szembenállása határozta meg. A VSZ tagállamok illetve az összehangolt koalíciós felderítés fő erőfeszítése a NATO katonapolitikájára, valamint a szövetség és a tagállamok fegyveres erőire összpontosult. A tagállamok hírszerző (felderítő) szolgálatai szakmai tevékenységüket látszólag a szövetség érdekében, valójában azonban a szovjet haderő vezérkara igényei alapján hajtották végre. Az egyes országok hírszerző (felderítő) szervezeteinek fő feladatát a Varsói Szerződés haderői háborús alkalmazási irányainak megfelelően osztották fel. Ahhoz, hogy pontosan értsük a magyar katonai hírszerzés feladatrendszerét a Varsói Szerződés létezésének időszakában, röviden összegeznünk kell a VSZ háborús tervezési rendszerének sajátosságait és a Magyar Néphadsereg tervezett alkalmazását.¹

A Varsói Szerződés (VSZ) Európát önálló, fő *háborús térségként* értelmezte. Területét *északnyugati-, nyugati és délnyugati hadszíntérre* osztotta. A hadszíntereken belül *hadászati körzeteket* (amelyek megtartása, vagy elvesztése döntő befolyást gyakorolt volna a hadászati feladatok teljesítésére), illetve *hadászati irányokat* különböztetett meg.

A *délnyugati hadszíntér* Közép-Európa déli térségét, Dél-Európát, az akkori Szovjetunió délnyugati körzeteit (a Fekete-tenger nyugati térségével) és Észak-Afrika tengerparti sávját egyesítette. A hadszíntér *három hadászati irányt*, a balkánit, az adriait és az olaszt foglalta magában, továbbá hadműveleti és harcászati irányokra osztotta. Az *észak-olasz hadműveleti irány általános irányát* Szombathely–Graz–Klagenfurt–Udinec–Milano–Torino, illetve Budapest–Kaposvár–Ljubljana–Gorizia–Milano–Torino képezte, *befogadóképessége* egy-két front volt.

A VSZ csapatainak háborús alkalmazását – a VSZ *Politikai Tanácskozó Testülete* (PTT) útmutatása alapján – az *Egyesített Fegyveres Erők Főparancsnoksága (EFE)* és *törzse* tervezte meg. Az EFE törzsében a VSZ-tagállamok vezérkarainak képviselői is jelen voltak. Valójában az EFE Főparancsnoksága és törzse békevezetési funkciókat látott el. Háború esetére az európai háborús térségben alkalmazásra tervezett szovjet hadseregcsoportok

¹ www.zmne.hu/kulso/mhht/hadtudomany/2005/3/2003_3_9.html - Jakus János: A VSZ gyakorlatainak jellemző vonásai a feltételezett délnyugati hadszíntéren, 1-3. oldal (letöltés ideje: 2008.02.24.)

(frontok) parancsnokságai (felelősségi sávjuknak megfelelően, a szovjet vezérkar direktívája alapján), már békében megtervezték a VSZ-országok velük együttműködő fegyveres erőinek nagybani alkalmazását is. Az így elkészített alkalmazási terveket jóváhagyásra közvetlenül a szovjet vezérkarnak terjesztették fel. Az alkalmazási tervek nemzeti fegyveres erőkre vonatkozó fejezetéből az EFE Főparancsnoksága, illetve a szovjet vezérkar az egyes tagállamok részére külön-külön ajánlásokat dolgozott ki, melyekben meghatározta, hogy az adott ország fegyveres erőit melyik hadszíntéren, milyen hadászati irányban, milyen alárendeltségben, milyen megerősítés (támogatás) mellett, kivel együttműködve, milyen feladattal alkalmazzák.

A feladatszabás minden esetben kétoldalú konzultáció keretében történt. A szovjet vezérkar és az EFE Főparancsnokság mindig csak annyi információt közölt a nemzeti hadseregek képviselőivel, amennyire a haderők tevékenységének előkészítéséhez elengedhetetlenül szükség volt. Az adott irányban tevékenykedő koalíciós front részletes állományáról és feladatairól a magyar katonai vezetés például soha nem rendelkezett pontos információkkal. A *Magyar Néphadsereg* (MN) háborús alkalmazására általában a nemzetközi politikai helyzet alakulása függvényében öt évente készítettek új terveket, amelyeket évente pontosítottak.

A VSZ *hadászati tervezésére* tehát a szovjet dominancia és a korlátozott nemzeti szuverenitás érvényesülése volt a jellemző, ugyanakkor a szovjet politikai és katonai felső vezetés részéről bizalmatlanság volt érzékelhető a szövetség többi tagállama, illetve fegyveres erői iránt.

A szovjet elgondolások alapján, az *olasz hadászati irány Duna-völgyi-, és észak-olasz hadműveleti irányjaiban* kezdetben egy szovjet–magyar koalíciós front (a Dél-nyugati-, vagy a Kárpát Front) erőit tervezték alkalmazni azal a céllal, hogy tüzérségi és légi előkészítést követően, atomfegyverek alkalmazásával (vagy az atomcsapások kiváltására történő állandó készenlét mellett) támadó hadműveletet indítsanak a NATO és az osztrák fegyveres erők Ausztria területén kialakított csoportosítása ellen. A csoportosítás szétverését követően pedig — az Alpok átjáróinak birtokbavételével — kedvező feltételeket teremtsenek a VSZ-csapatok Olaszország területére történő betöréséhez (a front állományában magyar részről egy hadsereget, valamint egy hadtestet, összesen hat hadosztályt terveztek alkalmazni).

A szovjet stratégia 1955-től, Ausztria (örökös) semlegességének deklarálásától kezdődően, többször módosult. A szovjet vezetés *Ausztria helyzetének megítélésével kapcsolatban abból indult ki, hogy* Ausztria semleges állam, de nyugati orientációjú, így egy VSZ-NATO közötti háború során valószínűleg az Észak-atlanti Szövetséget támogatná. Ha Ausztria NATO-csapatokat enged be területére, úgy azt Ausztria semlegessége feladásának kell tekinteni, tehát a VSZ-csapatok jogosultak az ország területén agresszióra készülő NATO, és az őket támogató osztrák erőket megtámadni. A szovjetek úgy értékelték, hogy az osztrák haderőt elsősorban védelmi feladatok megoldására készítik fel, de támadásban történő részvételük sem elképzelhetetlen.

A MAGYAR NÉPHADSEREG TERVEZETT ALKALMAZÁSA A VSZ HADÁSZATI TÁMADÓ HADMŰVELETÉBEN

*A VSZ észak-olasz hadműveleti irányra kidolgozott támadó hadműveletének terve szerint,*² a közvetlen háborús veszély időszakában a *Magyar Néphadsereg (MN) 5. Hadserege*, valamint az *MN 3. hadteste*, összesen 120 000 fő, 1200 db harckocsi, 1300 db löveg és aknavető, kilenc hadműveleti-harcászati-, tizennyolc harcászati rakétaindító-állvány, *átadásra kerül* a Magyarország területén állomásozó szovjet *Déli Hadsereg Parancsnokság állományából megalakuló Dél-nyugati Front Parancsnokságának*. A Magyarországon lévő szovjet csapatok állományából egy hadosztály, valamint a magyar 3. hadtest az 5. Hadsereg alárendeltségébe kerül, egy másik szovjet hadosztály a front tartaléka lesz. A Magyarország területén lévő további két szovjet hadosztály pedig a Kárpát-melléki Katonai Körzetből átirányított szovjet sereggel együtt a front jobbszárnyát alkotja részeivel Csehszlovákia területén.

A tervek szerint, a háború kitörésekor a front légierő egységeivel és tüzér magasabb egységekkel megerősített 5. Hadsereg — kétlépcsős hadműveleti felépítésben — az osztrák–magyar határ teljes szélességében, a Duna-völgyi és az észak-olasz hadműveleti irányokban *támadó hadműveletet kezd azzal a céllal*, hogy az olasz és a nyu-

² www.zmne.hu/kulso/mhht/hadtudomany/2005/3/2003_3_9.html - Jakus János: A VSZ gyakorlatainak jellemző vonásai a feltételezett délnyugati hadszíntéren, 3-4. oldal (letöltés ideje: 2008.02.24.)

gatnémet csapatok beérkezése előtt leküzdje az osztrák erők védelmét, majd a NATO-magasabb egységeket fokozatosan, beérkezésük sorrendjében találkozó ütközetekben szétverje és a hadműveletet tizenkettedik, tizenharmadik napjára teljesítse a hadsereg első hadműveletének feladatát (amely egyben a front közelebbi feladata volt). Az Észak-Olaszországba vezető hágók körzetébe kijutva, ott a seregtest hídfőt foglal, hogy felkészüljön a hadsereg második hadműveletére, amely végrehajtásának eredményeként eléri a Lombard Velencei síkságot, ezzel teljesíti a front távolabbi feladatát.

Ebben a helyzetben a front jobbszárnyának csapatai a Duna mindkét partján Linz–München irányba tervezték kifejleszteni támadásukat.

A szovjet hadászati tervezők azzal számoltak, hogy az előzőekben ismertetett hadműveleti csoportosítással a fő irányban a sikeres támadáshoz szükséges két-háromszoros erőfölény rendelkezésre áll, ami biztosította volna a tervezett napi támadási ütem (25–30 km) megtartását a hadsereg hadműveletének teljes mélységében.

HÍRSZERZŐ (FELDERÍTŐ) EGYÜTTMŰKÖDÉS ÉS FELADATELOSZTÁS A VARSÓI SZERZŐDÉSEN BELÜL

Mint ahogy az a VSZ erői és a Magyar Néphadsereg csapatai előzőekben ismertetett háborús alkalmazási elgondolásából is kiderül, a magyar katonai hírszerzés (felderítés) fő feladata a NATO dél-európai (az észak-olasz hadműveleti irányban elhelyezkedő) fegyveres erői, ezen belül is a Dél-Németország és Észak-Olaszország területén állomásozó csapatok, valamint az osztrák fegyveres erők felderítése volt. A többi VSZ-tagállam hírszerző szolgálata ugyancsak az adott ország hadereje tervezett háborús alkalmazási irányának megfelelően tevékenykedett és végezte felderítő tevékenységét.

A VSZ hírszerző (felderítő) szolgálatai a megszerzett adatokat és információkat rendszeresen megosztották és kicserélték. Az együttműködés aktuális elvi és gyakorlati kérdéseiről legfelsőbb szinten a tagállamok hírszerző (felderítő) főnökeinek évi rendes, illetve időszakos értekezletein döntöttek. A tagállamok különböző fővárosaiban (az ország neveinek orosz ábécé szerinti sorrendjében) megtartott értekezletein meghatározták a hírszerzés (felderítés) fő irányait, de esetenként a külföldön tevékenykedő hírszerző állomány helyszíni (a Központ engedélyével történő) együttműködésének (az információk és a dokumentumok cseréjének) kérdése is a megbeszélések témáját képezte.

A VSZ-en belüli általános együttműködésen kívül a tagállamok között regionális, vagy kétoldalú együttműködés is megvalósult. A magyar katonai hírszerzés számára elsősorban Csehszlovákia és a Német Demokratikus Köztársaság katonai felderítő szolgálataival történő kapcsolattartás volt kiemelkedően hasznos. A német felderítő főcsoportfőnökség például rendszeresen (a gyakorlat megkezdése előtt több héttel) megküldte a NATO egyik legfontosabb hadászati parancsnoki és törzsvezetési gyakorlatának forgatókönyvét, amelynek alapján a rádiófelderítő erők felkészülhettek a végrehajtásra kerülő mozzanatok hírváltásainak lehallgatására és feldolgozására.

Az adatok központi nyilvántartásának pontosabbá tétele érdekében a tagállamok hírszerző (felderítő) szolgálatainál számítógép-központokat hoztak létre. A '80-as évek közepére a VSZ-tagállamai között megvalósult a felderítési adatok számítógépes adathordozókon történő cseréje is. Ez magában foglalta a NATO-országok haderői béke és háborús hadrendjét és főbb fegyverzetét, valamint elhelyezését tartalmazó számítógépes listák kölcsönös megküldését is.

Legszorosabb mégis a szovjet hírszerzéssel történő együttműködés volt, ami a tagállamokban működő szovjet tanácsadókon keresztül valósult meg. A hírszerző (felderítő) szolgálatokhoz akkreditált tanácsadó (többnyire a szovjet a nagykövetséghez beosztott katonai és légügyi attasé helyetteseként) fő feladatát a szovjet katonai felderítéssel és a szovjet vezérkarral történő összeköttetés biztosítása képezte. A tanácsadó megkapta az érdeklődési körébe tartozó információkat és dokumentumokat, azokat (igény szerint orosz nyelvre fordítva) felterjesztette Moszkvába. Tevékenysége eredményeként betekintést nyert az adott ország felderítő szolgálatának tevékenységébe, egyfajta ellenőrzés alatt is tartva azt. *„A szovjet összekötő gyakran meglátogatott engem, és arról érdeklődött: hogyan mennek a dolgok. Az éves összefoglaló jelentések elkészítése, a következő év terveinek összeállítása időszakában meglátogatott és órákon keresztül faggatott. Gyanítottam, azt ellenőrzi, hogy a hírszerző főnö-*

kök értekezletén elfogadott irányelvek és feladatok bekerülnek-e, hogyan és milyen hangsúllyal a felderítés éves tervébe. Rendszerint odaadtam neki a már elkészült, de még jóvá nem hagyott terv egy példányát. Elolvasta minden betűjét, és a füzetébe jegyzetelt. A szovjetek nem bíztak semmit a véletlenre. Minden rajta tartották a szemüket, és mindenütt ott voltak, ahol az érdekeik azt megkívánták.”³

Mint ahogy már korábban is említettem, a felderítő (hírszerző) szolgálatok aktuális (napi) információinak cseréje a tagállamok 24 órás szolgálati rendben tevékenykedő felderítő harcálláspontjai közötti szóbeli tájékoztatáson és írásos jelentéseken keresztül valósult meg. Az együttműködés nyelve az orosz volt. A felderítő harcálláspontok egyik fő feladatát — a NATO fegyveres erői napi tevékenységének, gyakorlatainak felderítése mellett — a NATO nukleáris csapásmérő erői harckészültségi helyzetének figyelemmel kísérése képezte. Erre vonatkozóan, a tagállamok rádió-felderítő szolgálatai, a csapásmérő erők harckészültségbe helyezését biztosító híradó (összeköttetési) rendszerek figyelésével (lehallgatásával) szereztek információkat. A NATO nukleáris csapásmérő erőinek gyakorlás (ellenőrzés) céljából történő magasabb harckészültségbe helyezésére évente két alkalommal (rendszerint tavasszal és ősszel) „ACTIVE EDGE” fedőnéven (jelszóval) került sor. A VSZ-tagállamok felderítő (rádió-felderítő) szolgálatai, valamint felderítő harcálláspontjai között valóságos verseny alakult ki, hogy melyik szolgálat képes elsőként felfedni a harckészültség-ellenőrzés tényét. A harckészültségbe helyezés észlelése a VSZ fegyveres erői részéről azonnali intézkedések foganatosítását is maga után vonta. Ilyen alkalmakkor például — egy váratlan nukleáris csapás viszonzására — alkalmazási (indítási) körletbe rendelték és a legmagasabb harckészültségi fokozatba helyezték a tagállamok fegyveres erői hadászati és hadműveleti-harcászati rakétacsapatait.

A Varsói Szerződés felderítő szolgálatai jelentősebb értékeléseiket, kiadványaikat (például a NATO fegyveres erők állományáról, létszámáról, elhelyezéséről és fegyverzetéről készített éves összefoglaló jelentést) kölcsönösen megküldték egymásnak. A felelősségi körzetükbe tartozó országok katonai helyzetéről és haderőiről (havi és negyedéves) jelentésekben tájékoztatták egymást. A szolgálatok információkat feldolgozó tisztjei azonban nem vettek részt közös találkozók az un. baráti országok felderítő szolgálatainak munkatársaival.

A HÍRSZERZÉS (FELDERÍTÉS) TERÜLETEI ÉS FŐ ERŐKIFEJTÉSE

Mint ahogy arra már az előzőekben is kitértem, a magyar katonai hírszerzés fő feladatát a NATO és fegyveres erői, az Egyesült Államok és az európai nyugati nagyhatalmak (Német Szövetségi Köztársaság, Nagy-Britannia, Olaszország, illetve Franciaország), valamint az európai semleges országok (főként Ausztria és Svájc) katonapolitikájának és haderőinek felderítése képezte. Ennek megfelelően, a feladatrendszer katonapolitikai, haderő, haditechnikai és hadigazdasági, hadszíntéri (katonai infrastruktúrával kapcsolatos), valamint országismereti (az operatív helyzetet érintő) felderítési feladatokra tagozódott.

A *katonapolitikai felderítés* fő erő kifejtése az Észak-atlanti Szövetség katonapolitikai nézetrendszerének megismerésére, katonai doktrínájának és nukleáris stratégiájának felderítésére, a tagállamok belső politikai erőviszonyainak elemzésére, a tagállamok kormányai haderővel és a NATO-val kapcsolatos döntéseinek megismerésére irányult. A katonapolitikai témájú jelentések elsősorban a külföldön szolgálatot teljesítő hírszerző tisztiek, valamint a rádiófelderítés által megszerzett és speciálisan feldolgozott információin alapultak.

A *haderőfelderítés* feladatrendszerén belül meghatározó jelentőségű volt a NATO és tagállamai fegyveres erői szervezetének, állományának, elhelyezésének, fegyverzetének, harckészültségi, mozgósítási és kiképzési rendszerének, hadrafoghatóságának, morális állapotának, erős és gyenge oldalának felderítése. Fontos feladatot képezett a NATO fegyveres erők háborús alkalmazási terveinek megismerése, valamint a szövetséges fegyveres erők gyakorlatainak feldolgozása is. Utóbbit a VSZ katonai vezetése azért tartotta fontosnak, mivel — nézetei szerint — a gyakorlatok elgondolásaiból következtetéseket lehetett levonni a szövetséges fegyveres erők valós háborús alkalmazási terveire és elgondolásaira.

A gyakorlatok közül — jelentőségüknél fogva — kiemelkedett a NATO két évente tartott „WINTEX/CIMEX” fedőnevű hadászati parancsnoki és törzsvezetési gyakorlata, valamint a szövetséges fegyveres erők évente megrendezett („AUTUMN FORGE” fedőnevű) őszi gyakorlatsorozata, amelynek felderítése a VSZ valamennyi hírszerző

³ Mózsik Imre: Washingtoni emberünk (Hírszerző voltam Amerikában) 292.old. (Helikon Kiadó Kft., 1995.) ISBN 963 208 345 8

(felderítő) szolgálatának fő feladatát képezte. A gyakorlatokkal kapcsolatos információk feldolgozására a csoportfőnökség tájékoztató szolgálatán belül (24 órás szolgálati rendben működő) operatív csoportokat hoztak létre, amelyek térképen, tervtáblán és más vezetési okmányokban (pl. hadműveleti napló) naponta rögzítették a gyakorlatokkal kapcsolatban beérkezett információkat. Az operatív csoportok által feldolgozott (előértékelt) adatok és információk a tájékoztató szolgálat (2-3 főből álló) munkacsoportjához kerültek, amely a gyakorlatról (szöveges értékelést és grafikus adatokat tartalmazó) összefoglaló jelentést készített.

A „WINTEX/CIMEX” gyakorlatok fő célkitűzése a NATO-országok és fegyveres erői békeállapotból háborús készségbe helyezése ellenőrzése, a NATO hadászati elveiben, valamint a fegyveres erők hadműveleti alkalmazásában beállt változások érvényesítése és begyakoroltatása volt. A gyakorlat során a NATO politikai és katonai felső vezetése, a tagállamok kormányai, védelmi minisztériumai és vezérkarai, a különböző szintű NATO-parancsnokságok, valamint az érintett polgári védelmi szervezetek elmélyítették együttműködésüket. Legtöbb esetben a gyakorlat tárgyát kontinentális méretű hadászati műveletek megszervezése és vezetése képezte. Ez kezdetben hagyományos fegyverek, majd az atomfegyver és más tömegpusztító fegyverek lépcsőzetes alkalmazásával, a NATO *rugalmas reagálás* katonai doktrínája és az un. *előretolt védelem* hadászati elgondolás elve alapján történt. Az „AUTUMN FORGE” őszi manőver-sorozat (felderítési szempontból nézve) egyik legfontosabb eseménye az európai hadszíntér amerikai és kanadai fegyveres erőkkel történő megerősítését végrehajtó „REFORGER” fedőnevű gyakorlat volt. (A „REFORGER” fedőnév betűszó, az erők átcsoportosítása Németországba kifejezést takarta: REdeployment of FORces to GERmany.) A gyakorlat aktív fázisának felderítésében, a német, holland és belga kikötőkre (repülőterekre) érkező erők kirakásának helyszíni szemrevételezésében a hírszerzés külföldön szolgálatot teljesítő munkatársai aktívan részt vettek és tapasztalataikról a Központot soron kívül tájékoztatták.

A Szövetség fent említett két legfontosabb gyakorlatáról a VSZ-országok felderítő szolgálatai önálló jelentést (tájékoztatót) készítettek, amelynek első tervezetét kölcsönösen kicserélték. Ezt követően készítették el a végleges változatot, amelyet – a hazai politikai és katonai vezetőkön kívül – az együttműködő „társszolgálatoknak” is megküldtek. A „WINTEX/CIMEX” gyakorlatok esetében, a tagállamok információi alapján, szövetségi értékelés is készült. A VSZ katonai hírszerző erői szempontjából kiemelt fontosságú volt még a NATO atomfegyverek alkalmazását modellező (kétévente tartott) „FALLEX”, illetve a szárazföldi és légi komponensből álló, a Szövetség szárnyain alkalmazásra tervezett NATO rohamdandár (évente megrendezett) „EXPRESS” fedőnevű gyakorlata. A NATO gyakorlatainak felderítésében a rádiófelderítő erők játszották a meghatározó szerepet.

A '80-as években ügynöki úton megszerzett, a NATO atomfegyverei alkalmazására vonatkozó, eredeti alkalmazási tervek megismerése jelentős mértékben segített abban, hogy a magyar politikai vezetés reálisan tudja megítélni a Szövetség katonai doktrínájának valós jellegét. (A tervek megismerése nem támasztotta alá a szovjet vezetés általánosan hangoztatott véleményét a NATO agresszív természetéről és támadó jellegű katonai doktrínájáról. Erről a '80-as évek végén az MSZMP KB Politikai Bizottságának tagjai is tájékoztatást kaptak.)

A *haditechnikai és hadigazdasági felderítés* fegyverek, alkatrészek és katonai berendezések eredeti példányainak megszerzését, külföldi szakkiállítások látogatását, valamint nyílt szakmai irodalom (például a fegyverrendszereket és azok adatait, képességeit bemutató Jane's kiadványok) beszerzését foglalta magában. A hírszerző szolgálat adatokat gyűjtött a NATO és más országok haderőiben rendszeresített valamennyi fegyverzetről. Figyelemmel kísérte a rendszeresített új fegyvereket, azok képességeit, a haditechnikai kutatások eredményeit. A '70-es és a '80-as években a külföldön szolgálatot teljesítő hírszerzők állandó szakmai feladatát képezte különböző hadiipari szakkiállítások és konferenciák látogatása, az ott elérhető prospektusok, leírások és konferencia-anyagok megszerzése. A hírszerzés erőinek feladata volt egyes fegyverek, haditechnikai eszközök, berendezések, lőszer-ek és alkatrészek mintapéldányainak, valamint embargó alá eső speciális high-tech termékek beszerzése is. A NATO-országokban szervezett nagyobb hadiipari kiállításokat, valamint bemutatókat (pl. a Nagy-Britanniában kétévente megrendezett Farnborough-i repülőgép-kiállítást) a hírszerzés munkatársai rendszeresen látogatták.

A *hadigazdasági információszerzés* elsősorban a NATO-tagállamok katonai (védelmi) költségvetésére, a hadiipar jellegére és teljesítő képességére, a kőolajtermelés volumenére és infrastruktúrájára (pl. csővezeték-rendszer), valamint a hadiipari exportra terjedt ki.

A *hadszintér (katonai infrastruktúra) felderítése* elsősorban a '60-as és a '70-es években képezte a magyar katonai hírszerzés fő feladatát, a '80-as évek közepétől (fokozatosan) háttérbe szorult. Legaktívabban az Egyesült Államokban, Nagy-Britanniában, a Német Szövetségi Köztársaságban, Olaszországban és Ausztriában került végrehajtásra. Magában foglalta a Magyar Néphadsereg (és a Varsói Szerződés) tervezett háborús alkalmazási irányába eső katonai és polgári infrastruktúra (pl. az osztrák tábori erődrendszer, az észak-olasz megerősített körletek, az atomaknák telepítésére előkészített műtárgyak, az igénybe vehető kórházak, logisztikai bázisok stb.) felderítését, a terep befogadóképességének és járhatósági viszonyainak (különböző időjárási körülmények közötti) tanulmányozását. Minden NATO-tagállam vonatkozásában kiemelt fontosságú feladat volt az ott állomásozó, hadászati, hadműveleti-harcászati és harcászati rendeltetésű (nukleáris) támadó erők (rakéták, bombázó repülőgépek, atomhajtóműves rakétahordozó tengeralattjárók, manőverező robotrepülőgépek stb.) bázisainak, az eszközök számának és készenléti helyzetének, valamint a parancsnokságok és a törzsek, illetve a csapatok települési helyének és azok koordinátáinak meghatározása. A hadszintér felderítését a külföldön telepített, illetve a hazai bázisról kiküldött hírszerző erők felderítő párokat alkotva (általában gépkocsival) hajtották végre.

A felderítés adatait (a hírszerzés központján keresztül) a szovjetek is megkapták. Esetenként az is előfordult, hogy a diplomaták mozgásának adott országban történt korlátozása miatt a szovjetek a VSZ-országok katonai hírszerző szolgálatait kérték fel egyes felderítési feladatok végrehajtására. Ily módon tehát, a hadszintér felderítésével kapcsolatos feladatok végrehajtása sok esetben közvetlen szovjet érdekeket szolgált. A hadszintéri felderítési adatokat a hírszerzés központjában számítógépen rögzítették. Az adatbázis naprakész állapotban történő tartása azonban (az objektumok nagy mennyisége, jellemzőik gyakori változása, valamint a feladat végrehajtásába bevonható erők korlátozott száma miatt) szinte lehetetlen feladatnak bizonyult.

Az un. *országismereti (operatív helyzettel kapcsolatos) felderítés* feladatait az adott (NATO, vagy semleges) ország politikai és közigazgatási intézményrendszerével, titkosszolgálataival és más rendvédelmi szervezeteivel kapcsolatos, valamint az állam működésének valamennyi területét (pl. a közlekedést, a banki és a postai szolgáltatást, a vendéglátóipart stb.) átfogó (elméleti és főként gyakorlati) ismeretek összegzése képezte. Célja az volt, hogy megalapozott, hiteles és naprakész információkat biztosítson az adott országban végrehajtásra kerülő hírszerző akciókhoz. Az országismereti (általános jellegű és a Központ által meghatározott speciális) információk összegyűjtése és felterjesztése általában a külföldön szolgálatot teljesítő hírszerző tisztek feladata volt, de a felterjesztett dokumentumok alapján a Központ is folytatott ilyen irányú tevékenységet. Az országismereti (operatív helyzettel kapcsolatos) információk körébe tartozott a különböző országokban előforduló kémügyek tapasztalatainak szakmai szempontú feldolgozása is.

KÖVETKEZTETÉSEK

A magyar katonai felderítés (hírszerzés) tevékenységének az ötvenes évek közepétől a nyolcvanas évek végéig tartó jellemzőiből az alábbi következtetések vonhatók le:

- a magyar katonai felderítés (hírszerzés) koalíciós keretek között (szövetségi rendszerben), szövetségi érdekeket és ideológiát szem előtt tartva, a Varsói Szerződés tagállamai katonai felderítő (hírszerző) szolgálataival szoros együttműködésben tevékenykedett, sok esetben közvetlen szovjet érdekeket szolgálva;
- fő erőfifejtése elsősorban a NATO-ra és tagállamaira, valamint Ausztriára összpontosult, de részben globális jellegű is volt, a világ több térségére (pl. Közel- és Távol-Kelet, Észak-Afrika stb.), valamint semleges országokra (pl. Svájc) is kiterjedt;
- a felderítés (hírszerzés) fő feladatát katonapolitikai, haderő-, haditechnikai és hadigazdasági, katonaföldrajzi (katonai infrastruktúra), valamint országismereti (az operatív helyzettel kapcsolatos) felderítési feladatok képezték;
- a katonai felderítés (hírszerzés) a Magyar Néphadsereg Vezérkari Főnökének közvetlen alárendeltségében, a Vezérkar 2. csoportfőnökségéeként hajtotta végre feladatait, de (elsősorban hosszú időn át beosz-

tásában lévő vezetőjén keresztül, aki a vezérkari főnök egyik helyettese, egyben a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának tagja volt), az MSZMP Központi Bizottsága politikai irányítása alatt is állt;

- a szovjet katonai felderítés (hírszerzés) – összekötő delegálásán keresztül – közvetlenül megismerhette a magyar katonai felderítés által megszerzett információkat és dokumentumokat, feladatokkal látta el a magyar szolgálatot, így a magyar felderítés nemzeti jellege sok esetben háttérbe szorult.

Kulcsszavak: Varsói Szerződés, titkosszolgálatok, katonai hírszerzés, hadműveleti irány.

Keywords: Warsaw Pact, secret services, military intelligence, operational direction.

FELHASZNÁLT IRODALOM

HAJMA Lajos: *A katonai felderítés és hírszerzés története*. -Bp.: Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Felderítő Tanszék, 2001. (egyetemi jegyzet).

KOVÁCS József, Deres László: *Kék nyilak a béke ellen*. -Bp.: Zrínyi Katonai Kiadó, 1978. -ISBN 963 326 055 8

MÓZSIK Imre: *Washingtoni emberünk (Hírszerző voltam Amerikában)*. -Bp.: Helikon Kiadó Kft., 1995. -ISBN 963 208 345 8

VARGA Kálmán: *Az Észak-olasz, és a Duna-völgyi hadműveleti irány osztrák területen átvezető irányszakaszainak katonaföldrajzi jellemzése és kihatásai a hadműveleti és harcászati felderítő erők tevékenységére*.

-Bp.: Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem (doktori értekezés)

Internetes források

A Magyar Köztársaság Katonai Felderítő Hivatal története (www.kfh.hu/hsztortenet/html)

JAKUS János: *A VSZ gyakorlatainak jellemző vonásai a feltételezett délnyugati hadszíntéren*. www.zmne.hu/kulso/mhht/hadtu-domany/2005/3/2003_3_9.html (letöltés ideje: 2008.02.24.)

JAKUS János: *A magyar hírszerző szervek tevékenysége a „béketábor” és Jugoszlávia szembenállásának időszakában* www.hm.gov.hu/hirek/kiadvanyok/uj_honvedsesegi_szemle/a_magyar_hirszerz_szervek (letöltés ideje: 2008.02.24.)

Hírszerzés története. www.kbh.gov.hu/index.php?id=hirszerzestortenete (letöltés ideje: 2008. március 10.)

SZALAI Gábor

A NEMZETI HÍRSZERZÉS ÉS A MAGÁNSZEKTOR KAPCSOLATÁNAK ALAPKÉRDÉSEI AZ USA-BAN

THE BASIC QUESTIONS OF PRIVATE SECTOR INVOLVEMENT IN THE UNITED STATES' NATIONAL INTELLIGENCE

Az elmúlt másfél évtizedben globális szinten jelentkezett az a folyamat, amely során a magánszektor rohamosan növeli szerepvállalását a nemzeti biztonság, mint érték „előállításában”, és ez a tendencia mostanra a hírszerzés különösen érzékeny területére is begyűrűzött. Az Amerikai Egyesült Államokban a hírszerzés egyes funkcióinak magánkézbe adása az ezredforduló után rohamosan felgyorsult, napjainkra a magáncégek megkerülhetetlen szereplőkként betagozódtak a nemzeti hírszerzés rendszerébe. Dolgozatomban az amerikai hírszerzés „privatizációjának” okait elemzem.

In the past one and a half decade the private sector have been extending its role in the process of producing national security – this global tendency now reached the very sensitive area of intelligence. In the United States the outsourcing of certain intelligence functions has been rapidly increased and by today this phenomenon has reached an unprecedented scale: the private sector is now fully integrated in the national intelligence processes. In my study, I analyse the reasons behind this extensive “privatizing” of American intelligence.

BEVEZETÉS

Napjainkban a hírszerzéssel¹ kapcsolatos biztonságpolitikai tanulmányok döntő többsége a titkosszolgálatok változóban lévő szerepével, tevékenységüknek a globális biztonsági környezet módosulásaihoz való igazításával, valamint szervezeti átalakításokkal — reformokkal — foglalkozik. A szakmai publikációkban megjelenő útkeresési kísérletek egyértelműen jelzik, hogy a hírszerzést — mint a nemzeti biztonság megteremtésének egyik alapvető támaszát és feltételrendszerét — komoly alkalmazkodási kényszer terheli. A titkosszolgálatok előtt tornyosuló legfőbb kihívások az alábbiakban foglalhatók össze:

- a fenyegetések transznacionális jellegének erősödése;
- a szereplők, a konfliktusforrások és az erőszak-alkalmazási eszközök proliferációja;
- a robbanásszerű technológiai fejlődés, különös tekintettel az információs-technológiában tapasztalható alapvető minőségbeli újításokra;
- az aszimmetrikus és a nem konvencionális konfliktusok növekvő száma;
- az államokon belüli erőszakos cselekmények terjedése, a vallási-etnikai alapú ellentétek kiéleződése.²

Ezek a tényezők mind a hidegháború utáni stratégiai környezet radikális átalakulásából fakadnak, és megjelenésük egy teljesen új korszakot nyithat a titkosszolgálati tevékenység történetében. A felsorolt kihívások kezelése — egyes szakértők szerint — a korábbi hírszerzési koncepciók gyökeres átértékelését, egy úgynevezett „hírszerzési forradalom” (Revolution in Intelligence Affairs) végrehajtását teszi szükségessé.³ A küszöbön álló paradigmaváltás egyik sokat hangoztatott eleme, hogy a hírszerzés csak akkor lesz képes megfelelni a vele szemben támasztott, egyre nehezebben teljesíthető követelményeknek, ha új erőforrásként igénybe veszi a magánszektor.⁴

¹ Tanulmányomban a hírszerzés kifejezést az amerikai hírszerzési doktrínához hasonlóan a titkosszolgálati tevékenységek gyűjtőfogalmaként használom, amelybe beleértem a magyar szaknyelvben megkülönböztetett hírszerzést és elhárítást, valamint a stratégiai hírszerzést és a hadműveleti-harcászati felderítést egyaránt. A fogalom ettől eltérő használatát külön jelölöm.

² Contemporary Challenges for the Intelligence Community; DCAF-Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, 2006, március, p. 1.

Forrás: <http://se2.dcaf.ch/serviceengine/FileContent?serviceID=DCAF&fileid=F40D25D6-F4E7-54A6-8DED-4546171370BB&lng=en> Letöltés ideje: 2007.12.13.

³ BARGER, Deborah G.: Toward a Revolution in Intelligence Affairs; RAND Corporation, 2005, p. 2.
Forrás: http://rand.org/pubs/technical_reports/2005/RAND_TR242.pdf Letöltés ideje: 2008.01.11.

A NEMZETI HÍRSZERZÉS ÉS A MAGÁNSZEKTOR

A klasszikus hidegháborús alapelv szerint a titkosszolgálati tevékenység szigorúan állami monopóliumként működött. A két szuperhatalom szembenállására épülő világrendben a kormányzati kézben koncentrálódó hírszerző képességek megfelelő választ adtak a kor fenyegetéseire, azonban a 21. század hajnalán jelentkező jóval diverzifikáltabb hírszerzési elvárásokat a hagyományos módszerek és eszközök nem mindig tudják hatékonyan kielégíteni. Az elmúlt másfél évtizedben globális szinten jelentkezett az a folyamat, amely során a magánszektor rohamosan növeli szerepvállalását a nemzeti biztonság, mint érték „előállításában” – egy olyan funkcióban, amely korábban szinte kizárólagosan állami hatáskörbe tartozott. Ez a tendencia jellemzően a katonai logisztika illetve a haderő bizonyos támogató feladatköreinek kiszervezésében (outsourcing) nyilvánult meg, azonban mostanra a hírszerzés különösen érzékeny területére is begyűrűzött.

A világ vezető titkosszolgálati nagyhatalmának⁵ számító Amerikai Egyesült Államokban a hírszerzés egyes funkcióinak magánkézbe adása az ezredforduló után rohamosan felgyorsult, és mára példátlan méreteket öltött. Az USA-ban legtöbbször csak egyszerűen „szerződéseseknek” (contractors) nevezett, magáncégek alkalmazásában álló szakértők jelenleg az amerikai hírszerzés szinte minden részterületén képviseltetik magukat:

- titkos és nyílt forrásokból származó információkat elemeznek az USA hírszerző közösségének olyan meghatározó szervezeteinél, mint a Központi Hírszerző Ügynökség (Central Intelligence Agency – CIA), a Védelmi Hírszerző Ügynökség (Defense Intelligence Agency – DIA) vagy az ország terror-elhárítási erőforrásait integráló szervezet, a Nemzeti Terrorelhárító Központ (National Counterterrorism Centre – NCTC),⁶
- humán felderítést (HUMINT) végeznek Irakban a CIA számára, beleértve a titkos információgyűjtést és a titkos akciókban való részvételt is;⁷
- kihallgatják a terrorista-gyanús fogva tartottakat Irakban;⁸
- távérzékelési (remote sensing) szolgáltatásokkal — például nagyfelbontású légi- és műholdfelvételek készítésével — támogatják az afganisztáni és az iraki hadműveleteket;⁹
- kódfejtő rendszereket fejlesztenek ki, illetve működtetnek;¹⁰
- információ-technológiai továbbá információvédelmi támogatást nyújtanak a titkosszolgálatok számára;
- kiképzési programokat biztosítanak a hivatásos állományú hírszerzőtisztok részére;¹¹
- elvégzik a titkosszolgálati munkához szükséges biztonsági ellenőrzéseket.¹²

A felsorolt példák jól érzékeltetik, hogy az Egyesült Államokban a magánszektor jelenleg mind horizontálisan (operatív és kiszolgáló-támogató feladatok), mind vertikálisan (stratégiai és hadművelleti-harcászati szinten) bekapcsolódott a nemzeti hírszerzés rendszerébe. A magáncégek részt vállalnak a „hírszerzési-ciklus” egészében, és úgynevezett „mission critical” (kulcsfontosságú) funkciókat is betöltenek. Egyes becslések szerint 2005-ben a 40 milliárd dollárra tehető amerikai hírszerzési büdzsé legalább felét a magánszektorból bevont szakértők szolgáltatásaira fordították¹³, míg 2007-ben hivatalos adatok szerint ez az arány már elérte a 70%-ot.¹⁴ A piaci szereplők

⁴ BERKOWITZ, Bruce D., GOODMAN, Allan E.: Best Truth: Intelligence in the Information Age; Yale University Press, 2000, p. 51.

⁵ LÉNÁRT Ferenc: Az átalakuló nagyhatalmi hírszerzés in.: Új Honvédségi Szemle, 2007. április, p. 98-105. p.

⁶ ABBOT, Sebastian: The Outsourcing of U.S. Intelligence Analysis; Columbia Homeland Security, 2006. július. 28.

Forrás: http://newsinitiative.org/story/2006/07/28/the_outsourcing_of_u_s_intelligence, Letöltés ideje: 2007.12.11.

⁷ HILLHOUSE, R. J.: Outsourcing Intelligence in.: The Nation, 2007. júl. 24.

Forrás: <http://www.thenation.com/doc/2007/07/30/hillhouse> Letöltés ideje: 2008.01.16.

⁸ PHINNEY, David: Prison Interrogation for Profit; Corpwatch, 2004. szept. 15.

Forrás: <http://www.corpwatch.org/article.php?id=11524> Letöltés ideje: 2008.02.21.

⁹ VOELZ, Glenn James: Managing the Private Spies: The Use of Commercial Augmentation for Intelligence Operations; Joint Military Intelligence College, Washington DC, 2006, június, p. 38-41.

Forrás: <http://www.fas.org/irp/eprint/voelz.pdf> Letöltés ideje: 2007.12.16.

¹⁰ SHORROCK, Tim: Carlyle Group May Buy Major CIA Contractor: Booz Allen Hamilton; Corpwatch, 2008. márc. 8. Forrás:

<http://www.corpwatch.org/article.php?id=14963> Letöltés ideje: 2008.03.14.

¹¹ CHATTERJEE, Pratap: Intelligence, Inc.; Corpwatch, 2005. márc. 7.

Forrás: <http://www.corpwatch.org/article.php?id=11940> Letöltés ideje: 2008.01.14.

¹² VOELZ, Glenn James: i. m. p. 34-37.

¹³ SHORROCK, Tim: The spy who billed me in.: Mother Jones, 2005, January /February issue

Forrás: http://www.motherjones.com/news/outfront/2005/01/12_400.html Letöltés ideje: 2007.12.11.

¹⁴ HILLHOUSE: i. m.

ilyen magas szintű integrálása a nemzeti titkosszolgálati tevékenységekbe példa nélkül álló fejlemény, mely erősen megkérdőjelezi a hírszerzéssel kapcsolatos uralkodó alapelveket.

Tanulmányomban az amerikai hírszerzés „privatizációjának” alapjait, okait elemzem. A titkosszolgálati (hírszerzési) funkciók kiszervezését a biztonsági-védelmi szolgáltatások szélesebb kategóriájának rendszerében helyezem el.

A kérdéskört átfogóan feldolgozó publikációk száma nemzetközileg is elenyésző, magyar nyelven pedig napjainkig alig foglalkoztak a témával – írásomat ezért figyelemfelkeltőnek is szánom.

A dolgozatban feldolgozott tények és adatok mindegyike az Egyesült Államokra vonatkozik, azonban a kutatási eredmények véleményem szerint több szempontból nézve is hasznosan beilleszthetők a magyar biztonságpolitikai gondolkodásba:

- az USA a világ legnagyobb hírszerző struktúrájával rendelkező nagyhatalmaként élen jár a modern titkosszolgálati képességek kialakításában, ezért az amerikai hírszerzési tendenciák tanulmányozása a magyar szolgálatok számára is nélkülözhetetlen;
- a „magán-titkosszolgálati” vállalkozások hazánkban is megjelentek és folyamatosan erősödnek. Ezek a cégek főként magánszereplők megbízásait teljesítik, azonban az üzleti szférában szerzett szakértelmük alkalmassá teszi őket az esetleges kormányzati megrendelések teljesítésére is.¹⁵ A magánszektor erőforrásainak kiaknázásához értékes tapasztalatokkal szolgálhat az amerikai-modell alaposabb ismerete.

A NEMZETI BIZTONSÁG PRIVATIZÁCIÓJA

A hírszerzés nagymértékű kiszervezése, bár viszonylag új, ám korántsem elszigetelt jelenség. Alaposabb megismeréséhez szükséges, hogy azt egy általánosabb folyamat, a kormányzati feladatkörök — és ezen belül a nemzeti biztonsággal összefüggő tevékenységek — kiszervezése részeként, a privatizáció fogalmához kötődően értelmezzük.

A privatizáció korunk egyik domináns közgazdasági koncepciója. A fejlett nyugati államokban a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján útjára induló privatizációs hullám a kilencvenes években „globális privatizációs forradalom”¹⁶ fejlődött. A privatizáció általános értelemben véve „a vagyontárgyaknak és a szolgáltatásoknak az áthelyezése az állami szektorból — melyet az adókból való gazdálkodás és a politizáltság jellemez — a magánszektorba, amelynek fő ismérvei a verseny-alapú piacok és a vállalkozói kezdeményezés”.¹⁷ A magánosítások háttérében azon alapfeltevés áll, miszerint a magántulajdonra épülő versenypiaci körülmények növelik a termelés hatékonyságát. A privatizáció nem más, mint egyfajta válasz az állami szektor túlterjeszkedésére: kiterjedt alkalmazása annak köszönhető, hogy az államok olyan funkciókat is felvállaltak, amelyek működtetése a bürokratikus irányítás viszonyai között pazarlóvá illetve egyre nehezebben finanszírozhatóvá vált. A „veszteséges” területek magánkézbe adása csökkentheti az állami kiadásokat, továbbá növelheti az adott szolgáltatás minőségét is – ez az elgondolás, mint a hatékonyság egyik alapja, világszerte beépült a kormányzati gyakorlatba. A privatizációnak négy fő típusát különböztethetjük meg:

- állami tulajdonban lévő vállalat eladása, bérbe adása;
- hosszú távú „franchise” biztosítása a magánszektor számára különböző tőkeigényes fejlesztések, projektek kivitelezésére (ezek jellemzően infrastrukturális beruházások, melyeknél a költségek teljes mértékben a magánvállalatokat terhelik);

¹⁵ LÉNÁRT Ferenc: A magán-titkosszolgálati tevékenység és a biztonság in.: Új Honvédségi Szemle, 2007. november, p.115.

¹⁶ 1995-ben már mintegy száz országban zajlott privatizációs tevékenység.

POOLE, Robert W. Jr.: The Global Privatization Revolution in.: Analysis, Yankee Institute, 1995, június, p.1.

Forrás: <http://heartland.temp.siteexecutive.com/pdf/65044a.pdf> Letöltés ideje: 2008.03.27.

1998-ra a globális privatizáció mértéke évenként megkétszereződött.

SINGER, Peter W.: Corporate Warriors; Cornell University Press, 2003, p.67.

¹⁷ REED, Lawrence W.: The Privatization Revolution in.: The Freeman, Vol. 46. No. 10., 1996. október

Forrás: <http://www.fee.org/publications/the-freeman/issue.asp?fid=303> Letöltés ideje: 2008.04.04.

- kiszervezés mikor az állam fizet a szolgáltatásért, de annak teljesítésére piaci szereplőket szerződött;¹⁸
- „kuponos” (voucher) rendszer, mikor az állam választási lehetőséget biztosít az egyén számára, hogy az maga dönthesse el melyik szolgáltatónál veszi igénybe a megrendelt szolgáltatást (például étkezési „bélyegek” az USA-ban).¹⁹

A felsorolt privatizációs fajták közül az Egyesült Államokban a kiszervezés különösen erős lendületet vett az elmúlt másfél évtizedben. Ez egyrészt nagyban köszönhető a sikeres privatizációs programoknak, amelyek miatt a magánosítás koncepciója mindinkább elfogadottá vált; másrészt pedig betudható annak, hogy a kiszervezés — mint üzleti stratégia — a versenyszférában is eredményesnek bizonyult, ezáltal számos iparág megújulásához járult hozzá.²⁰ Mindezek következtében az állam szolgáltatás-vásárlásának mértéke látványos növekedésnek indult az országban, és a beszerzések értékét tekintve a megrendelések e csoportja mostanra első helyre került: 2003-ban a kormányzat a magánszektorral kötött szerződések több mint felében már szolgáltatásokat vásárolt.²¹ A magáncégek alkalmazásában álló, különböző kormányzati megbízásokat teljesítő szerződésesek száma olyan magas, hogy egyes szakértők már egy „árnyékormány” (shadow government)²², illetve negyedik hatalmi ág²³ kialakulásáról beszélnek.

A szolgáltatások felé való elmozdulás folyamata a védelmi szektorban mutatta a legnagyobb dinamizmust. A hidegháború idején a magánszektor védelmi szerepvállalása főként a hadiiparban valamint a különböző infrastrukturális fejlesztésekben öltött testet. Napjainkban azonban egy új iparág, a katonai szolgáltatóipar vette át a vezető szerepet. Míg a nyolcvanas évek közepén a Pentagon beszerzési büdzséjének körülbelül kétharmadát fordították javak és infrastruktúra-kiépítés vásárlására, addig 2004-ben a védelmi minisztérium által kötött szerződések összértékének több mint 50 százalékát már szolgáltatásokra költötték.²⁴ A nemzet hadviselési képességeit közvetve illetve közvetlenül befolyásoló szolgáltatások végzésére a vállalatok egy új típusa, a katonai magánvállalatok (Private Military Company – PMC) szakosodtak.²⁵ E cégek tevékenységének köszönhetően a korábban kizárólag a nemzeti haderő hatáskörébe tartozó funkciók egyre nagyobb része került részleges vagy teljes kiszervezésre. A PMC-k kezdetben a katonai logisztika területén jutottak jelentősebb megrendelésekhez.²⁶ A szektor piacvezetője, a Kellogg, Brown & Root (KBR) nevű vállalat — amely 2007 áprilisáig a Halliburton olajipari óriáscég leányvállalataként működött — a kilencvenes évek elejétől kezdve fokozatosan a külföldön telepített amerikai kontingensek „életvonalává” vált;²⁷ az afganisztáni és iraki műveletekben pedig az ellátó-kiszolgáló feladatok döntő részéért már a KBR felelt.²⁸ Főként az említett két országban állomásozó csapatok szűkös művelési kapacitása tette szükségessé, hogy a logisztika mellett más jellegű funkciókat is kiszervezzenek.²⁹ A PMC-k szolgáltatásai jelenleg az

¹⁸ A kiszervezés nemcsak a privatizáció egyik formája, hanem az üzleti életben is sűrűn alkalmazott stratégia, melynek lényege, hogy egy korábban vállalatnál végzett tevékenységet más vállalatnak adnak át.

¹⁹ POOLE: i. m. p. 4.

²⁰ SINGER: i. m. p. 66.

²¹ PETERSON, Laura: Outsourcing Government; The Center for Public Integrity; 2003. október 30.

Forrás: <http://www.publicintegrity.org/Content.aspx?src=search&context=article&id=68> Letöltés ideje: 2008.01.12

²² Ugyanott

²³ VERKUIL, Paul L.: Outsourcing Government; Cambridge University Press, 2007, p. 3.

²⁴ VOELZ, Glenn James: Commercial Augmentation for Intelligence Operations: Lessons Learned From the Global War On Terrorism in.: Defense Acquisition Review Journal, 2007. december, p. 419.

Forrás: http://www.dau.mil/pubs/arq/2008arq/ARJ46Web/ARJ46_Voelz%20.pdf Letöltés ideje: 2008.02.15.

²⁵ A katonai magánvállalatokról lásd részletesebben: SZALAI Gábor: A katonai magánvállalatok (Private Military Companies); ZMNE ITDK dolgozat, 2007, ősz

²⁶ Érdemes megjegyezni, hogy ez a típusú kiszervezés már a Magyar Honvédségben is jelen van olyan területeken, mint az élelmezés, őrzés-védelem, mosatás és javítás-karbantartás. Vasvári András találóan így fogalmaz a jelenséggel kapcsolatban: „Valljuk be, a honvédség pont az a szervezet, aki termék és szolgáltató vásárló, mivel maga soha nem rendelkezett, rendelkezik önálló gyártó kapacitással.”

VASVÁRI András: Az offshore outsourcing a Magyar Honvédségben in.: Katonai Logisztika, 2007/1, p. 38.

²⁷ SINGER: i. m. p.136-148.

²⁸ BESENYŐ János: Polgári cégek alkalmazása katonai műveletek logisztikai támogatása során különös tekintettel a biztonság kérdéseire in.: Katonai Logisztika, 2007/2, p. 99.

²⁹ Irak egyfajta „laboratóriumnak” tekinthető ebben a folyamatban: a közel-keleti országban a Pentagon adatai szerint 2007-ben a különböző biztonsági-, katonai- és hírszerző magáncégek alkalmazottainak száma meghaladta az amerikai kontingens nagyságát.

SINGER, Peter W.: Counterproductive in.: Armed Forces Journal, 2007, november

Forrás: <http://www.armedforcesjournal.com/2007/11/3086404> Letöltés ideje: 2008.02.25.

amerikai haderő működtetésének szinte minden részterületét áthatják, külföldön és honi területen egyaránt. A magánvállalatok által végzett feladatok listáján szerepel többek között katonai objektumok őrzés-védelme, konvojok biztosítása, magas beosztású kormánytisztviselők és katonai parancsnokok személyi védelme, a legmodernebb haditechnikai eszközök karbantartása valamint üzemeltetése, a vezetés-irányítási támogatás bizonyos elemeinek biztosítása, továbbá speciális kiképzési programok vezetése. A fegyveres erő privatizációja az USA-ban elérte azt a szintet, amikor is a haderő kritikus mértékben függ a magáncégek szolgáltatásaitól, a katonai területen történő kiszervezés egyes szakértők szerint már egyfajta „függősséggé vált”.³⁰ A magánszektorban az USA védelmi rendszerébe történő beintegrálódása tényét 2006-ban Donald Rumsfeld akkori védelmi miniszter hivatalosan is megerősítette, amikor a Négyéves Védelmi Felülvizsgálatában a minisztérium „totális erejének” (Total Force) összetevői közé sorolta a szerződéseket (contractors) is.³¹

Az Egyesült Államokban a kiszervezési hullám ugyanakkor nemcsak a külső, hanem a belső biztonsággal kapcsolatos kormányzati funkciókat is elérte. A biztonsági magánvállalatok (Private Security Company – PSC) az 1970-es évektől kezdve gombamód elszaporodtak az USA-ban, mostanra pedig bizonyos értelemben kezdik átvenni az állami és önkormányzati rendőrség funkcióinak egy részét.³² A PSC-k alkalmazottaival ma már nemcsak ipari létesítmények körül, hanem irodaházakban, közlekedési eszközökön, bevásárlóközpontokban, kórházakban és lakónegyedekben is találkozhatunk. A „magán-rendőrségi tevékenység” (private policing) az Egyesült Államokban óriási iparággá fejlődött: a biztonsági magáncégek alkalmazottainak száma háromszorosa a hivatásos rendvédelmi erők dolgozóinak.³³ A belső biztonság magánosításának egyik legdrasztikusabb példája 2005 nyarán, a Katrina-hurrikán idején történt, mikor a Blackwater nevű cég emberei a katasztrófa sújtotta New Orleans utcáin fegyveres járőrszolgálatot teljesítettek, valamint részt vettek a polgári lakosság kimenekítésében, tehát gyakorlatilag rendőrségi és katasztrófavédelmi feladatokat hajtottak végre.³⁴ A magánvállalatok a belső biztonsághoz kapcsolódó olyan egyéb területeken is szerephez jutnak az USA-ban, mint a határvédelem vagy a büntetés-végrehajtás. Az előbbi jól szemlélteti, hogy — a Bush elnök által meghirdetett Biztonságos Határ Kezdeményezés (Secure Border Initiative – SBI) komponensét képező — a határőrizeti rendszer modernizálását megvalósítani hivatott „SBInet” program kivitelezésére a kormány már magáncégeket pályáztatott;³⁵ míg az utóbbira jellemző adat, hogy a jelenleg fogva tartott elítéltek 5 %-át immáron magánkézben lévő börtönökben helyezik el.³⁶

A fentiekben ismertetett tények és adatok alapján véleményem szerint egyértelműen kijelenthető, hogy az Egyesült Államok nemzeti biztonsági struktúráiba olyan mélyen beépültek a piaci szereplők, hogy az már az állam illetve a magánszektor közötti biztonsági együttműködés egy új, eddig ismeretlen szintjét képviseli. A hírszerzés kiszervezése vitathatatlanul ennek az általános biztonság-privatizációs folyamatnak a része. A magánszektor bevonása a titkosszolgálati feladatkörök ellátásába sok szempontból hasonló okokat mutat, mint a belbiztonsági, katonai, sőt a tágabb értelemben vett kormányzati funkciók kiszervezése: az állam — a privatizációs forradalom eszméjét is elfogadva — korlátozott erőforrásait és képességeit a hirtelen jelentkező kihívások vagy nehézségek esetén a magánszektorból egészítette ki, illetve pótolta. Azt is mondhatnánk, hogy a hírszerzés kiszervezése bi-

Az iraki háború privatizációjának a témája a regényirodalomban is megjelent. R. J. Hillhouse amerikai hírszerzési szakértő *Outsourced* című, fikatív történetet feldolgozó regényében rendkívül plasztikus képet ad arról, hogy hova fejlődhet a közeljövőben a hadviselés és a hírszerzés drasztikus mértékű kiszervezése.
HILLHOUSE, R. J.: *Outsourced*; Forge Book, New York, 2007

³⁰ SINGER, Peter W.: Can't win with 'em, can't go to war without them: Private military contractors and counterinsurgency; The Brookings Institution, Policy Paper No. 4, 2007, p. 2.
Forrás: <http://www.brookings.edu/~media/Files/rc/papers/2007/0927militarycontractors/0927militarycontractors.pdf> Letöltés ideje: 2007.10.19.

³¹ 2006 Quadrennial Defense Review, Department of Defense, p. 75.
Forrás: <http://www.defenselink.mil/qdr/report/Report20060203.pdf> Letöltés ideje: 2007.11.28.

³² SKLANSKY, David Alan: Private Police and Democracy In: *American Criminal Law Review*, Vol. 43, No. 89, 2006, p. 1.
Forrás: http://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID898762_code57051.pdf?abstractid=845144&mirid=1
Letöltés ideje: 2008.03.27.

³³ SINGER: *Corporate Warriors*; p. 69.

³⁴ SCAHILL, Jeremy: *Blackwater: The Rise of the World's Most Powerful Mercenary Army*; Nation Books, 2007, 321-332. p.

³⁵ Az SBInet célja, hogy „kiépítsék a jelenlegi és következő generációs technológiák, infrastruktúrák, személyzet és reagáló platformok leghatékonyabb elegyét.”

A Belbiztonsági Minisztérium (Department of Homeland Security) közleményét idézi Verkuil: i. m. p. 34.

³⁶ Ugyanott p. 38.

zonyos aspektusait tekintve nem sokban különbözik mondjuk attól, mikor egy miniszteri beszéd megírására külső szakértőket kérnek fel. A titkosszolgálati munka ugyanakkor sajátos, mással össze nem vethető tevékenység, éppen ezért kiszervezésének egyedi okai is vannak.

A HÍRSZERZÉS PRIVATIZÁCIÓJÁNAK GYÖKEREI

A hírszerzés extenzív kiszervezéséhez vezető okok három fő tényezőre vezethetők vissza:

- a hírszerző szervezetek általános leépítése miatti erőforrás-hiányok;
- az „információs forradalom”;
- az új típusú, komplex fenyegetések.

Vegyük sorra ezeket:

Az erőforrás hiányok alapvető oka, hogy a bipoláris kor véget értével, a Szovjetunió széthullásával az USA biztonsági percepciói gyökeresen átalakultak, a békeosztalék elvét szem előtt tartva hamarosan megkezdődött a hírszerző szervezetek nagyarányú leépítése. A hírszerzési büdzsé csökkentésének pontos mértéke ugyan nem ismert (a költségvetési adatok szigorúan titkosak), de a szakértők becslései alapján körülbelül 30%-ra tehetjük a forrásmegvonás arányát.³⁷

A megkurtított költségvetés és a kongresszus által meghatározott létszám-plafonok miatt a titkosszolgálatok már a kilencvenes évek közepén megkezdtek bizonyos kiszolgáló feladatkörök kiszervezését, azonban az igazi „outsourcing hullám” 2001 után indult meg. A terrortámadások után a titkosszolgálatok szerepe újra felértékelődött, ennek látványos megnyilvánulásaként a kongresszus radikálisan megnövelte a büdzsét: az 1998-as 26,7 milliárd-hoz képest 2007-ben már több mint 43,5 milliárd dollárt fordítottak hírszerzési kiadásokra – ez az inflációt is figyelembe véve 27 százalékos növekedést jelent.³⁸ A pénzügyi források rendelkezésre álltak ugyan, azonban a közel egy évtized alatt elvesztett képességeket, valamint a szükséges szakértők toborzásának hiányát nem lehetett azonnal pótolni. A „terrorizmus elleni globális háború” (Global War On Terrorism – GWOT) nevében megindított afganisztáni illetve iraki hadműveletek a végletekig feszítették a hírszerző közösség kapacitásait: *„...az ilyen típusú konfliktusokban a hírszerzési feladatok listája olyan hosszú, hogy az igazi kérdés az, hogy meddig lehet nyújtani a képességeket, mielőtt azok elszakadnának. Mivel a védelmi-átalakítások kisebb haderő-struktúrákat hoznak létre, a hírszerzésre való támaszkodás mértéke csak növekedni fog.”*³⁹ A képességek hiánya általánosan, a hírszerzés minden részterületén jelentkezett, beleértve az információgyűjtést, az elemzést és a kiszolgáló-támogató jellegű feladatokat is. A bajokat tetézte, hogy a törvényhozás nem engedett a létszám-korlátozásokból: ilyen körülmények között az egyetlen megoldást a magánszektor titkosszolgálati tevékenységeibe történő fokozott bevonása jelentette.

A hírszerzés kiszervezéséhez nagyban hozzájárult az is, hogy a terror elleni harcban a különböző információgyűjtési típusok⁴⁰ között áthelyeződtek a hangsúlyok. Az amerikai hírszerzésben hagyományosan a technikai jellegű információgyűjtési módszerek (SIGINT, IMINT) domináltak,⁴¹ azonban a terrorista-csoportok ellen a kémműholdak továbbá a kifinomult lehallgató berendezések kevésbé használhatóak hatékonyan. Tapasztaljuk, hogy a szakem-

³⁷ E-mail interjú Tim Shorrock amerikai újságíróval 2008. március 13-án

³⁸ WHITELOW, Kevin: U.S. Intelligence Budget: \$43.5 Billion; Nation & World, 2007. okt. 30.

Forrás: <http://www.usnews.com/blogs/news-desk/2007/10/30/us-intelligence-budget-435-billion.html> Letöltés ideje: 2008.03.12.

³⁹ BARGER: i. m.

⁴⁰ Az amerikai hírszerzési doktrína hat információgyűjtési típust különböztet meg:

- rádió-elektronikai felderítés (Signal Intelligence – SIGINT)
- képkövető felderítés (Imagery Intelligence – IMINT)
- technikai jel felderítés (Measurement and Signature Intelligence – MASINT)
- humán hírszerzés (Human-Source Intelligence – HUMINT)
- nyílt forrású hírszerzés (Open-Source Intelligence – OSINT)
- térinformatikai hírszerzés (Geospatial Intelligence – GEOINT)

⁴¹ A kilencvenes években a hírszerzési büdzsé több mint kétharmadát két szervezet, a SIGINT-ért felelős Nemzetbiztonsági Hivatal (NSA), illetve a felderítő műholdakat üzemeltető Nemzeti Felderítő Hivatal (NRO) finanszírozására költötték. BERKOWITZ, GOODMAN: i. m. p. 26.

berek ismét „felfedezték” az emberi tényező jelentőségét. „...az al-Kaida és a többi fundamentalista hálózat elleni támadást csak az teheti majd eredményessé, ha ellenfeleik visszatérnek a legősibb felderítési módszerekhez, a közvetlen és személyes kémelhárításhoz.”⁴² A hírszerző közösség az utóbbi évtizedben jelentősen elhanyagolta a HUMINT-képességek fejlesztését, ami súlyos következményekkel járt az afganisztáni és iraki műveletek során – a hiányzó szakértelmet a hírszerző magánvállalatoktól kellett megvásárolni.

Az „információs forradalom” napjaink és a jövő arculatát döntően befolyásoló folyamat. Több szakértő egybehangzó véleménye szerint a hírszerzés jövőbeni feladatait, eszköz- és módszertanát meghatározó tényezők közül az információs forradalom a legjelentősebb. A folyamat mögött álló technológiai trendek három fogalomban foglalhatóak össze: növekvő képességek, csökkenő költségek, szélesebb összekapcsolhatóság. Az információs-technológia robbanásszerű fejlődése számos területen drámai változásokat idézett elő abban a metodista rendszerben, ahogy az emberek előállítják, megosztják, valamint felhasználják az információkat. A hírszerzés szempontjából a legígéretesebb technológiák közé tartoznak:

- nagy adatsűrűségű műholdas kommunikáció;
- kisméretű, alacsony előállítási-költségű felderítő műholdak;
- sokoldalú, adaptív és kisebb érzékelő berendezések;
- univerzálisan elérhető, nagy teljesítményű kódoló szoftverek;
- bioszenzorok;
- GPS-rendszer;
- alkalmazkodó képes szoftverek.

A hidegháború idején a hírszerzéssel kapcsolatos technológiák kifejlesztésében a kormányzat jóval a magán-szektor előtt járt. Mára azonban ez az előny jelentősen csökkent, sőt többek szerint teljesen meg is szűnt. A kommunikációs hálózatok, adat-feldolgozó eszközök, automatizált adatbázisok kezelése és web-alapú információ-terjesztés, mind-mind olyan területek, amelyeken a magán-szektor jelentősen jobb képességekkel rendelkezik, mint amilyeneket a legtöbb hírszerző szervezet által használt rendszerek biztosítani tudnak.⁴³ Az USA-ban már nagy lendülettel folyik a magáncégek információs-technológiai potenciáljának kiaknázása a hírszerzés hatékonyságának növelése érdekében. Ezt a jelenséget számos példával lehet alátámasztani.

Az új típusú, komplex fenyegetések megjelenése a nemzetközi biztonsági környezet illetve az erőviszonyok gyökeres átrendeződésére vezethető vissza. A hírszerző szervezetek számára a hidegháborús „győzelem” a legfőbb ellenség, egyben a legfőbb legitimáló tényező elvesztését jelentette, azonban a kilencvenes évek elejének szerepkérésére közepette a szolgálatok gyorsan szembesültek azzal, hogy feladataik spektruma nemhogy csökkent volna, de radikálisan kiszélesedett. Korunkban a hírszerzés „célpontjai” nagyobb számúak és változatosabbak, mint a bipoláris korszakban voltak. A fenyegetések hirtelen jelentkeznek, könnyen átalakulhatnak „mutálódhatnak”, és jóval túlmutatnak a hírszerzés hagyományos államközpontú fókuszán: a titkosszolgálatoknak ma olyan sokféle kérdéssel kell foglalkozniuk, mint a terrorizmus, a tömegpusztító fegyverek proliferációja, a transznacionális bűnözés, a kalózkodás, a népirtás, az etnikai konfliktusok, a környezeti problémák illetve járványok továbbá a biológiai hadviselés. Ugyanakkor nemcsak a fenyegetések száma és típusai, hanem azok környezetének természete is jelentősen módosult:

- a nem-állami csoportok számára jelentősen könnyebbé vált, hogy hatékonyan megszervezzék magukat, és közvetlenül fenyegetsenek szuverén országokat;
- ezeknek a csoportoknak nagyobb a motivációjuk arra, hogy cselekvőként lépjenek fel;
- a fejlett katonai technológiák jó része széles körben elérhetővé vált.⁴⁴

Egyes szakértők úgy vélik, hogy az új típusú, dinamikus és decentralizált fenyegetésekkel szemben a titkosszolgálatok — bürokratikus felépítésük miatt — nem tudnak hatékonyan fellépni. A megoldást sokan a piaci szereplők felhasználásában látják: a vállalatok ugyanis biztosíthatják azt az adaptációs képességet a titkosszolgálatok számára, amely elengedhetetlen a jelen kihívásainak kezeléséhez. E nézetek szerint a modern hírszerzési rendszer-

⁴² KEEGAN, John: A háborús felderítés; Európa Könyvkiadó, Budapest, 2005, p. 626.

⁴³ VOELZ, Glenn James: Managing the Private Spies: The Use of Commercial Augmentation for Intelligence Operations; p. 19.

⁴⁴ BERKOWITZ, GOODMAN: i. m. p. 8-12.

nek képesnek kell lennie arra, hogy az állandó állományát — mintegy gombnyomásra — külsős szakértőkkel egészítse ki annak érdekében, hogy megfelelhessen a rövidtávon jelentkező követelményeknek. „Mind a nemzeti biztonság, mind a nemzeti prosperitás gravitációs központja ma a magánszektorban és annak intellektuális tőkéjében rejlik.”⁴⁵

ÖSSZEGZÉS

Az USA-ban az elmúlt időszakban egyértelműen a gyakorlati kényszerűségek hatására hatalmas lendülettel indult meg a titkosszolgálati feladatok kiszervezése. Ennek eredményeképpen ma — a világon, egyedülálló módon — a magáncégek az USA hírszerzésének minden területén jelen vannak, a legtitkosabb fedett tevékenységektől kezdve az elemzésen valamint kiképzésen át, egészen a technológiai háttér biztosításáig. Ez az alig másfél évtized alatt lezajló lényegi fordulat korántsem volt zökkenőmentes, és élesen rávilágított arra, hogy a hírszerzés rendkívül kényes természetű tevékenység, amelyben a magánszektor biztonságos részvétele csakis egy alaposan átgondolt partnerségi stratégia keretében valósítható meg.

A hírszerzés nagyarányú kiszervezése merőben új keletű jelenség, amelynek végrehajtására vonatkozóan nincsenek elfogadott szabályok, nincs egy követhető recept. Az Egyesült Államok hírszerző közössége vakon ugrott fejest ebbe az ismeretlen folyamatba, azonban a tapasztalatok azt mutatják, hogy a kezdeti „gyermekbetegségek” túl lehet lépni, egy átgondolt stratégiával és megfelelő szabályozással a magáncégek hasznosan illeszthetők be a nemzeti hírszerzés rendszerébe.

Azonban ki kell hangsúlyozni, hogy a hírszerző magáncégek alkalmazása nem egy mindenható megoldás, a vállalatok soha nem helyettesíthetik a nemzeti hírszerző szervezeteket. A titkosszolgálatok számára a magánszektor nem lehet más, mint egy hasznos kiegészítő erőforrás, a fenyegetések elhárításához szükséges dinamikus eszköz, amelynek felhasználásával hatékonyabbá válhat működésük, továbbá amely lehetővé teszi, hogy tevékenységük szétaprózása helyett a nemzeti biztonság szempontjából legfontosabb feladatokra, a legkeményebb „célpontokra” fókuszáljanak.

Kulcsszavak: USA, hírszerzés, privatizáció, kiszervezés

Keywords: USA, intelligence, privatization, outsourcing

⁴⁵ STEELE, Robert David: *The New Craft of Intelligence: Personal, Public and Political*; OSS International Press, 2002, p. 155.
Forrás: http://www.oss.net/dynamaster/file_archive/060428/0a0990fda32047654d6115ed7310269f/Book.pdf
Letöltés ideje: 2008.01.16.

BARTHA Elemér

ROMÁNIA NEMZETBIZTONSÁGI SZOLGÁLATAINAK TÁRSADALMI MEGÍTÉLÉSÉRŐL*THE SOCIETY'S ATTITUDE TO ROMANIAN NATIONAL SECURITY SERVICES*

A cikk a demokratikus Románia nemzetbiztonsági szolgálataival foglalkozik. Bemutatja a román nemzetbiztonsági szolgálatok helyzetét és társadalmi megítélését. Ismerteti egy konkrét közvélemény-kutatás eredményét, megállapításait.

This article deals with the national security services of the democratic Romania. Presents the actual state and the society's attitude to Romanian security and intelligence services. Shows the results and findings of a concrete public opinion poll.

Az 1989 decemberében kezdődött rendszerváltást követő — az 1991-es illetve az érvényben lévő 2003-as — román alkotmányok szuverén és független, egységes illetve oszthatatlan nemzetállamként határozzák meg Romániát. A mindenkori állami vezetés legfontosabb feladat az ország szuverenitásának, területi épségének továbbá alkotmányos rendjének megőrzése.

Az egykori szovjet tömb szétesése időszakában a térség egyes országai (pl. Jugoszlávia) esetében jelentős dezintegrációs folyamatok bontakoztak ki, amelyek arra ösztökélték a román felső vezetést, hogy Romániát illetően megpróbálja elejét venni hasonló kezdeményezések kialakulásának. Az ennek elérése érdekében folytatott politika jelentősen gátolta az ország nyugati integrációs folyamatát. Egy évtized elteltével, amikor már azzal a körülménnyel számolhattak, hogy az ország határain kívülről senki nem lesz hajlandó felkarolni Románia szétdarabolásának ügyét, a román állami vezetők elérkezettnek látták az időt az európai valamint az euro-atlanti integrációt célzó diplomáciai „henger” beindítására. Románia intenzív tárgyalássorozatokba, baráti kapcsolatok kiépítésébe, azok megszilárdításába kezdett, amelynek eredményeként látványosan rövid idő alatt sikerült elérnie azt az állapotot, hogy az ország 2004 áprilisára a NATO, majd 2007 januárjára pedig az Európai Unió teljes jogú tagjává vált.

Az euro-atlani integrációval Románia külső biztonsági helyzetében meghatározó jelentőségű változás következett be, amely szükségessé tette az ország biztonság- és védelempolitikai alapelveinek újrafogalmazását. Biztonságának garanciáját egyfelől nemzeti erőfeszítéseinek összehangolása, másfelől pedig a NATO illetve az EU keretein belül folytatott együttműködés képezi.

A nemzeti és nemzetközi biztonság megvalósulását célzó feladatok végrehajtása során kulcsszerepet kapnak az állami vezetők döntéseinek támogatását, illetve az állam megfelelő működésének elősegítését szolgáló román nemzetbiztonsági szolgálatok. Míg az ország irányítása céljából a választópolgároktól felhatalmazást kapó politikai erők a kormányzati szerepben időnként váltják egymást, és a korábitól egészen eltérő programot, feladatokat jelölnek ki megvalósításra, addig a nemzetbiztonsági tevékenységet ellátó szolgálatok feladatrendszere, azok végrehajtásának módszerei viszonylag állandónak mondhatóak. Bár szervezeti felépítésüket időnként a kor kihívásaihoz kell igazítani, és vezetésük felső szintjén értelemszerűen kitapinthatók a direkt politikai hatások által kiemelt személycserék, a szolgálatoknak az államapparátus rendszerében betöltött szerepük állandó. A nemzetbiztonság feletti őröködést, az alkotmányban lefektetett alapértékek védelmét valamennyi szuverén állam — így a román állam is — kiemelt szükségletnek tekinti. Éppen ezért a nemzetbiztonsági szolgálatok léte egybeforr magának az államnak a létével, nélkülük elképzelhetetlen a független államiság.

A NATO- és EU-tagságot elérő Románia esetében az integrációs folyamat még korántsem tekinthető befejezettnek, és ez nemzetbiztonsági szolgálatainak az új követelményekhez való hozzáigazítására is vonatkozik. Napja-

inkban is a szféra korszerűsítését célzó erőteljes törekvéseket tapasztalhatunk. Erre vonatkozóan két okból is fontosnak tartom a román nemzetbiztonsági szféra bemutatását: egyrészt képet kapunk a jelenlegi állapotról, másrészt a szükséges átalakulást követően láthatjuk majd, hogy miből váltak mivé, milyen utat jártak be.

A nemzet biztonságának megteremtésére hivatott intézmények létrehozása terén az elmúlt másfél évtizedet tekintve Románia jelentős fejlődési utat járt be. Ennek az időszaknak az volt a célkitűzése, hogy a jogállamisággal szemben támasztott követelményeket teljesítve az ország csatlakozhasson az Észak-atlanti Szerződés Szervezetéhez, majd annak egyenrangú tagja legyen. E cél megvalósulása érdekében a hangsúly a biztonsági struktúra átalakítására és reformjára, valamint az ezek feletti demokratikus kontroll megteremtésére helyeződött.

Az euro-atlanti integráció elérésével Románia külső biztonsági helyzetében jelentős változás következett be. Ennek megfelelően a biztonsági szektor reformja keretén belül szükséges az érintett szervezetek mélyreható átalakítása, a felettük megvalósuló egységes koordináció megújítása, valamint funkcionális integrálásuk biztosítása azokba a nemzetközi biztonsági rendszerekbe, amelyeknek Románia is része. Az erőfeszítések kiterjednek továbbá a szféra feletti civil kontroll megszilárdulására illetve intézményesítésére, így ellenőrzés alatt tartható a demokrácia elveinek tiszteletben tartása, a hatékonyság, az átláthatóság biztosítása, továbbá a pártpolitikai befolyástól való mentesség.

A fenti célkitűzések megvalósítása céljából tehát egyaránt változásokra volt és van szükség a külpolitika, a védelem valamint a titkosszolgálati tevékenység terén.

A nemzet biztonságát szavatoló rendszer kihagyhatatlan komponensét képezik a hírszerző és elhárító szolgálatok, továbbá az e területen hatáskörrel rendelkező egyéb struktúrák. Tevékenységük legfőbb célja arra irányul, hogy az illetékes hatóságok számára megfelelő előrejelzést, figyelmeztetést biztosítsanak azokra a kockázatokra, fenyegetésekre vonatkozóan, amelyek veszélyt jelenthetnek Románia alapvető értékeire, érdekeire, emellett pedig — hatáskör és illetékesség megléte esetén — azokkal szemben megfelelő védelmet is képesek legyenek nyújtani. Az általuk szolgáltatott információk biztosítják a stratégiai szintű, váratlan, ellenséges szándékú események elhárítását, a megfelelő döntéshozatal megalapozását, a megfelelő reakcióidőt, valamint a megelőző tevékenységre való képességet.

A nemzetbiztonsági szféra prioritásai:

- a Románia és annak szövetségesei illetve partnerei érdekeit sértő terrorcselekmények megelőzése, valamint annak bekövetkezése esetén hatékony beavatkozás;
- tömegpusztító fegyverek terjedéséhez vezető tevékenységek megakadályozása;
- a Románia és annak szövetségesei illetve partnerei biztonságára, továbbá az alapvető emberi jogok tiszteletben tartására veszélyt jelentő helyi konfliktusok figyelemmel kísérése;
- a határon átnyúló szervezett bűnözés, a korrupció felszámolása, illetve egyéb súlyos bűncselekmények megakadályozása.

A nemzetbiztonsági szolgálatoknak rendelkezniük kell a biztonsági környezet változásaira, fejlődési irányára vonatkozó előrejelzés képességével.

A nemzetbiztonsági tevékenység hatékonyságának növeléséhez hozzájáruló nemzeti hírszerző közösség biztosítja a hírszerző, elhárító és biztonsági szolgálatok intézményesített partnerségi viszonyban folyó tevékenységét, amelyek stratégiai szinten megvalósuló jobb koordinálással megtartják hatásköreiket továbbá jellemző feladataikat.

ROMÁNIA NEMZETBIZTONSÁGI SZOLGÁLATAINAK TÁRSADALMI MEGÍTÉLÉSE

Mindannyiunk előtt ismert, hogy a diktatúra elnyomó évtizedeit megélt emberek különösen érzékenyen reagálnak a titkosszolgálatok tevékenysége kapcsán felmerülő hírekre. Vonatkoznak azok a múltban megtörtént, vagy a jelenben zajló eseményre. Ez nem meglepő annak tudatában, hogy az elnyomó rendszer jórészt titkosszolgálatait használta fel a társadalom megfélemlítésére. A titkosszolgálatok a mai ember számára is többnyire homályt, misztikumot jelentenek. Jóllehet a ma szolgálatainak tevékenységét a nyilvánosság számára is elérhető törvé-

nyek szabályozzák, ezek azonban csak általánosságokat tartalmaznak. A hétköznapi ember számára már az is elképzelhetetlen, hogy e törvényi szabályozást tanulmányozza. Sokkal inkább támaszkodik a médiában megjelenő, időnként hol tudatlanságból, hol a dolgok egyoldalú megközelítéséből, hol pedig egyszerűen tudatos manipuláció által torzított tudósításokra. A demokratikus jogállam nemzetbiztonsági szolgálatának nem áll érdekében e helyzet fenntartása, ezért nyit a társadalom felé, és bizonyos szintig megmutatja magát. Például internetes honlapot üzemeltet, konferenciákon vesz részt, sajtótájékoztatókat tart.

Megalakulásuk első éveiben Románia modern nemzetbiztonsági szolgálatainál — eleinte a kezdeti szervezetlenség, illetve a nem megfelelő jogi szabályozottság következtében — jelentős működési zavarok jelentkeztek. Napjainkra azonban sikerült túljutni az átalakulás kezdeti nehézségein. A demokratikus rendszer létrehozta a szolgálatok működési mechanizmusát. Ennek megfelelően a nélkülözhetetlen civil kontroll is intézményesedett. Koordinációs és felügyeleti tevékenysége révén egy sor intézmény vesz részt a nemzetbiztonsági szolgálatok demokratikus működésének elősegítésében (parlamenti ellenőrző bizottságok, Supreme Council of National Defense (Consiliul Suprem de Apărare a Țării /CSAT/, Számvevőszék stb.). Emellett a személyügyi politika sem elhanyagolható szempont. Az átalakulás éveiben a szolgálatok folyamatosan törekedtek a személyi állomány fiatalítására, ezáltal eltávolításra kerülhettek az egykori Securitate azon tisztjei, akik nem tudtak alkalmazkodni az új követelményrendszerhez¹.

A nyugati szövetségi rendszerekhez csatlakozni kívánó Románia irányába korábban megfogalmazódtak azok az aggályok, hogy a hírszerző szolgálatoknál nagy arányban megtalálhatók az egykori Securitate idején éppen a nyugati világ ellen tevékenykedő személyek. Éppen ezért a csatlakozási folyamat idején a nyugat részéről elvárás volt, hogy a nemzetbiztonsági szolgálatok személyi állományának összetételében jelentős változások menjenek végbe. Sajtóértesülések szerint² elsősorban az amerikai kormány és néhány más szövetséges gyakorolt erős nyomást a román kormányra, hogy végezzen alapos átvilágítást a hírszerző szerveknél, nehogy homályos múltú elemek juthassanak NATO-titkok birtokába. A csatlakozási tárgyalásokon résztvevő román szereplők szerint a megbeszélések során soha nem merült fel ez a kérdéskör. Románia akkori elnöke, Ion Iliescu egyenesen azt mondta, hogy ebben a kérdésben Romániának nincs szüksége újságírók tanácsaira.³ Ugyanakkor a parlamenti ellenzék megfogalmazta az akkoriban felbukkanó Securitate-listákon⁴ szereplő személyeknek parlamenti bizottságok általi meghallgatásának igényét, valamint azoknak a vezető tisztségekből való eltávolítását. Ennek kapcsán a Serviciul Român de Informatii (SRI) azt a tájékoztatást adta, hogy az eredetileg meglévő 6 800 tisztből 1990 és 2002 között 5 500 fő távozott a szolgálattól, ami azt jelenti, hogy 2002-re a tiszti állomány 85%-át már az újonnan érkezettek tették ki.⁵ Ez akkoriban 37 éves átlagéletkort eredményezett, ami azóta még tovább csökkent, napjainkra elérte a 34 évet. Ezzel szemben az „Armageddon 7”⁶ jelentés arról számolt be, hogy az egykori politikai rendőrség emberei továbbra is a bukaresti SRI-központ valamint a területi kirendeltségek vezető munkatársai. A tartalékba helyezett Securitate-tisztek az üzleti életbe szivárogtak be, a közpénzeket kezelő állami intézmények munkatársai, ott vannak a végrehajtó és a törvényhozó hatalomban. Továbbra is megtalálhatóak az állami és magánkézből levő pénzalapoknál, a befektető társaságoknál. Volt Securitate-tisztek dolgoznak a pénzügyőrségen illetve a vámhivataloknál, és nem utolsósorban a privatizációval foglalkozó ügynökségeknél. Legalább félszáz őrző-védő céget vezetnek volt tisztek.

A nemzetbiztonsági szolgálatok szervezetét, hatáskörét, illetékességét, működését és a felettük gyakorolt kontrollt a törvények mellett még különböző doktrínák, utasítások, útmutatások, parancsok valamint további belső

¹ Ennek a bekezdésnek a tartalma a TVR1, illetve a România Internațional televíziós csatornák 2002. március 23-án, helyi idő szerint 18.00 és 20.00 óra között — feltehetően propaganda célból — sugárzott riportjában hangzott el.

² A The Wall Street Journal Europe 2002. áprilisában megjelent értesüléséről számos sajtóorgánus beszámolt.

³ Forrás: A MEDIAUNO román internetes oldal 2002. júniusi cikke. [http://www.mediauno.ro/articol.php?id_articol=2703 (2008. 02. 20.)]

⁴ 2002-ben ismeretlen szerzők névtelen e-mail-en számos romániai szerkesztőségbe juttatták el a 250, továbbra is aktív egykori Securitate-tiszt nevét és tevékenységét ismertető „Armageddon 7” elnevezésű jelentést. [<http://www.goarna.go.ro/arhiva/arm7.htm> (2008. 03. 26.)]

⁵ Erről az előbbiekben említett televíziós műsorban résztvevő Radu Timofte beszélt, aki 2001 és 2006 között volt a SRI igazgatója.

⁶ [<http://www.goarna.go.ro/arhiva/arm7.htm> (2008. 03. 26.)]

használatú jogi normák szabályozzák. A számukra biztosított költségvetésen, illetve kiadásaik felügyelete útján is egyfajta kontroll valósul meg. A személyi állományra vonatkozó adatok rendszerint nem nyilvánosak. Az állomány nagyságrendje a feladatrendszerhez továbbá a költségvetésben a bérköltségekre megállapított pénzügyi határokhoz igazodik.

A rendszerváltást követő időszakban a román nemzetbiztonsági szolgálatokat a közvélemény általános negatív fogadtatása övezte. Ez a negatív kép az előző totalitárius rendszer elnyomó gépezeteként, politikai rendőrségként működő Securitate idejéből öröklődött át, és a lakosság körében bizalmatlanság formájában nyilvánult meg. A köztük lévő viszony rendezése érdekében, a jogi szabályozottság rendbetétele mellett, szükségessé vált a nemzetbiztonsági szolgálatok valamint a társadalom közti kommunikáció javítása.

A titkosszolgálatok vezetői felismerték, hogy e különleges mezsgyén mozgó szolgálatok hatékony működésének egyik feltételeként egyensúlyba kell hozni az általuk végzett rejtett tevékenységet, illetve bizonyos mértékű átláthatóság biztosítása útján annak a köztudatban való reflektálását.

Egy, a szolgálatokról készített korábbi tanulmányban az alábbi gondolatokat fogalmazták meg:

- a titkosszolgálati tevékenység egyik legkényesebb aspektusának számít annak átláthatósága. Nem lehet pontos választ adni arra a kérdésre, hogy milyen mértékű legyen ez az átláthatóság. Viszont meg lehet határozni olyan alapszabályokat, amelyeket minden helyzetben be kell tartani. Ilyen például az adatforrások védelme, amely alapján a titkosszolgálat tevékenységéből nyilvánosságra hozott aspektusokat olyan formában fogalmazzák meg, hogy a forrás azonosítása vonatkozásában ne lehessen következtetéseket levonni. Védeni kell továbbá az információszerző tevékenységben érintett erőket és eszközöket.
- a túlzott átláthatóság káros lehet, ugyanakkor ennek teljes hiánya nem felel meg a demokratikus társadalom koncepciójának. Mindenképpen szükség van a nyilvánosság bizonyos mértékű tájékoztatásának szükségessége, valamint a titkosszolgálati tevékenység védelmének követelménye közti egyensúly megtalálására.
- a polgárok és a politikusok közül sokan úgy gondolják, hogy a titkosszolgálatoknak meg kell felelniük a következőknek:
 - legyenek mindenütt jelen,
 - legyenek célhoz kötöttek, mindig korrektek, objektívek,
 - olyan adatokkal és bizonyítékokkal kell szolgálniuk, amelyek megalapozottak, és nem az ellentétét szolgálják,
 - kevés anyagi ráfordítást igényelnek,
 - teljes mértékben tiszteletben tartják az emberi jogokat.

Ezek azonban nem reális elvárások. Ilyen nézeteltérések a nagy hagyományokkal rendelkező democráciákban is megjelenhetnek, főleg a politikusok és a lakosság közönye, továbbá a tájékoztatás hiánya, vagy a titkosszolgálatokról kialakított kép hiányosságai miatt.⁷

Ennek a helyzetnek az oldását célozza az SRI 2005-ben indított új kezdeményezése, amelynek keretében a szolgálat a megyeszékhelyek oktatási intézményeiben, a hallgatók és tanáraik részére tart olyan biztonsági problémákkal foglalkozó előadásokat, mint például a terrorizmus, továbbá a kábítószer-kereskedelem és -fogyasztás által generált veszélyek.

A NEMZETBIZTONSÁGI SZOLGÁLATOK MEGJELENÉSE A MÉDIÁBAN

A szabad sajtóra vonatkozóan megjelenik egy vele járó dilemma: „Hogyan tartsd tiszteletben a média szerepét, és ugyanakkor teljesítsd is a nemzetbiztonsági politikát? A nemzetbiztonsági vonzatú kérdéseket bizalmasan kell kezelni, ugyanakkor a médiának a nép iránti kötelességeként jelentkezik az a feladata, hogy felkutassa a híreket, és közzé tegye azokat.”⁸

⁷ Florin Ureche százados: A katonai titkosszolgálatok feletti civil kontroll. Gândirea Militară Românească (Román katonai gondolkodás) 6/2006 szám, 82-92. oldal (89. oldal)

⁸ Sam C. Sarkesian, 1995. (Florin Ureche százados — előzőekben megjelölt — tanulmányának 85. oldalán használja ezt az idézetet.)

Jelentős aránytalanság van a nyilvánosság által ismeretlenül maradó sikerek magas száma, valamint a viszonylag kevés, de a nyilvánosság számára túl nagy hírveréssel közvetített kudarcok között. Tény, hogy a titkosszolgálati tevékenység során elkövetett hibák a legsúlyosabb következményekkel járhatnak. Jól példázza ezt az eddig egyetlen, terrorizmussal megvádolt arab esete, melynek nyomán az SRI, a Serviciului de Informații Externe (SIE) és a Directia Generala de Informatii si Protectie Interna (DGIPI) akkori vezetői 2006 júliusában kénytelenek voltak benyújtani lemondásukat⁹.

A nemzetbiztonsági szolgálatok sikerei ritkán válnak ismertté, a kudarcok többsége viszont nyilvánosságra kerül, számtalanszor a nemzetbiztonság rovására. A biztonság oltalmazása érdekében végzett tevékenységek természete azt kívánná, hogy még a sikerrel megoldott egyes esetek se jussanak a nyilvános vita színterére. Érdekes azonban, hogy az SRI 2006 őszén kinevezett igazgatója ezzel ellentétes véleményen van. Szerinte az általa vezetett szervezetnek számos szakmai sikere van, amelyet a sajtóval és a civil társadalommal fenntartott kapcsolat modern szemléletének szellemében a nyilvánosság elé lehetne tárni.¹⁰ Ennek a szemléletnek a gyakorlatba való átültetését tükrözi például az SRI sajtóirodájának az a közleménye¹¹, amely a Romániában található al-Kaida kiképzőtáborok kiterjedt hálózatáról szóló sajtóhíresztelések kapcsán ad közre pontosítást. Eszerint 2002 vége óta az SRI azonosította és aktívan megfigyelés alatt tartotta egy — a terrorizmushoz is köthető — határokon átnyúló bűnözői hálózat romániai szálait. Ebben a vonatkozásban intézkedéseket fogantatosított, melynek eredményeként a hálózat Romániában lévő tagjainak nemzetbiztonságot veszélyeztető tevékenységét semlegesítették. A megszerzett információk nyomán, az SRI kezdeményezése alapján a román hatóságok nemkívánatos személyeknek nyilvánították a szóban forgó csoport számos külföldi állampolgárságú tagját. Emellett a nemzetközi együttműködés keretében az SRI számos külföldi (köztük az olasz) partnerszolgálat számára is tájékoztatást nyújtott. A közlemény azt is megjegyzi, hogy az SRI nem rendelkezik arra vonatkozó adatokkal, mely szerint Romániában az al-Kaidának kiképzőtáborai lennének.¹²

A polgári hírszerző és belső elhárító szolgálatoktól eltérően a katonai titkosszolgálat a védelmi minisztérium struktúrájában helyezkedik el. A médiával való kapcsolata tekintetében ez előnyt jelent számára abból a szempontból, hogy ez által a média figyelme kevésbé irányul a katonai titkosszolgálatra, így lehetősége van jobban megvédeni tevékenységének bizalmas jellegét. Emellett, lévén fő feladata a nemzetbiztonságát veszélyeztető váratlan külső katonai agresszió megelőzése, a katonai titkosszolgálat tevékenységének fő erő kifejtését a katonai elemekre és a nemzetközi katonapolitikára összpontosítja. Ez a körülmény — a médiát illetően — privilegizált helyzetet biztosít számára, lévén, hogy tevékenysége nem irányul olyan területek felé, amelyeket a politikai életbe, vagy akár a polgárok magánéletébe való beavatkozásként lehetne értelmezni.

A NEMZETBIZTONSÁGI SZOLGÁLATOK TEVÉKENYSÉGÉRE VONATKOZÓ KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁSOK EREDMÉNYEI

A társadalom normális működését biztosító feltételek megvalósításának támogatását szolgáló titkosszolgálati tevékenység szükségességét az ország alkotmánya kinyilvánítja, azonban a jogi feltétel megléte mellett legalább ugyanakkora fontossággal bír az a körülmény is, hogy maga a társadalom hogyan látja, hogyan minősíti az előle nagymértékben rejtett tevékenységet folytató nemzetbiztonsági szolgálatokat. A társadalom értékelésének legobjektívebb mérési formája a lakosság körében végzett közvélemény-kutatás.

⁹ A terrorizmussal vádolt Omar Hayssam a hatóságokat kijátszva hagyta el az országot.

Forrás: http://www.bbc.co.uk/romanian/news/story/2007/05/printable/070515_csat_legi_securitate.shtml (2008. 01. 09.), http://arhiva.vocea.ro/article.php/Boc:_Politicul_nar_trebui_implicat_%EEn_numirea_%3B%23351%3Befilor_serviciilor_secrete/1076/ (2008. 01. 09.)

¹⁰ Az igazgató ezt az SRI 2007 decemberében tartott vezetői értekezletén mondta. [<http://www.sri.ro/index.php?nav=birou&subnav=comunicate&dnav=detalii&id=221>] (2008. 01. 05.)

¹¹ Az SRI sajtóirodájának 2007. november 13-ai sajtóközleménye. [<http://www.sri.ro/index.php?nav=birou&subnav=comunicate&dnav=detalii&id=219>] (2008. 01. 05.)

¹² Az SRI sajtóirodájának 2007. november 13-ai sajtóközleménye. [<http://www.sri.ro/index.php?nav=birou&subnav=comunicate&dnav=detalii&id=219>] (2008. 01. 05.)

A román közszolgálati televízió megbízásából az IRSOP Market Research & Consulting Ltd. (IRSOP) intézet 2002 márciusában végzett arra irányuló közvélemény-kutatást, hogy a román társadalom miként vélekedik a nemzetbiztonsági szolgálatok szerepéről és tevékenységéről. A felmérést követően az alábbi kérdéseket, valamint az azokra adott válaszokat mutatták be:¹³

- *Az országhatáron kívül vannak-e Romániának ellenségei?*
61% szerint vannak, 30% szerint nincsenek, 9% pedig nem tudja.
- *Vannak-e az országban terrorakciók elkövetését célul tűző erők?*
51% szerint vannak, 35% szerint nincsenek, 14% pedig nem tudja.
Mi a véleménye az olyan különleges szolgálatokról, mint például az SRI, a SIE, és a többiek? Hiszi-e vagy sem, hogy összességében jól felkészültek a nemzetbiztonság védelmére?
Az igenlő válasz 48%, 42% szerint nem túl jól felkészültek, 10% pedig nem tudja. Egyesek szerint a különleges szolgálatok ugyanolyanok maradtak, mint az egykori Securitate. Mások pedig úgy gondolják, hogy a titkosszolgálatok a demokratikus (nyugati) modell szerinti demokratikus intézményekké alakultak át. A románok 60%-a gondolja úgy, hogy Romániának modern nemzetbiztonsági szolgálatai vannak, 30%-nak ezzel ellentétes véleménye van, 7% pedig nem tudja.
- *Arra a kérdésre, hogy a Securitate ma is aktív szolgálatban lévő egykori tisztjeit el kéne-e bocsátani* 22% válaszolt igennel, 74% szerint a szakembereket meg kell tartani, 4% pedig nem tudja.
- *Véleménye szerint Romániában előfordul-e még olyan helyzet, hogy valakit politikai meggyőződése miatt a különleges szolgálatok megfigyeljenek?*
35% szerint igen, 50% szerint nem fordul elő, 15% pedig nem tudja.
- *Arra a kérdésre, hogy a szolgálatok túl kevés, a szükségesnek megfelelő, vagy túl sok erővel rendelkeznek-e, a válaszadók aránya sorrendben 35, 38, illetve 15 százalékban oszlott meg, további 12 százalékuk pedig nem tudott választ adni.*
- *A nyolcadik kérdés az információs szolgálatok tevékenységének átláthatóságára vonatkozott.*
A megkérdezettek 23%-a gondolja úgy, hogy a szolgálatok elégséges információt szolgáltatnak, 70%-uk szerint a nyilvánosságnak szánt információ túl kevés, 7%-uk pedig nem tudja.
- *Arra a kérdésre, hogy a terrorizmus elleni küzdelem során az SRI-nek és a többi különleges szolgálatnak támogatnia kell-e az Egyesült Államokat illetve a NATO-t, vagy inkább csupán a romániai ügyekkel foglalkozzanak, az előző álláspont mellett a válaszadók 54%-a volt, míg a második opciót 42%-uk támogatta, 4% pedig nem tudott választ adni.*
- *Arról, hogy a különleges szolgálatok a kormányoldalt, vagy politikai színezet nélkül kizárólag a nemzeti érdekeket szolgálják-e, a megkérdezettek 32%-a az előbbi, 52%-a az utóbbi változat mellett foglalt állást, 16%-uk pedig nem tudja.*

1989 után a különleges szolgálatok élén többen is megfordultak. Az SRI egykori igazgatói esetében Virgil Măgureanu a megkérdezettek 31%-a értékeli nagyra, 44%-uknak nincs túl jó véleménye róla, 25%-nak pedig nincs véleménye. Costin Georgescu esetében ez az arány 12%, 20%, illetve 68%. Radu Timofte esetében pedig 25%, 26%, illetve 49%.

Az SIE tekintetében a véleménnyel nem rendelkezők száma jelentősen emelkedik. Ioan Talpeşről 12%-uknak van jó véleménye, 15%-uknak nem túl jó a benyomása, 73%-uknak pedig nincs véleménye. Cătălin Harnagea esetében ez az arány 12%, 17%, illetve 71%. Gheorghe Fulga esetében pedig 14%, 14%, illetve 72%.¹⁴

Az utolsó kérdésre adott válaszok a különleges szolgálatok népszerűségének emelkedését mutatják. A megkérdezettek 55%-ának jó véleménye van az információs szolgálatokról, 36%-uknak nincs túl jó véleménye, 9%-nak pedig nincs véleménye.

¹³ Az SRI sajtóirodájának 2007. november 13-ai sajtóközleménye. [<http://www.sri.ro/index.php?nav=birou&subnav=comunicate&dnav=detalii&id=219> (2008. 01. 05.)]

¹⁴ Az utóbbi években a nemzetbiztonsági szolgálatok élén személycserékre került sor. Az új igazgatók kinevezése óta nem jelentek meg újabb közvélemény-kutatási eredmények, ezért társadalmi elfogadottságukról nincsenek mért adatok.

A fentiekben ismertetett közvélemény-kutatás mellett egyéb ügynökségek időnként végzett felmérései a társadalmi elfogadottság terén az SRI-t rendszerint közvetlenül az egyház és a hadsereg mögé sorolják, megelőzve így a kormányt és a rendőrséget. A Metro Media Transylvania 1998 óta hétszer végzett olyan közvélemény-kutatást, amelyben az SRI vonatkozásában is tettek fel kérdéseket. A 2002 júliusában végzett felmérés szerint a megkérdezettek 51%-a úgy gondolja, hogy a rendőrök több mint fele korrupt, míg ezzel szemben az SRI-t a válaszadók csupán 26%-a tekinti korrupt szervezetnek.¹⁵ A nemzetbiztonsági szolgálatokat meglepte a társadalom irányából tükröződő ily mértékű elfogadottság, lévén, hogy a romániai írott sajtó rendszerint olyan negatív képet fest róluk, mintha a társadalom kizsájtottjai lennének.

ÖSSZEGRÉS

A rendszerváltást követően létrehozott román nemzetbiztonsági szolgálatok napjainkra sikeresen túljutottak az átalakulással járó kezdeti nehézségeken. A demokratikus rendszer létrehozta a szolgálatok működési mechanizmusát, és a nélkülözhetetlen civil kontroll is intézményesedett. Fontos lenne annak a lehetőségnek az elkerülése, hogy politikai erők saját céljaik elérése érdekében felhasználhassák a titkosszolgálatokat. A gyakorlat ugyanis azt mutatja, hogy a különleges szolgálatok gyakran kerülnek a politikai csatározások célkeresztjébe, hol egy napvilágra került esemény nyomán, hol pedig a felsővezetők menesztése illetve kinevezésük folyamata során.

Megalakulásuk kezdetén a modern román nemzetbiztonsági szolgálatokat a közvélemény negatív fogadtatása övezte. Ez a bizalmatlanság az egykori Securitate idejéből öröklődött át. A szolgálatok vezetői azonban felismerték, hogy ezt a helyzetet rendezni kell, ezért nyitva a társadalom felé, a szféra bizonyos szintig megmutatja magát. Ez által a polgárok nem csupán egyes sajtócikkek botrányhírei nyomán formálnak véleményt, amely a hagyományos román tekintélytiszteléssel párosulva azt az eredményt hozta, hogy a közvélemény-kutatások útján is mérhetővé vált a társadalom irányából tükröződő jelentős mértékű elfogadottság.

Kulcsszavak: Románia nemzetbiztonsági szolgálatai, SRI, Securitate

Keywords: Romanian national security services, SRI, Securitate

FELHASZNÁLT IRODALOM

„Armageddon 7” elnevezésű jelentés.

<http://www.goarna.go.ro/arhiva/arm7.htm> (2008. 03. 26.)

A MEDIAUNO román internetes oldal 2002. júniusi cikke.

http://www.mediauno.ro/articol.php?id_articol=2703 (2008. 02. 20.)

Az SRI sajtóirodájának 2007. november 13-ai sajtóközleménye. <http://www.sri.ro/index.php?nav=birou&subnav=comunicate&dnav=detalii&id=219>

(2008. 01. 05.)

http://www.dcaf.ch/pcaf/ev_geneva_021002_prog_watts.pdf (2008. 02. 20.)

SRI 2007 decemberében tartott vezetői értekezlete

<http://www.sri.ro/index.php?nav=birou&subnav=comunicate&dnav=detalii&id=221> (2008. 01. 05.)

URECHE, Florin: *A katonai titkosszolgálatok feletti civil kontroll*. Gândirea Militară Românească (Román katonai gondolkodás)

6/2006. szám, 82-92. oldal

¹⁵ http://www.dcaf.ch/pcaf/ev_geneva_021002_prog_watts.pdf (2008. 02. 20.)

SÓTÉR Andrea

A MAGYAR HONVÉDSÉG SZEMÉLYI ÁLLOMÁNYÁNAK EGÉSZSÉGI STÁTUSZA

HEALTH STATUS OF HUNGARIAN ARMY

A cikk reprezentatív mintavételen keresztül kérdőíves és mélyinterjú vizsgálati módszerekkel mutatja be a Magyar Honvédség állományának általános egészségi állapot státuszát. Az egészségi állapotot meghatározó tényezők, az egészségi állapot megítélése, az egészségi panaszok, az egészségügyi szolgáltatás igénybevétele, a szűrővizsgálatokon való részvétel és a pszichés állapot kérdéskörén át képet kapunk, hogy hogyan ítélik meg egészségi állapotukat a civil lakossághoz képest, milyen külső és belső körülményeknek tulajdonítják egészségi állapotuk változását. Megállapítást nyert, hogy a hadsereg sajátosságai közül egyértelműen pozitívan ítélik meg az éve, kötelező szűrővizsgálati rendszert, míg negatív sajátoságként hangsúlyozzák a stressz állandó magas szintjét. A mélyinterjúkban megjelenik az egészség-megőrzés intézményi szükségessége.

The article presents the health status of the representative sample of the substance of Hungarian Army via the examining methods of survey and interview. Through the questions of factors influencing the health status, considering health status, health complaints, taking the services of health care, participating at screening examinations and through the questions of psychological status a picture is obtained of how their health is considered compared to the civil population, of what internal and external circumstances are caused for the changes in their health status. It is established, that among the features of the army the annual, compulsory screening examination is considered to be obviously positive while the constant high level of stress is emphasised as negative. During interviews occurs the necessity of institutional health saving.

AZ EGÉSZSÉG-KUTATÁSOK INDOKOLTSÁGA, A VIZSGÁLAT MÓDSZEREI

A hadseregben szolgálatot teljesítő állomány egészség-magatartásának vizsgálata az epidemiológiai kutatások egyik kiemelten fontos területe világszerte, különösen alkalmas terep nagy mintán végzett longitudinális felmérések végrehajtására az egészségmagatartás témaköreiben is. A szervezet sajátosságaiból adódóan, a felmérés kivitelezése valamint az utánkövetéses vizsgálatok — a civil populáció körében végzett hasonló vizsgálatokhoz viszonyítva — könnyebben lebonyolíthatók.

A fegyveres szolgálat ténye különösen nagy körültekintést tesz szükségessé, mivel kiemelt felelősséget, szakmai felkészültséget, tiszta tudatállapotot, magas fokú ön- és realitáskontrollt feltételez. Ugyanakkor számos empirikus kutatás eredménye arra utal, hogy a hadseregbe jellemző stressz-helyzetek növelik az egészséget veszélyeztető kockázati tényezők megjelenésének valószínűségét. (Armstrong és munkatársai, 2000.; Bell és munkatársai, 2003.; Giotakos, 2003.; Lynch és munkatársai, 2004.), ezáltal a rizikótényezők azonosítása és preventív módszerek kifejlesztése a fegyveres testületeknél különös jelentőséggel bír (Bell és munkatársai, 2000.; Jedrzejczak és Kocur, 2003.). Ezek a tapasztalati tények felhívják a figyelmet a rizikótényezők korai, időben történő azonosítására és a hatékony preventív módszerek kifejlesztésének jelentőségére a Magyar Honvédség személyi állományában is.

A katonaság rendkívül alkalmas terep arra, hogy különböző mérőeszközöket próbáljanak ki, ellenőrizzék validitásukat és reliabilitásukat. Többek között az Egészség-rizikó Értékelési Kérdőívet próbálták ki a hadsereg keretei között példátlan esetszámon (404 966) (Bell és munkatársai, 2003.). Ezen kívül a magasság, testsúly és testtö-

meg index és a pszichiátriai-addiktológiai betegség közötti összefüggések feltárására is e keretek között került sor (Wyatt és munkatársai, 2003.).

A komplex egészség állapotának feltárására irányuló felmérésünk három, egymástól eltérő kvantitatív és kvalitatív kutatási módszer ötvözésén alapul: önjellemző kérdőíves felmérés, fókuszcsoportos beszélgetés továbbá mélyinterjú. Miután a kutatás során feltett kérdések kényes, a vizsgálati személy intim szféráját, illetve munkahe-lyével kapcsolatos problémáit is érintő témákkal fonódtak össze, nem hagyatkozhattunk egyetlen adatforrásra. A három, különböző megközelítésű adatforrás egymást kiegészítve, egymást erősítve vagy gyengítve adhatott csak megbízható információkat a Magyar Honvédség dolgozóinak egészségi állapotáról.

A VIZSGÁLATI MINTA

A kérdőíves felmérésben összesen 914 hivatásos katona (720 férfi és 167 nő, 27 fő nem adott választ) vett részt. A résztvevők átlagéletkora 31 év (szórás: 7,8), a legfiatalabb személy 20, míg a legidősebb 62 éves. A beosztást tekintve a túlnyomó többség beosztott (55,9%). A középvezetők és a csoportvezetők aránya 20,3 és 21,3%, a fel-sővezetők aránya 1,3%. A beosztottak körében a nők aránya több mint kétszeres a felsővezetők és a középveze-tők köréhez viszonyítva. A szolgálati időt tekintve a kérdőívet kitöltők mintegy 50%-a öt évnél kevesebb ideje dol-gozik a honvédség kötelékében. A 25 évnél hosszabb szolgálati idővel rendelkezők aránya 8,9%.

MÉRÉSI MÓDSZEREK

Az általános egészségi állapot felmérésére olyan tesztbattériát állítottunk össze, amely a következő főbb területek feltárását célozza: az általános egészségi állapot megítélése, testi panaszok, krónikus betegségek, egészségügyi vizsgálatokon való részvétel, gyógyszeresedés, általános hangulat és szocio-demográfiai adatok.

Ezek megbízható vizsgálatára nemzetközileg széles körben használatos néhány tételből álló skálát alkalmaztunk (pl. Beck-féle Depresszió Kérdőív rövidített változata (Beck és munkatársai, 1961.; Rózsa és munkatársai, 2001.)

AZ EGÉSZSÉGI STÁTUSZ BEMUTATÁSA

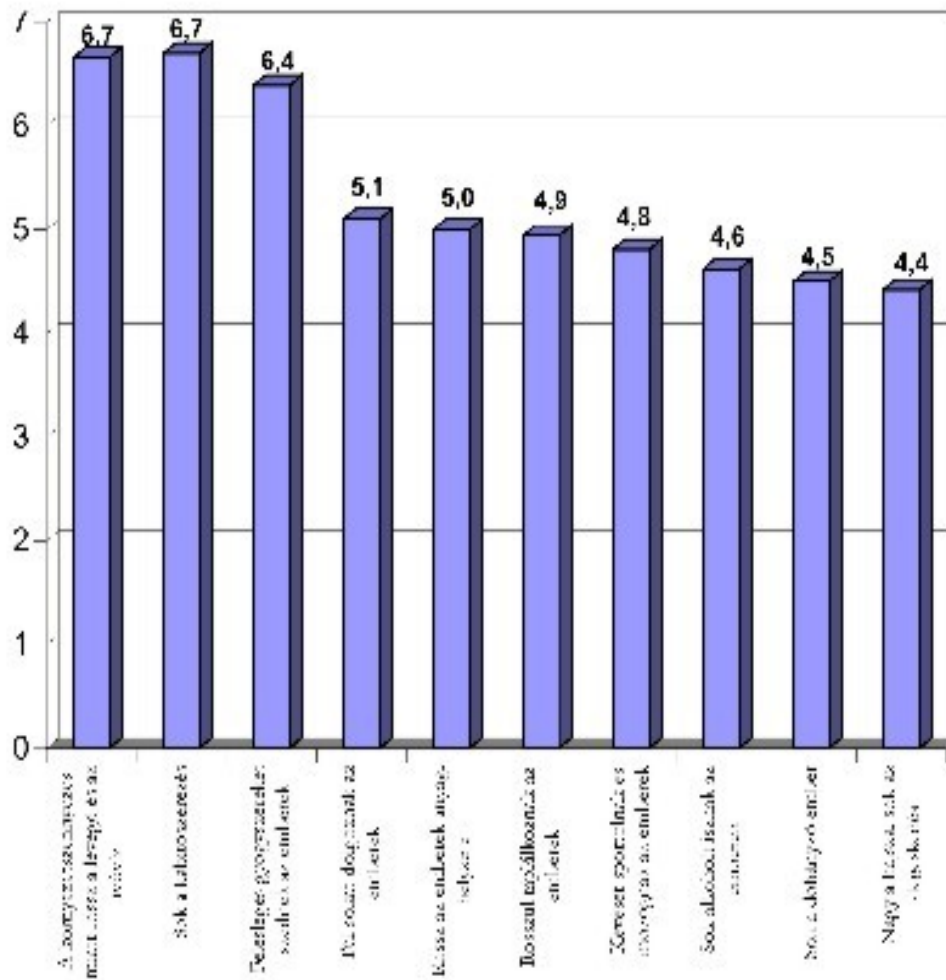
Az egészségi állapotot befolyásoló tényezők mértékének feltárásakor a „hajsztát és a sok idegeskedést” tekintik a leginkább egészségkárosító hatásúnak. A kutatásban résztvevők ugyancsak jelentős egészségkárosító hatású-nak tulajdonítják a sok dohányzást illetve az alkoholfogyasztást. A lakosság egészségi állapotának romlásában szerepet játszó tényezők sorrendjében az elsők között szerepelnek „a környezetszennyezés miatt rossz a levegő és az ivóvíz”, valamint a „sok a kábítószeresedés” (1. ábra). Az egészségkárosító faktorok együttes hatását vizsgál-va megállapíthatjuk, hogy a problematikus alkoholfogyasztók tisztában vannak az alkohol és a dohányzás egé-szégkárosító hatásával, és kevésbé hajlanak arra, hogy az egészségromlás hátterébe a stresszt helyezték. Akik egyfajta kontrollt gyakorolnak az egészségi állapotuk felett, azok hajlamosabbak a személyes és motivációs té-nyezőket (helytelen táplálkozás, mozgásszegény életmód) az egészségmagatartás szempontjából fontosabb helyre rangsorolni.

AZ EGÉSZSÉGI ÁLLAPOT MEGÍTÉLÉSE

Az egészségi állapot mérésének egyik fontos indikátora az ún. vélt egészség. Ez az indikátor azt a szubjektív egészségérzetet becsli, hogy a megkérdezett személy általában hogyan éli meg egészségi állapotát (2. ábra).

A vélt egészség mérésére szolgáló többféle megfogalmazás közül jelen vizsgálatban a WHO által használt és ja-vasolt változatot alkalmaztuk: „Hogyan ítéli meg egészségi állapotát általában?”

A fenti eredményeket összevetettük a nemben, korban és iskolai végzettségben illesztett népegészségügyi ada-tokkal. Ennek során azt kaptuk, hogy a „jó”-nak ítélt egészségi állapot a honvédség kötelékében dolgozók köré-ben mintegy 10 %-kal magasabb, ugyanakkor a „nagyon rossz”, „rossz” és „kielégítő” kategóriákban enyhén ala-csonyabb.

1. ábra: A lakosság egészségi állapotának romlásában szerepet játszó tényezők

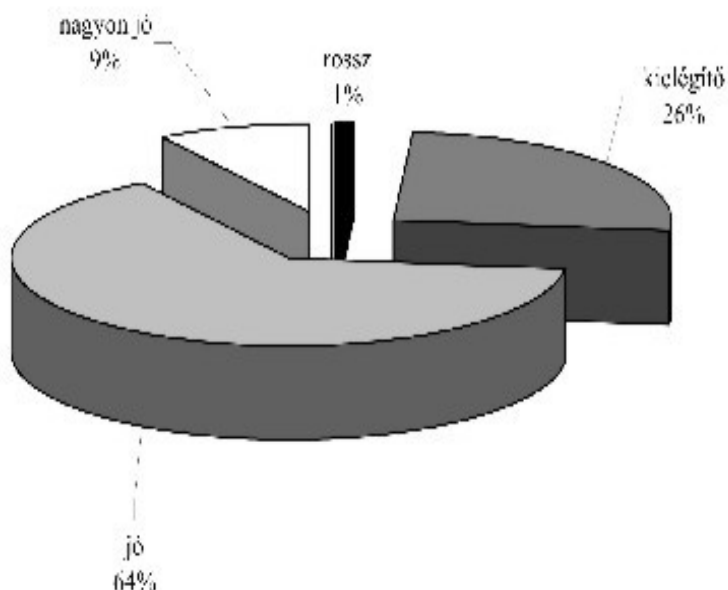
Az anyagi helyzet szignifikáns összefüggést mutat az egészségi állapot megítélésével (1. táblázat). Minél inkább jónak ítéli meg valaki az anyagi helyzetét, annál inkább van megelégedve egészségi állapotával is. Bevallásuk szerint a jó anyagi körülmények között élők körében senki sem tartotta egészségi állapotát rossznak, míg a magukat rossz anyagi körülmények között élőknek vallók közül 5% minősítette egészségi állapotát hasonlóan. S míg a jó körülmények között élők döntő többsége (91%), addig a rosszabb körülmények között élőknek kb. kétharmada (63%) tartotta jónak egészségét.

1. táblázat: Az egészségi állapot megítélése az anyagi körülmények függvényében (%-ban)

Egészségi állapot	Anyagi körülmények		
	Rossz	Megfelelő	Jó
Rossz	5	1	0
Kielégítő	32	27	9
Jó	63	72	91

A kutatás során vizsgáltuk azt is, hogy a megfelelő egészségi állapot elérésében és fenntartásában az egyén aktív közreműködését, a saját közreműködés lehetséges befolyását hogyan vélelmezik a megkérdezettek. Megállapítható, hogy a kérdezettek egyetértenek abban, hogy aktív közreműködői lehetnek egészségük mindenkor alakításának. A vélemények az egészségért való erőfeszítés mértékében differenciálódnak. A kérdezettek egyharmada

da (33%) gondolja úgy, hogy nagyon sokat tehet egészségéért, további 60%-uk szerint is sokat lehet tenni, míg 7%-uk vallja azt, hogy az egyénnek csak kevés szerepe lehet (3. ábra).

2. ábra: Hogyan ítéli meg egészségi állapotát?

Az életkor előrehaladtával valamelyest csökken azoknak az aránya, akik azt vallják, hogy nagyon sokat tehetnek az egészségükért (2. táblázat).

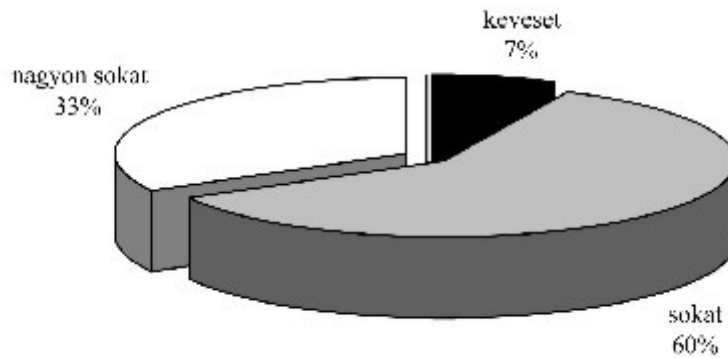
2. táblázat: Az egészségi állapot megítélése korcsoportonként (%-ban)

	20–29 éves	30–39 éves	40–49 éves	49 éves felett
Rossz	2	1	2	4
Kielégítő	22	28	37	42
Jó	76	71	61	54

Az iskolai végzettség is jelentősen differenciálja az egészségéért való közreműködésről kialakított véleményt. Az éles határ a magasabb szintű diplomával (főiskola, egyetem), valamint az ennél alacsonyabb végzettséggel — érettségi, szakmunkás — rendelkezők között húzódik. Az előbbi csoportba tartozók köréből feleannyian vélekednek úgy, hogy az egyén csak keveset tehet mindenkori egészségéért (4% és 8%), s ugyanakkor 41%-uk képviseli azt, hogy nagyon sokat lehet tenni, az alacsonyabb végzettségűek 30%-ával szemben.

3. táblázat: Az egészséghez való közreműködés az anyagi helyzet vonatkozásában (%-ban)

	Rossz	Megfelelő	Jó
Keveset lehet tenni	15	4	4
Sokat lehet tenni	57	63	49
Nagyon sokat lehet tenni	28	33	47

3. ábra: Véleménye szerint mennyit tehet az egészségéért?

Az anyagi helyzet nemcsak az egészségi állapot megítélésében, hanem az ahhoz való hozzájárulás mértékében is jelentős meghatározó tényező (3. táblázat). A rosszabb anyagi körülmények között élők inkább úgy ítélik meg, hogy kevés befolyásuk lehet egészségükre, mint azok, akik jobb anyagi körülmények között élnek. A rossz anyagi körülmények között élők körében mintegy három és félszeres azoknak az aránya a jó körülmények között élőkhez képest, akik úgy ítélik meg, hogy kevés személyes befolyásuk lehet általános egészségi állapotukra (15% és 4%). Az egészségi állapot megítélése és az arról alkotott vélemény, hogy az egyénnek milyen mértékű szerepe lehet abban, szignifikáns összefüggést mutat (4. táblázat).

Akik azt a véleményt fogalmazták meg, hogy a megfelelő egészségi állapot elérésében és fenntartásában nagy szerepe van az egyénnek is, saját egészségi állapotukat is jobbnak ítélték meg, szemben azokkal, akik kielégítőnek vagy rossznak ítélték meg azt, s ugyanakkor azzal értettek egyet, hogy annak állapotáért kevesebbet lehet tenni. Azok között, akik úgy vélték, hogy nagyon sokat lehet tenni, nem voltak olyanok, akik egészségi állapotukat rossznak ítélték volna meg, szemben azokkal, akik úgy vélekedtek, hogy keveset lehet tenni, közülük kb. minden tizedik válaszoló vélte egészségi állapotát rossznak. Az összefüggés fordítva is igaz. Azok között, akik véleménye szerint sokat lehet tenni, kb. két és félszer annyian vélték jónak jelenlegi egészségi állapotukat is, mint a másik csoportba tartozók.

4. táblázat: Az egészségi állapot és az egészség tudatos befolyásolásáról való vélemény összefüggése

Egészségi állapota	Mennyit tehet az egészségéért?		
	Keveset	Sokat	Nagyon sokat
Rossz	11	1	0
Kielégítő	54	28	15
Jó	35	71	85

EGÉSZSÉGI PANASZOK

A megkérdezett dolgozók közel egyharmadának (30%) voltak az elmúlt fél évben olyan egészségi panaszai, amelyekkel orvosi ellátásra szorultak (4. ábra).

Különösen a nők igényelték a nagyobb arányú ellátást. Közülük 41% vett igénybe valamilyen orvos által ellátott egészségügyi szolgáltatást, szemben a férfiak 27%-os arányával. Az életkor növekedésével emelkedik az orvosi kezelésre szorultak aránya.

A lakóhely is meghatározó tényezőnek bizonyult az orvosi ellátás igénybevételében. A nagyvárosokban lakó dolgozók közül mintegy kétszer annyian kértek valamilyen orvosi ellátást, mint azok, akik tanyán élnek, s 10%-kal többen, mint a kisebb lélekszámú városokban élők.

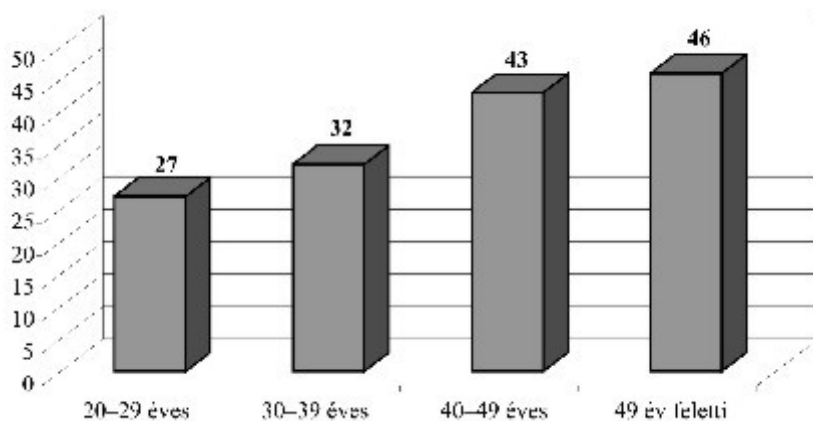
A megkérdezett dolgozók valamivel több, mint tizedének (11%) van olyan krónikus betegsége, ami jelenleg is befolyásolja az életét, mindennapjait (5. táblázat). Mindez inkább a nőkre, mint a férfiakra jellemző. A nők körében kétszer akkora (18%) azoknak az aránya, akiknek minden nap meg kell küzdeniük valamilyen krónikus betegséggel. A családi állapot szerint a többségében fiatalabb korosztályhoz tartozókat leszámítva leginkább az egyedül élőknek (elváltak, özvegyek) kell számolniuk mindennapjaikban valamilyen krónikus betegséggel, mintegy 20%-nak.

Az életkor növekedésének egyre inkább velejárója valamilyen krónikus betegség kialakulása.

A krónikus betegségek leginkább a nagyon rossz anyagi helyzetűeket jellemzik, közülük kb. egynegyedük (27%) számolt be ilyen jellegű betegségről, szemben a jobb körülmények között élők mintegy egytizedes arányával. A krónikus betegek mintegy háromnegyede vett részt valamilyen orvosi kezelésen az elmúlt fél évben. Megállapítható, hogy a krónikus betegek egynegyedét az elmúlt hat hónapban nem kezelte orvos. A krónikus betegségben nem szenvedők közül minden negyedik kérdezett keresett fel orvost valamilyen panasszal a jelzett időszakban.

5. táblázat: Orvosi kezelésben való részvétel a krónikus betegségek tükrében (%-ban)

	Krónikus betegség	
	Van	Nincs
Kezelte orvos	73	24
Nem kezelte	27	76

4. ábra: Az orvosi kezelésre szorultak számának alakulása a különböző életkori csoportokban

Rendszeresen szed valamilyen egészségi probléma miatt, orvos által felírt gyógyszert a dolgozók egytizede (6. táblázat).

6. táblázat: A rendszeres gyógyszeresedés a krónikus betegség tükrében (%-ban)

	Krónikus betegség	
	Van	Nincs
Szed gyógyszert	57	4
Nem szed gyógyszert	43	96

A gyógyszereszedők 62%-a azok közül kerül ki, akiknek krónikus betegségük van, a további 38% valamilyen más okból rendszeres gyógyszerhasználó. Ugyanakkor a krónikus betegek 43%-a nem szed rendszeresen gyógyszereket, így meglévő betegségére sem.

A nők nemcsak rosszabbnak ítélik meg egészségi állapotukat, a gyógyszert szedők között is nagyobb arányt képviselnek (15%), mint a férfiak (9%).

A gyógyszerfogyasztók aránya az életkor előrehaladtával rohamosan növekszik, a legidősebb korcsoportban (49 évesnél idősebb) a legfiatalabbakhoz képest (20–29 éves) mintegy megtízszereződik az arányuk. (7. táblázat). A fiataloknál nem éri el a rendszeres gyógyszerfogyasztás az 5%-ot, ami a legidősebbeknél már 46%-os arányt képvisel.

7. táblázat: A rendszeres gyógyszerfogyasztás az életkor tükrében (%-ban)

	20–29 éves	30–39 éves	40–49 éves	49 éves felett
Szed gyógyszert	5	8	30	46
Nem szed	95	92	70	54

EGÉSZSÉGÜGYI SZOLGÁLTATÁS IGÉNYBEVÉTELE

A Magyar Honvédség valamelyik egészségügyi szolgáltatását a megkérdezett dolgozók 18%-a vette igénybe a kérdezést megelőző 30 napban. A munkahelyi egészségügyi szolgáltatást nagyobb arányban vették igénybe azok, akik anyagi helyzetüket nagyon rossznak minősítették, mintegy kétszer annyian, mint a jó anyagi helyzetűek (26 és 13%). Összehasonlításként: a jelenlegi eredménnyel szemben, az anyagi helyzet nem befolyásolta szignifikánsan az előző fejezetben tárgyalt fél évre vonatkozóan megkérdezett orvosi ellátások igénybevételét.

Az iskolai végzettség sem mutatott összefüggést, míg a honvédségi szolgáltatás igénybevétele esetében a magasabb iskolai végzettséggel nő az egészségügyi szolgáltatás iránti igény, így az alacsony iskolai végzettségűek 14%-a, a főiskolai, egyetemi diplomával rendelkezők 23%-a vette azt igénybe a megjelölt időszakban. Az életkor ez esetben is fontos tényező. A legidősebb korosztály közül több mint kétszer annyian fordultak meg a rendelésükön, mint a legfiatalabbak (38 és 15%).

A honvédségi szolgáltatást igénybe vevők között nagyobb arányban vannak azok, akik egészségi állapotukat rossznak ítélték meg, mintegy harmaduk látogatta meg a szolgálatot az elmúlt hónap során, szemben azzal a 16%-ot képviselő csoporttal, akik jónak minősítették egészségüket (8. táblázat).

8. táblázat: Az MH egészségügyi szolgáltatásának igénybevétele a szubjektív egészség tükrében (%-ban)

	Rossz	Kielégítő	Jó
Igénybe vette	33	24	16
Nem vette igénybe	67	76	84

A nem, a családi állapot nem mutat összefüggést a fogorvos látogatásával. Az anyagi helyzet annyiban, hogy a jó anyagi helyzetűek körében nincs olyan, aki még nem járt soha fogorvosnál, a rossz anyagi helyzetűeknél ez az arány 2%.

Az életkor előrehaladtával, a fogak romlásával csökken a fogorvosi rendelések látogatottsága, míg a legfiatalabbak tizede, a legidősebbek több mint ötöde több éve, vagy soha nem volt fogorvosnál (9. táblázat).

9. táblázat: A fogorvosi rendelés látogatása az életkor függvényében (%-ban)

	20–29 éves	30–39 éves	40–49 éves	49 éves felett
Féléven belül	59	54	46	46
1–2 éve	31	34	38	31
Több éve, soha	10	12	16	23

A szűréseken való részvétel fontos mutatója részben az egyén egészségtudatos viselkedésének, részben az egészségügyi ellátás mindenkori színvonalának, szervezettségének. Jelen vizsgálat nem terjedt ki az okok rész-

letes vizsgálatára, csupán annak bemutatására vállalkozott, hogy a megkérdezett dolgozók milyen időközönként vettek részt a különböző szűrővizsgálatokban.

A skálán a leggyakoribb részvételnek a féleven belüli megjelenést jelöltük meg, ezt követte az 1–2 éven belüli, majd a több éve, s végül a soha nem vett részt a megjelölt szűrővizsgálaton válaszalternatíva szerepelt.

Amennyiben a leggyakoribb megjelenést vesszük alapul (a kérdést megelőző fél éven belül), a felsorolt szűrővizsgálatok sorrendje a következő a válaszok alapján: vérnyomásmérés 83%, tüdőszűrés, 51%, vércukorszint mérés 50%, koleszterinszint mérés 37%, emlőrák szűrés 25%, HIV szűrés 13%, prosztatavizsgálat 12%, nemi betegségek szűrése 11%.

PSZICHÉS ÁLLAPOT

Az általános jól-lét és a pszichés problémák mutatójaként a hazai és nemzetközi gyakorlatban széles körben alkalmazott Rövidített Beck Depresszió Kérdőívet használtuk (Beck és munkatársai, 1961.; Rózsa és munkatársai, 2003.). A 9 tételből álló skála a pszichés tünetek széles spektrumát térképezi fel: az érdeklődés elvesztése, döntésképtelenség, alvási probléma, kimerültség, túlzott aggodás az egészségi állapot miatt (hipochondria), munkaképtelenség, reménytelenség, elégedetlenség, önvádolás (10. táblázat).

A kilenc pontszámátlagokat megvizsgálva a fáradtság kérdésre adták a legnagyobb pontszámot, ugyancsak magas pontszámot adtak az alvási problémára és az érdeklődés elvesztésére. Összességében mindkét mintában a nők értek el magasabb pontszámot.

10. táblázat: A Rövidített Beck Depresszió Kérdőív tételeinek és összpontszámának alakulása

	Férfi	Nő
Minden érdeklődésemet elvesztettem mások iránt.	1,30 (0,57)	1,26 (0,53)
Semmiben sem tudok dönteni többé.	1,13 (0,36)	1,14 (0,44)
Több órával korábban ébredek, mint szoktam, és nem tudok újra elaludni.	1,32 (0,60)	1,37 (0,63)
Túlságosan fáradt vagyok, hogy bármit is csináljak.	1,46 (0,63)	1,52 (0,66)
Annyira aggódom a testi-fizikai panaszok miatt, hogy másra nem tudok gondolni.	1,16 (0,45)	1,19 (0,49)
Semmiféle munkát nem vagyok képes ellátni.	1,06 (0,26)	1,07 (0,29)
Úgy látom, hogy a jövőm reménytelen és a helyzetem nem fog változni.	1,28 (0,58)	1,34 (0,61)
Mindennel elégedetlen vagy közömbös vagyok.	1,27 (0,51)	1,22 (0,45)
Állandóan hibáztatom magam.	1,27 (0,53)	1,37 (0,60)
BDI összpontszám	11,23 (2,75)	11,46 (2,78)

A mérőeszközt gyakran szűrő céllal is használják, annak érdekében, hogy nagyobb mintából egyszerű önjellemző kérdőív segítségével „bejósolják” a kitöltő pszichés problémáit, depresszióját. Természetesen hangsúlyoznunk kell, hogy az önjellemző mérőeszközt nem alkalmazhatjuk „vak diagnosztizálásra”, de szűrő és figyelemfelhívó funkciója rendkívül fontos. Az adatbázison a teljes lekérdezettek 5,9%-a (53 fő) ért el a leválasztási kritériumnál (16 pont) magasabb értéket, vagyis ezeknél a személyeknél valószínűsíthető valamilyen pszichés probléma.

A FÓKUSZCSOPORTOS BESZÉLGETÉS VALAMINT A MÉLYINTERJÚK EREDMÉNYEI

A kérdőíves felmérést, az információgyűjtést további módszerekkel is kiegészítettük annak érdekében, hogy minél pontosabb képet kapjunk az abban felvetett problémakörökről. Az egyik módszer a személyes kérdezésem alapuló részben strukturált mélyinterjú volt, a másik a 10–12 fős, problématerületekre orientált ún. fókuszcsoport.

A mélyinterjúkat olyan vezető és felső vezető magasan kvalifikált főtisztekkel végeztük el, akik vezető beosztásuknál fogva feltehetőleg nagyobb rálátással bírnak az egyes problématerületekre, másrészt nagyobb befolyással lehetnek a különböző problémák orvoslásában hozott döntésekben, döntési folyamatokban.

A mélyinterjúk általánosságban kitértek az ország lakossága egészségi állapotának tárgyalására, a katonaság általános egészségi állapotának megítélésére, a problémák kezelésének lehetőségeire a honvédség egészét illetően, illetve saját hatáskörben.

A hazai lakosság egészségi állapotát az interjúk során mindenki rossznak ítélte meg. Az okokat egyrészt „külső”, a társadalmi berendezkedésből, a jelenlegi társadalmi fejlettségi szintből adódó problémákból, illetve az egyénre vonatkozó „belső” problémákból vezették le. A legtöbben, mint legfőbb „külső” egészségromboló tényezőt, a kedvezőtlen gazdasági helyzetet, az emberek elszegényedését, az ezzel járó létbizonytalanságot, valamint az ezzel összefüggő sok munkát, s a stresszt említették. Az egészségügyi rendszer is többször jelentette bírálata tárgyát.

Az okok másik nagy csoportját a nem megfelelő életvitellel kapcsolatos problémák sorolása jelentette, mint a mozgásszegény életmód, a túlzott dohányzás, az alkoholfogyasztás, a helytelen táplálkozás.

A honvédség hivatásos állományának egészségi állapotát többségében kielégítőnek vagy jónak, az országos átlaghoz képest jobbnak ítélték meg. Ennek egyik fő okaként a szűrővizsgálatok meglétét tekintették, „a munkatársaim egészségi állapota jobb, hiszen mi évente kötelezően veszünk részt az egészségügyi szűrővizsgálatokon és a fizikai állapotfelméréseken. Így a korai kiszűrésre nagyobb a lehetőség, mint az átlag populációnak. Ez nagy előnye a hadseregnek” (44 éves felsővezető).

A stressz, a túlzott bizonyítási vágy, a sok munka is egészségromboló tényezőként szerepelt az említésekben. A problémák megoldására sok javaslatot fogalmaztak meg az interjúalanyok, ezek egy része a közvetlen munkára, a munkakörülményekre vonatkozott, másik része a betegségmegőrzés, a szűrések szervezettebbé, sokoldalúbbá való tételére irányult.

A fókuszcsoportos beszélgetések többségénél a honvédségnél dolgozók egészségi állapotát jobbnak minősítették a résztvevők, mint az átlag, de véleményük szerint hatalmas nyomás és stressz nehezedik rájuk, ami pszichésen nagyon igénybe veszi őket. Többen is megemlítik, hogy hatalmas stressz forrás az, hogy még a hétvégén is készenlétben vannak, várva, mikor hívják be őket, hova vezénylik. A stressz egészségkárosító hatásáról már sokat tudnak, de tudatosan kivédeni csak elég kevés személynek sikerül. Sokan tudják, hogy a testmozgás is lehet egy ilyen tényező.

A egészségkárosító tényezők közül szinte valamennyi csoportban a káros szenvedélyeket, a mozgásszegény életmódot, a helytelen táplálkozást és a stresszt említették. Néhányan a korai felvilágosítás szerepét és fontosságát is hangsúlyozták.

AZ EREDMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSA

Mind a kvantitatív, mind a kvalitatív adatok elemzéséből arra lehet következtetni, hogy a honvédségi dolgozók általánosságban kritikusnak tartják a lakosság egészségi állapotát, és külső, az egyéntől független, illetve belső, az egyéni motivációval összefüggő tényezőkre csoportosítják az egészséget befolyásoló hatásokat. A kérdőíves felmérés adatai szerint az egyén aktivitását előtérbe állító faktorhoz tartozók hajlamosabbak saját egészségi állapotukat jobbnak, míg a külső tényezőkre hivatkozók saját egészségi állapotukat rosszabbnak ítélni.

A mélyinterjúk és a fókuszcsoportos beszélgetések alanyai ugyanakkor összehasonlítják a lakosság és a honvédség egészségi állapotát, utóbbit kedvezőbbnek ítélve (e kedvezőbb kép fenntartása hozzátartozhat a „katona-identitáshoz”), függetlenül attól, valójában létezik-e ez a különbség. A kérdőíves felmérés adatai — összehasonlítva az OLEF illetve a Hungarostudy adataival — szerint azok között, akik jónak ítélik egészségi állapotukat, valóban a honvédségi dolgozók vannak arányaikat tekintve többségben, ugyanakkor nagyon jónak, illetve kielégítőnek a lakosság arányosan nagyobb része tartja egészségi állapotát. A pszichológiai egészség tekintetében a kutatás nem támasztja alá a felsőbb vezetőkkel készített mélyinterjúkban elhangzottakat: a honvédségben előforduló „küszöb feletti” (jelzésértékű) depresszió szignifikánsan magasabb, mint a népegészségügyi felmérésben mért értékek.

A mély-interjúk alanyai a külső tényezők közé az egészségügyi rendszer fogyatékoságait is felsorolják. A javaslatok megfogalmazásában is az egészségügyi rendszer fejlesztése, az egészség-megőrzés és szűrővizsgálatok színvonalának emelése hangsúlyosan jelenik meg.

A Nemzeti Népegészségügyi Program alapelveit és a kidolgozott stratégiákat szem előtt tartva számos egészségfejlesztési vonatkozású feladat jelentkezik, amelyek célja az egészségtudatos magatartás kialakítása és fejlesztése mind az egyén, mind a szűkebb katonai közösség és a családtagok szintjén. Az ily módon nyert tapasztalatokat felhasználva, a kutatás során vizsgálni kívánt protektív (megerősítő-védő) ható tényezők programjainkba építésével a gyakorlatban is eredményes egészség-megőrző, egészségfejlesztő munka végrehajtására nyílik lehetőség.

A kutatás megállapításait alapul véve szükséges folytatni az új irányoknak megfelelő életmód és egészségmagatartást fejlesztő program kidolgozását, számos életmódbeli tényező szerepének figyelembevételével. Az előbbieket fontos része az egészségi állapotot pozitív, illetve negatív irányban befolyásoló tényezők ismertetése, önismeret fejlesztése, az életstílus, illetve életvitel formálása, az életmód tanácsadás feltételeinek megteremtése, melyek segítségével hatékony és értékelhető egészségmegőrző- és fejlesztő programok működtethetők.

A kockázati faktorok széles körű feltérképezésének segítségével a magas kockázati tényezőkkel járó egészségkárosító magatartásformák csökkentésével, illetve kiküszöbölésével az egészségtudatos viselkedés kialakítása révén lehetővé válik az egyének számára az „egészségesebb” tudatos választása.

Kulcsszavak: egészségi és pszichológiai állapot, egészségügyi panaszok, egészségügyi rizikómagatartás, orvosi ellenőrzés, gyógyszerszedés, egészség fejlesztés

Keywords: health and psychological status, health complaints, health risk behavior, medical check up, drug using, health promotion

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ARMSTRONG, M. L., MURPHY, K. P., SALLEE, A., WATSON, M. G.: *Tattooed Army Soldiers: examining the incidence, behaviour, and risk.* -In.: *Military Medicine*, 165. 2., 2000., -p. 135–141.
- BÁCSKAI E., GEREVICH J., RÓZSA S., SZILÁGYI Zs.: *Komplex pszicho-szociális szűrővizsgálat a Magyar Honvédség hivatásos állományában lévő dolgozók körében.* -Budapest, 2003. Kutatási zárótanulmány.
- BELL, N. S., WILLIAMS, J. O., SENIER, L., STROWMAN, S. R., AMOROSO, P. J.: *The reliability and validity of the self-reported drinking measures in the Army's Health Risk Appraisal Survey.* *Alcohol Clin Exp Res*, 27. 5., 2003., -p. 826–834.
- BELL, N. S., AMOROSO, P. J., YORE, M. M., SMITH G. S., JONES, B. H.: *Self-reported risk-taking behaviors and hospitalization for motor vehicle injury among active duty army personnel.* -In.: *American Journal of Preventive Medicine*, 18. 3. Suppl., 2000., -p. 85–95.
- GEREVICH J., BÁCSKAI E., RÓZSA S., SZILÁGYI Zs.: *Pszichiátriai, addiktológiai és szomatikus problémák a Magyar Honvédség hivatásos állományában lévő dolgozóknál.* -Budapest, 2003. In.: *Psychiatria Hungarica*, 18. évf. -p. 137–139.
- GIOTAKOS, O.: *Suicidal ideation, substance use, and sense of coherence in Greek male conscripts.* -In.: *Military Medicine*, 168. 6., 2003. -p. 447–450.
- JEDRZEJCZAK, M., KOCUR, J.: *Threat of drug addiction in the army.* -In.: *Psychiatr Pol.* 37. 3., 2003. -p. 511–518.
- LYNCH, J. P., HANSON, K., KAO, T. C.: *Health-related behaviours in young military smokers.* -In.: *Military Medicine*, 169. 3. 2004. -p. 230–235.
- SÓTÉR A.: *Életmód és egészség-rizikómagatartás – egészségfejlesztés szociológiája.* -Budapest, 2007. In.: *Kard és Toll*, 2007/2. -p. 65–72.
- RÓZSA, S., RÉTHELYI, J., STAUDER, A., SUSÁNSZKY, É. : *A középkorú magyar népesség egészségi állapota: a Hungarostudy 2002 országos reprezentatív felmérés módszertana és a minta leíró jellemzői.* -Budapest, 2003. In.: *Psychiatria Hungarica*, 18. évf. 2. -p. 83–94.

GULYÁS Attila

HALÁLBÜNTETÉS AZ AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN

DEATH PENALTY IN THE USA

A cikk rövid, kronologikus összefoglalója az amerikai büntetőjogszabályok változásának a halálbüntetés tekintetében, az első kolóniák megjelenésétől napjainkig. A legsúlyosabb büntetés alkalmazásának fordulatai a társadalmi-gazdasági viszonyok változása és a világtörténelmi események megítélése alapján. Elemzi és értelmezi a halálbüntetés ideológiai fejlődését, az amerikai liberális gazdasági és társadalmi kapcsolatok folyamatában.

This article is a short résumé about American penal law's historical mutation from the first colonies to present days. The death penalty's adjudication in the fluctuation of socio-economical relations and the world history's influence of the American courts' death penalty practise.

A HALÁLBÜNTETÉSRŐL SZÓLÓ TÖRVÉNYEK ELŐZMÉNYEI

Az első hivatalos feljegyzés a halálbüntetés alkalmazásáról az időszámításunk előtti XVIII. századból eredeztethető. A babiloni Hammurápi király törvényeiben a legsúlyosabb büntetést 25 súlyos bűntett elkövetése esetén helyezte kilátásba.¹ A halálbüntetés más uralkodók törvénykönyveiben is megjelent, például a Krisztus előtti XIV. századbeli Hittite Code-ban,² a Krisztus előtti VII. századbeli, athéni Drákói törvényekben³ vagy a szintén időszámításunk előttre datálható, az V. századból származó 12 táblás törvények a római jogban.⁴

E történelem előtti időkben a halálbüntetés módszerei is rendkívüli kegyetlenséget mutattak: keresztre feszítés, vízbefojtás, megkövezés, máglyahalál vagy karóba húzás. Az időszámítást követő X. századtól már az akasztás vált preferált kivégzési móddá az angolszász birodalomban, és Hódító Vilmos⁵ idején már csak háborús időkben lehetett alkalmazni a halálbüntetést. Törvénykezési gyakorlatát azonban a későbbi királyok és hercegek nem követték, VIII. Henrik⁶ uralkodása alatt, a korabeli feljegyzések szerint 72 000 embert ítélték halálra⁷ a legkülönbébb kivégzési módszerekkel: vízben forralás, karóba húzás és elégetés, lefejezés, felnegyelés. Halálbüntetés immáron a mai megítélés szerinti enyhébb kihágások elkövetése miatt is kiszabásra került, mint például házasságkötés zsidó személyel, vallatás esetén az elvárt büntett be nem vallása vagy árulás, hitszegés.

Anglia törvénykezési gyakorlatában a halálbüntetéssel való fenyegetettség az elkövetkezendő 200 évben nőtt. Az 1700-as években, Angliában 222 törvény elleni cselekmény volt büntethető halállal. Halállal illették a lopást, az illetéktelen fakivágást, vagy a tenyészállatok eltulajdonítását. A szigorú törvények miatt számos bíróság eltekintett az ítélet meghozatalától, hogy elkerülje a vádlott (sokszor minden alapot nélkülöző vádaskodás miatti) legszigorúbb megbüntetését.⁸ E bírói gyakorlat aztán meg is hozta a régen várt büntetőjogi reformokat, 1823 és 1837 között a reformok kapcsán a korábbi 222 halállal büntetendő cselekmény közül több, mint 100 esetben enyhítés történt, azaz csupán 120 bűncselekmény büntetési tétele maradt a halálbüntetés.⁹

¹ Hammurapi király (1810-1750 B.C.) kőbe vésett törvénykönyvének fordítása alapján. A törvénykönyv alkalmazza a korabeli vélekedés szerinti, a „szemet szemért, fogat fogért” elvet, amely később a Bibliából vált ismertté a keresztény világban (talio elv).

² A Hettita nép a zsidó Bibliában a 2. népcsoport a 11 közül (Kananiták)

³ Drákói szigor: minden bűn egyedüli büntetése a halál.

⁴ A 12 táblás törvények az V. században (A.D.), az első írott formájú alaptörvény a Római köztársaság történelmében (462 A.D.).

⁵ I. (Hódító) Vilmos (1028-1087), Normandia hercege (1035-1087), később Anglia királya (1066)

⁶ VIII. Henrik (1491-1547) Anglia királya és Írország hercege, a Tudor-ház feje

⁷ The Catholic Encyclopedia, Volume VII. Published in 1910.

⁸ Tom D. Campbell: The Contribution of Legal Studies (1993).

⁹ David Anderson: The death penalty (1998). 2. fejezet.

BRIT BEFOLYÁS

A brit óhazából eredeztethető ítélkezési gyakorlat nagyobb hatással volt az amerikai kontinens ítélkezési gyakorlatára, mint bármely más befolyás, amely későbbi évszázadok alatt érte. Amikor az első európai telepesek elérték Amerika partjait, magukkal hozták hazájuk törvénykezési gyakorlatát, és mivel az első kolóniák túlnyomórészt angol telepes kolóniák voltak, egyértelmű, hogy a brit törvénykezési gyakorlat vált irányadóvá.¹⁰ Az első feljegyzett kivégzés is egy angol tiszt kivégzése, akit Jamestown (Va)-ban ítéltek halálra a spanyol birodalom számára végzett kémkedésért.¹¹ Ez a cselekmény is, és a kolóniákon történő egyéb visszaélések is generálták, hogy Sir Thomas Dale virginiai kormányzó rendkívül komoly büntetési tételket fogalmazott meg az 1612-ben megalkotott törvénykönyvében.¹² E törvénykönyv a mai szemmel kis súlyú cselekmények miatt is halálbüntetést szabott ki, mint például szőlőlopás, más tulajdonában lévő csirkék levágása és elfogyasztása, vagy kereskedelem az indián őslakosokkal. Az akkori szempontok szerint az életben maradás feltétele volt a megfelelő élelem, ruházat és tüzelő biztosítása, így nem tűnhetett olyan súlyosnak a legsúlyosabb ítélet, az élet elvétele a kolóniák életben maradása érdekében, mint egy-egy egyén megbüntetése.

Azonban a korabeli, helyi törvénykönyveket értelmezve kiderül, hogy a büntető jogszabályok kolóniáról kolóniára eltérőek voltak.¹³ Az újonnan megalakult kolóniák közössége, amit a történelemkönyvek ma New-Englandként említenek, még nem fogadott el büntető törvénykönyvet, az egységesítés lassan haladt. Az elszeparált kolóniák a saját döntéseiket hozták meg. A massachusettsi Öböl Kolónia 1630-ban hajtotta végre az első kivégzését. Az időbeli elcsúszás az, amiből kitűnik, hogy nem volt egységes jogi értelmezés abban a tekintetben, mi számít olyan súlyú bűncselekménynek, ami halálbüntetéshez vezet.¹⁴ A New York-i telepes kolónia emelte hatályba az úgynevezett Duke-törvényeket,¹⁵ amelyek szintén szigorúan ítéltek meg olyan bűncselekményeket is, mint a szülők bántalmazása, vagy az istenkáromlás.

A HALÁLBÜNTETÉS KÉRDÉSE A KOLÓNIAK KORAI IDŐSZAKÁBAN

Azok, akik nem támogatták a halálbüntetést az amerikai gyarmatosítás idején, támogatásra találtak a korabeli európai filozófusok, történészek gondolatrendszerében, írásaiban (Montesquieu, Voltaire, Bentham, John Bellers és John Howard). A korabeli ítélkezési gyakorlatot alapjaiban meghatározta az olasz Cesare Beccaria és Gaetano Filangieri munkássága. A milánói iskola jeles képviselője Cesare Beccaria, a nápolyi iskolát pedig Gaetano Filangieri képviselte.

Beccaria a kifinomult és felvilágosult milánói társaság ösztönzésére írta meg a korszak egyik mérvadó könyvét „A bűncselekményekről és a büntetésekről” címmel, mely az olasz felvilágosodás legismertebb és legnagyobb hatású, egyben legtöbbet vitatott műve volt (1764), és komoly hatással bírt a korabeli, erősödő amerikai államok büntetőtörvénykezésének kialakulására..

A mű az új, európai polgári büntetőjog-tudomány számos alapelvét fogalmazza meg, meglehetősen vonzó és világos stílusa nagyban hozzájárult sikeréhez, csakúgy mint az, hogy nyíltan kiállt a halálbüntetés eltörlése mellett, követelte a kínzással kicsikart vallomások figyelmen kívül hagyását, elvetette a kínzás alkalmazását. Sikrasszállt a büntetések enyhítése mellett, kifejtette, hogy valószerű arányban kell lennie a büntetnek és a büntetésnek; elutasította a vagyonelkobzás intézményét. Filangieri azonban, aki képzetesebb jogi szakértő hírében állt Beccarianál, azzal szerzett nagy érdemeket, hogy enciklopédikus egységbe foglalta mindazt, amit a felvilágosodás idején a törvényhozás különféle ágainak viszonyaival kapcsolatban megfogalmazott. A jogi konstrukció harmóniája gyak-

¹⁰ John M. Murrin: No Awakening, No Revolution? More Counterfactual Speculations. *Reviews in American History*, Vol. 11, No. 2 (Jun., 1983), pp. 161-171.

¹¹ George Kendall kapitány 1608.

¹² Thomas Dale: *Divine, Moral and Martial laws* (1612).

¹³ Lawrence M. Friedman: *A History of American Law*. New York: Simon and Schuster 1973.

¹⁴ Peter Hoffer: *Law and People in Colonial America*. Baltimore: Johns Hopkins University Press 1992.

¹⁵ Duke laws (1665)

ran elnyomja Filangieri gondolatainak eredetiségét, de a kortársak szerint nagyra értékelendő az a fáradozás, amit a jövő jogrendszerének követelményeiként megfogalmazott.¹⁶

Az amerikai új entellektüel réteg tehát nagymértékben Beccaria művének befolyása alá került. Ez eredményezte a korábbi évszázad oly szigorú büntetőtvényeinek enyhülését. Az első reformtörekvés a büntetési gyakorlat gyökeres átalakítására Thomas Jefferson nevéhez fűződik, aki Virginia állam büntető törvénykönyvének enyhítése érdekében utasított e törvények felülvizsgálatára. Az általa beterjesztett törvényjavaslat tartalmazta a büntetési tételek újragondolt változatát, ezek alapján a legsúlyosabb büntetési tétel immáron csakis gyilkosság esetén volt alkalmazható. A virginiai törvényhozás végül nem fogadta be e törvényt módosítást, büntető törvény-reformot, azonban az akkori közgondolkodásra jellemző a pozitív fordulat, hogy a virginiai parlamentben a javaslat csupán egy szavazattal maradt alul.¹⁷

Dr. Benjamin Rush, a Függetlenségi Nyilatkozat egyik aláírója és a Pennsylvanai Börtöntársulás¹⁸ megalapítója nyilvánította ki írásaiban, hogy a halálbüntetés alkalmazásának elsősorban elrettentő, megelőző erővel kellene jelentkeznie egy esetleges büntetőjogi reform esetén. Úgy gondolta, hogy a halálbüntetések gyakori alkalmazása nem csökkenti a bűnözői kedvet.¹⁹ Rush elképzeléseihez támogatót is talált Benjamin Franklin személyében, sőt a későbbiekben megnyerte elméleti elgondolásaihoz a philadelphiai Legfőbb Ügyész, William Bradford támogatását is. W. Bradford, akit a későbbiekben az Amerikai Egyesült Államok Legfőbb Ügyészevé választottak, őszintén hitte, hogy a halálbüntetés gyakori alkalmazása egyáltalán nem visszatartó tényező a bűnözők számára.²⁰ Bradford elérte, hogy Pennsylvania állam vált az első amerikai állammá, ahol a halálbüntetés ugyan jelen volt a büntetőjogi kódexekben, azonban kiszabása a bíróságok számára nem vált automatikus mozzanattá egy-egy bűncselekmény elkövetése esetén, hanem komolyan mérlegelni kellett az elkövetett tettet, a tényeket és bizonyítékokat.²¹ 1794 végére Pennsylvania állam eltörölte a halálbüntetést az állam büntető törvénykönyveiből, kivéve a minősített eseteket, a kínzást és gyilkosságot.²²

GYÖKERES VÁLTOZÁSOK

A pozitív példák mellett szól, hogy a XIX. század első évtizedére az amerikai államok nagy része jelentősen csökkentette büntető törvénykönyveiben a halálbüntetéssel kötelezően büntetendő bűncselekmények számát, illetve ezzel egy időben jelentős börtönkapacitás-bővítést irányoztak elő, és valósítottak meg. Pennsylvania állam most is élen jár a „forradalmi” újítások bevezetése területén. 1834-ben Pennsylvania volt az első állam, ahol a kis számban kiszabott halálbüntetés immáron nem a nép szórakoztatásának eszköze, hanem távol a nyilvánosságtól, a börtönépületek erre kialakított helyiségében, kevés számú (bírók, ügyészek, védők, hozzátartozók és néhány fotóriporter) megjelent előtt került végrehajtásra.

1846-ban Michigan állam teljesen törölte büntetőjogi kódexeiből a halálbüntetést, egy bűncselekmény kivételével: ez a *hazaárulás* volt. Később Rhode Island és Wisconsin teljesen eltörölte a halálbüntetést saját területén.²³ A jó példa valamint a statisztikák által alátámasztott eredmények alapján nem csak amerikai, hanem európai és dél-amerikai államok is követték a pozitív példát. Venezuela, Portugália, Hollandia, Costa Rica, Brazília továbbá Ecuador is eltörölte a halálbüntetést.

Jóllehet egy olyan folyamat kezdetén vagyunk, ami sok követőre talál majd a történelem folyamán, nem minden amerikai államban ment egyszerűen a halálbüntetés-reform. Elsősorban az olyan államok, amelyekben az emberi jogok eltiprása egyébként is gyakorlat volt (az amerikai déli államok közössége) húzódoztak a bevezetés előtt, és

¹⁶ Dei delitti e delle pene, di Cesare Beccaria, edito da U. Mursia & C., 1973 a cura di Renato Fabietti.

¹⁷ Macaulay, History, I. 602; Mackintosh, History of the Revolution of 1688, p. 703.

¹⁸ Pennsylvania Prison Society

¹⁹ The National Archives: The Declaration of Independence: A History,

²⁰ Horte, Foster, & Scheib: Philadelphia: Lawmaking and Legislators in Pennsylvania, The University of Pennsylvania Press, 1997.

²¹ The American Council of Learned Societies: The Dictionary of American Biography. New York, Charles Scribner's Sons, 1964.

²² Mark A. Bedau: Exploring the Dynamics of Adaptation with Evolutionary Activity Plots (2006) p. 2-3.

²³ D.W. Bercot: Will the Real Heretics, Please Stand Up. Scroll Publishing, Tyler, TX, (1989). p 105-106.

megpróbálták minden jogi lehetőségüket megragadva késleltetni e folyamatot. Ezek az államok, hogy a reformfolyamatokba legalább látszólagosan be tudjanak integrálódni, törölték törvénykönyveikből a kötelező halálbüntetés-kiszabásának lehetőségét, azonban ideiglenes jelleggel még kiszabható volt (1836). A bírói kar tetszés szerint alkalmazhatta; ezzel kielégítette a néptömegek igényét a nyilvános, látványos kivégzésekre. Az ideiglenesen bevezetésre kerülő, — a halálbüntetés kiszabását lehetővé tévő— törvényrészek egészen 1963-ig több, mint 100 évig voltak hatályban.²⁴

Az amerikai polgárháború folyamán (1861–1865) a halálbüntetés elleni állami jogalkotási folyamat ellaposodott, helyette a rabszolgaság intézményrendszerének megszüntetését célzó törvényalkotói erőfeszítések voltak a meghatározóak. A Polgárháborút követően is csak nagyon lassan fordult a társadalom érdeklődése a halálbüntetés eltörlésének irányába, e század végén inkább a kivégzéshez használatos módszerek és eszközök fejlődése az, ami a közvélemény figyelmét felkeltette. New York város Tanácsa építette az első villamosszéket 1888-ban, az első kivégzés ezen eszközön 1890-ben történt (William Kemmler).²⁵ Később sok állam átvette e kivégzési módszert, és előszeretettel alkalmazta is halálraítéltein.

A XX. SZÁZADI JOGSZABÁLYI ERŐFESZÍTÉSEK

1907 és 1917 között hat amerikai állam nyilvánította törvényen kívülinek illetve törölte a halálbüntetést a büntető törvénykönyveiből, újabb három állam pedig jelentősen lecsökkentette e legsúlyosabb ítélet kiszabásának lehetőségét, csak bizonyos, a társadalmi normák elleni súlyos vétség esetén engedélyezte azt (hazaárulás és gyilkosság).²⁶ Sajnálatos módon e reformfolyamat csak rövid életű volt, hiszen a világpolitika eseményei kedvezőtlen mértékben változtak e reformokat sürgetők számára.

Az Amerikai Egyesült Államok jogalkotó testületei, de még az egyszerű állampolgárok is meglepődéssel vegyes félelemmel figyelték az Oroszországban, a Lenin által vezetett forradalom által létrejött állapotokat, a növekvő bolsevik forradalom eredményeit. Tartottak a bolsevik terjeszkedéstől. Ezzel egy időben az USA belépett az I. világháborúba, ami jelentős osztályharcot eredményezett nemcsak az európai frontvonalakon, hanem a hátszágokban, az államokban is. A bolsevik fenyegetés túllihegéséből adódóan, az európai hadszíntereken a katonai bíróságok által kialakított büntetőjogi ítélkezési trendnek megfelelően a fent említett hat, a halálbüntetést eltörlő államból öt teljesen visszaállította a XIX. század végén alkalmazott büntetőjogi törvényeit valamint gyakorlatát (1920).²⁷

A módszerek is megváltoztak a „nagy háború” hatására. 1924-ben bevezették a ciángázzal történő elgázosítást, mint kivégzési módszert (Nevada, 1924); Nevada állam élen járt a humánusabb kivégzési módszerek kutatásában. A Las Vegas-i intranetes jogszabályi és történeti irattár szerint az első elítélt egy Gee Jon nevű férfi, akin sikertelenül hajtották végre a ciángázos ítéletet. Míg a férfi aludt, a gázt bejuttatták a cellájába, azonban a felhígulás miatt nem volt olyan összetételű, ami az elítélt halálát eredményezte volna. Valószínű ennek hatására ezért alakították ki később a gázkamrát. A kis területű, zárt helyiségben a szükséges gázkoncentráció nagyon rövid időn belül fájdalommentes halált okozott.²⁸

1920 és 1940 között újjáéledt a halálbüntetés alkalmazása ismételt jogszabályi lehetőségének a megteremtését célzó mozgalom. Ez nem csak a korábban említett bolsevik veszély elhárításának vagy legalábbis az elrettentésnek az eszköze, de a korabeli kriminológusok is a halálbüntetés gyakorlatának a minél gyakrabban történő alkalmazása mellett emelték fel szavukat. Az 1930-as évekre rányomta bélyegét a szesztilalom és a világválság okozta óriási munkanélküliség, földönfutók óriási hada lepte el az utakat munkát és megélhetést keresve szerte a föld-

²⁴ Robert M. Bohm: *Deathquest* (1999), p. 121-124.

²⁵ The New York Times article: *The Supreme Court to Review Use of Electric Chair* by Bill Dedman, published: October 28, 1999

²⁶ Charles Rembar: *The Law of the Land*. Simon and Schuster, New York (1980).

²⁷ Robert M. Bohm: *Deathquest* (1999), p. 211-224.

²⁸ Nevada State Library and Archives: *Behaviour policy* (2004) <http://dmla.clan.lib.nv.us/docs/nsla/archives/prison/chamber.htm>

részen. Az óriási pénztelenség temérdek erőszakot szült, ebben az évtizedben volt a legtöbb kivégzés az Amerikai Egyesült Államok történelmében (átlagosan 167 személy évente).²⁹

Az 1950-es évekre ismét fordulat állt be a közvélekedésben a halálbüntetés jogosságát, szükségszerűségét tekintve. Ez a győztes II. világháborúnak valamint a szárnyaló gazdasági eredményeknek volt köszönhető, ami szociális jólétet teremtett, és megalapozta egy humánusabb világ büntető jogrendszerét. Nemcsak a szövetségesek oldalán harcoló európai országokban csökkent radikálisan a jogszabályi lehetőség a halálos ítéletek meghozatalára, de egyre több amerikai állam is enaktálta ismét a halálbüntetés eltörlését lehetővé tévő törvényeket.³⁰ A törvényeknek köszönhetően számszakilag is kimutathatóan, a gyakorlatban is csökkent a kivégzések száma: míg az 1940-es évtizedben 1289 kivégzés történt, addig az 1950-es évtizedben már csak 715, és a szám 1960–1976 között 191 főre csökkent. 1966-ban volt az Amerikai Egyesült Államok legkevesebb kivégzése a történelme folyamán, Gallup kutatások alapján a halálbüntetést támogatók ezekben az években voltak a legkevesebb számban (42%).³¹

ALKOTMÁNYOS VÁLTOZTATÁSOK A HALÁLBÜNTETÉS MEGÍTÉLÉSÉBEN

Az 1960-as években a halálbüntetés jogi alapjainak vizsgálatában komoly változások következtek be. Korábban az amerikai Alkotmány V. VIII. és XIV. kiegészítése tette lehetővé, alapozta meg a halálos ítéletek meghozatalát (legalábbis a különböző államok büntetőkódexei ezen kiegészítések alapján vélték jogszerűnek a halálos ítéletek meghozatalát). Az 1960-as évektől azonban, amikor is felerősödött az emberi jogok tiszteletben tartásának kiényszerítése,³² a közvélemény is átalakult: a halálbüntetés immáron egy kegyetlen és jogállamban szokatlan gyakorlattá vált az állampolgárok szemében, amelyet sürgősen felül kellett vizsgálni. Az amerikai Legfelsőbb Bíróság az 1958-as *Trop kontra Dulles*³³ ügyben kinyilvánította (hivatkozással a VIII. kiegészítésben írott gondolatokra, azonban új felfogásban és megközelítéssel) hogy: „egy érett társadalomra a folyamatos fejlődés jellemző a néptömegekkel szembeni irányítás felelősségtudatának tekintetében”. Jóllehet a fenti ügy nem tartozott abba a körbe, amelyért a halálos ítélet kiszabható lett volna, a halálbüntetést ellenzők széles táborra (abolicionisták) úgy értelmezték ezen kinyilatkoztatást, mint lehetőséget a büntetőjogi reformokra a halálbüntetés tekintetében. Szerintük az amerikai társadalom érettsége már elérte azt a fejlődési szintet, ahol a legsúlyosabb bűncselekményeket sem kell automatikusan a halálos ítéletnek követnie.³⁴

Az 1960-as évek végére az abolicionista mozgalom komoly eredményeket tudott felmutatni szerte a földrészen, és a Legfelsőbb Bíróság is átvette — mintegy „finomhangolta” nézeteit a halálbüntetéssel kapcsolatban — de ami a legfontosabb, hogy az elé kerülő ügyek esetében már jelentősen enyhébb ítéleteket hirdetett, mellőzve a legsúlyosabb büntetést.

A HALÁLBÜNTETÉS FELFÜGGESZTÉSE

A változtatási folyamat tehát elindult, azonban a Legfelsőbb Bíróságnak még komoly erőfeszítéseket kellett tennie, hogy az államok részéről is elfogadott legyen e reformfolyamat. Egyes államok bíróságainak önkényes és szeszélyes döntései, ítéletei meghozatalát, annak egységesítését nagyban segítette a Legfelsőbb Bíróság *Furman kontra Georgia állam* ügyének végkimenetele (1972).³⁵ Furman és védői (elkes abolicionalisták), akinek feljebbviteli tárgyalását a Legfelsőbb Bíróság tette meg, — a VIII. kiegészítésre hivatkozva — azt próbálta elérni, hogy a Legfelsőbb Bíróság hirdesse ki, hogy Georgia állam Alkotmánya szerint senki sem ítéltető halálra (további hivatkozások a Legfelsőbb Bíróság korábbi állásfoglalásaira).

²⁹ Carl Snyder: The World-Wide Depression of 1930, The American Economic Review, Vol. 21, No. 1, p. 172-178

³⁰ Eric Monkkonen: Crime and Justice in American History: The Colonies and Early Republic, vol. 2 (1991)

³¹ <http://www.gallup.com/poll/>

³² Dr. Martin Luther King: The Measure of a Man (Philadelphia: Pilgrim Press, 1959).

³³ *Trop v. Dulles* (356 U.S. 86)

³⁴ Rhona K.M. Smith: Textbook on International Human Rights, Oxford University Press (2005), p. 237.

³⁵ *Furman v. Georgia*, 1972. (408 U.S. 238)

A Legfelsőbb Bíróság bírának álláspontja szerint az állami ítélőbíróságok gyakorlatában, a szavazás jellegéből (titkos szavazás) adódóan lehetnek visszaélésekre utaló jelek, amelyek ellenkeznek a VIII. kiegészítésben megfogalmazott elvrendszer új értelmezésével, ezért semmisnek nyilvánította Georgia állam halálos ítéletét. A korabeli visszas állapotokra jellemző, hogy a Legfelsőbb Bíróság, amely testület maga is titkos szavazással hozza meg döntéseit, 5:4 arányban tudott álláspontra jutni ebben az ügyben. További figyelembe veendő körülmény, hogy a déli államok, köztük Georgia állam is a korábbi évszázadok rabszolgatartó rendszerétől örökölt büntetőjogi szerkezetet továbbá az általános amerikai vélekedésektől eltérő véleményeknek adott hangot, amikor az emberi jogok érvényre juttatása volt a fő kérdés.

Ennek az ügynek is köszönhető tehát, hogy a Legfelsőbb Bíróság 1972. június 29-én az előtte fekvő 40 halálbüntetésre ítélt személy ügyét visszaadta az állami bíróságoknak az enyhítésre és további 629, a különböző államokban elítéltnék változtatta meg a büntetését „életfogytig tartó rabságra”³⁶. A Legfelsőbb Bíróság tehát egy nem hivatalos moratóriumot hirdetett meg a halálbüntetések tekintetében.

A DEMOKRÁCIA ÚJ ÚTJAI

Jóllehet a fent vázolt — az emberi jogok, az élet tiszteletben tartását hirdető — mozgalom ismét útjára indult, a Legfelsőbb Bíróság tagjai közül azonban csak két bírósági tag állt ki magánvéleményével határozottan a halálbüntetés ellen.³⁷ A Legfelsőbb Bíróság későbbi állásfoglalása alapján a *Furman kontra Georgia állam* egyedi eset, melynek tapasztalatai és gyakorlata minta lehet az Egyesült Államok bíróságai számára, azonban korántsem követendő. Ily módon a Legfelsőbb Bíróság mintegy ajtót nyitott a különböző állami bíróságoknak, hogy azok dolgozzák ki és fogadtassák el a saját büntetőjogi kódexüket, ezen belül a legsúlyosabb ítélet meghozatalát is önállóan dönthessék el. Az első állam Florida, ahol már öt hónappal a nevezett, precedensértékű esetet követően komplett reform valósult meg a büntetőjog, ezen belül a büntetési tételek változtatásának tekintetében, majd ezt követte rövid időn belül 34 állam büntetőjogi reformja. A reformok lényege, hogy a halálos ítéletek meghozatala, szavazás esetén az esküdtek csakis személyazonosságuk nyilvánosságra hozatala mellett ítélezhetnek; ezzel a módszerrel vélték biztosítottnak az önkényeskedés, a személyeskedés és a szeszélyes döntéshozatal elleni leghatározottabb fellépést.³⁸

Némely állam kereste a lehetőségét az immáron nyílt esküdtszéki szavazás további „irányításának”, az esküdtek befolyásolásának. Iránymutatásokat szerkesztettek az esküdtszék tagjai számára, melyben összefoglalták egy esetleges súlyosbítás vagy enyhítés lehetséges körülményeit, a megvalósítás jogi módszereit és az ügyészi-védői személyes tevékenységet.³⁹

A Legfelsőbb Bíróság is befogadta és jogszerűnek ítélte Florida,⁴⁰ Georgia és Texas⁴¹ állam meghozott döntéseit a halálbüntetések illetve a bírósági iránymutatások tekintetében.

Az évek múltával nagyban változott a halálbüntetések meghozatalának a gyakorlata is. Általánossá vált a többlépcsős tárgyalás, amikor is az esküdtszék eldöntötte, hogy a vádlott bűnös olyan vádban, amit az adott állam büntető törvénykönyvei halálbüntetéssel sújtanak. A korábbi, *Gregg kontra Georgia állam* esetből származtatva, az első tárgyalást és esküdtszéki ítélethozatalt követte egy második. A második esküdtszék feladata immáron az volt, hogy a bűnelkövető cselekményét megítélje, vagyis hogy ítélete halál, vagy életfogytiglani szabadságvesztés legyen.

Egy másik államközi gyakorlat az volt, hogy az első tárgyalást, esküdtszéki állásfoglalást és bírósági ítéletet követően automatikusan került az ügy az adott állam feljebbviteli bírósága elé. Azon túlmenően, hogy e feljebbviteli bíróság ismételtén megvizsgálta az adott ügy dokumentumait továbbá a hozott ítéletet, megváltoztathatta azt. To-

³⁶ Robert Woll: *The Death Penalty and Federalism: Eighth Amendment Constraints on the Allocation of State* Stanford Law Review, Vol. 35, No. 4 (1983), p. 647-729.

³⁷ Brennan és Marshall bírók

³⁸ *Woodson v. North Carolina*, the Supreme Court 428 U.S. 280 (1976)

³⁹ *Gregg v. Georgia*, the Supreme Court 428 U.S. 153 (1976)

⁴⁰ *Proffitt v. Florida*, the Supreme Court 428 U.S. 242 (1976)

⁴¹ *Jurek v. Texas*, the Supreme Court 428 U.S. 262 (1976)

vábbi fő feladata volt még a konkrét ügy hasonló fajsúlyú ügyekkel való egybevetése, a párhuzamosságok vizsgálata és lehetőség szerint a meghozott ítéletek harmonizációja, arányosítása.⁴²

Ezek a reformlépések egyeztek a Legfelsőbb Bíróság akaratával is, amely testület mindenkor kiállt az emberi jogok tiszteletben tartása mellett. Néhány állam azonban ragaszkodott az önrendelkezés jogához ebben a kérdésben is, vagyis hogy az adott állam bírósága és esküdtszéke szabadon dönthessen (a szavazóik felhatalmazása által) élet vagy halál kérdésében. A földrész demokratikus hagyományait őrizve a Legfelsőbb Bíróság nem tette kötelezővé a halálbüntetésről szóló büntetőjogi cikkelyek semmissé tételét, ennek megfelelően a korábbi Legfelsőbb Bírósági moratórium is idejétmúlttá vált,⁴³ 1977-ben ismét halálbüntetést hajtottak végre Utah államban.⁴⁴ Még ugyanabban az évben Oklahoma állam volt az első, amely elfogadta a halálos injekciót, mint halálnemet, de újabb öt év telt el, mikorra Texas állam alkalmazta is ezen kivégzési módot újonnan anektált büntetőjogi törvényei alapján.⁴⁵

A LEHETŐSÉG KORLÁTOZÁSA

A II. világháborút követően az európai demokratikus államok többsége kizárta vagy legalábbis jelentősen leszűkítette a halálbüntetés kiszabásának feltételeit. E folyamat az Egyetemes Emberi Jogok Nyilatkozatának elfogadásakor felerősödött. Az Amerikai Egyesült Államok is hajlott e változások felé, azonban az egyes államok továbbra is fenntartották a halálbüntetés kiszabásának jogát, a legfajsúlyosabb esetekben. Egy 1977-es bűncselekmény esetén, a Legfelsőbb Bíróság állásfoglalása szerint a halálbüntetés alkotmányellenes: egy nemi erőszak áldoztává vált hölgy kapcsán, aki szerencsére túlélte a cselekményt.⁴⁶

További — az emberi jogok tiszteletben tartása szempontjából kedvező esetek — döntések születtek az 1970-es, valamint az 1980-as években, ami az abolicionisták lelkében ismét szikrát gyújtott, felragyogott a halálbüntetések teljes tiltásának reménye.⁴⁷ Újabb kapaszkodót nyújtott e küzdelemben, amikor a szellemi beszámíthatatlanságra vonatkozó védőügyvédi érveléseket a Legfelsőbb Bíróság több esetben is befogadta.⁴⁸ A halálbüntetést ellenzők győzelemnek tekintették a Legfelsőbb Bíróság döntését az *Atkins kontra Virginia állam* (2002) büntetőperben, a beszámíthatatlanság immáron kizáró okká vált a halálbüntetés kiszabásának tekintetében.

FAJI MEGKÜLÖNBÖZTETÉS

A Legfelsőbb Bíróság tévedhetetlenségének is vannak határai. A faji megkülönböztetés vezető vitatémává vált a Legfelsőbb Bíróság egy 1986-os döntése következtében.⁴⁹ A vitatott ügy rossz hírnevét a lehetséges esküdteknek az eljáró ügyészség általi, a faji megkülönböztetésen alapuló előválogatása eredményezte, amely széles társadalmi rétegek ellenállását váltotta ki. Újabb, a mai szemmel talán hibás döntés született egy másik büntetőügy felülvizsgálatánál, ahol a védők úgy próbálták a védenc bűnelkövetését igazolni, hogy különböző, az évszázadok alatt felhalmozott, és immáron statisztikai formában is rendelkezésre álló kutatási eredményekkel próbálták alátámasztani, hogy az adott kisebbséghez tartozó bűnelkövetők milyen arányban lettek sújtva a legsúlyosabb büntetéssel.⁵⁰ A Legfelsőbb Bíróság nem fogadta el a statisztikai megközelítésen alapuló érvelést, ismétetlen kinyilvánította, hogy *Justicia vak*, minden amerikai állampolgárnak azonos jogokat, védelmet biztosít.

FIATALKORÚAK

2005 márciusában a Legfelsőbb bírósági döntés a *Roper kontra Simmons* ügyben egyértelműen megfogalmazta, hogy a halálbüntetés azon személyek esetében, akik életkora a bűnelkövetés időpontjában a 18. életévet még nem haladta meg, az Alkotmánnyal ellentétes, ily módon szigorúan tiltott.

⁴² USA Today: Appellate court's longest-serving judge battles death penalty, (2007. július 01.)

⁴³ Jackson and Witherspoon, 1977. január 17.

⁴⁴ Gary Gilmore, firing squad (Utah Appellate Court 25/36/1977)

⁴⁵ Charles Brooks, 1982. december 07.

⁴⁶ Coker v. Georgia, the Supreme Court 433 U.S. 584 (1977)

⁴⁷ Ford v. Wainwright, the Supreme Court 477 U.S. 399 (1986)

⁴⁸ Penry v. Lynaugh, the Supreme Court 492 U.S. 584 (1987)

⁴⁹ Batson v. Kentucky, the Supreme Court 476 U.S. 79 (1986)

⁵⁰ McCleskey v. Kemp, the Supreme Court 481 U.S. 279 (1987)

Kinyilvánította továbbá, hogy az „érett társadalom” eszméje megköveteli a fiatalok magasabb szintű védelmét; ezen keresztül a hangsúlyt ismételtén eltolta a bűncselekmények megelőzésének, a megelőzés hatékonyságának növelése irányába. A fiatalok védelmének gondolata tehát egy állami mozgalom kialakulásához vezetett, amely alapján egyre több tagállam anektálta a fiatalok védelmének, a megelőzésnek a büntetőjogban is megjelenő új vonalas politikáját. A Legfelsőbb Bíróság megfogalmazza: „a mai társadalmunkban a társadalom úgy tekint a fiatalokra, mint kategorikusan kevesebb bűnnel rendelkező állampolgári csoportra, az átlagos népességhez viszonyítva.”⁵¹ Újabb kedvezőtlen fordulat, és a Legfelsőbb Bíróság szeszélyes döntési gyakorlatára rendkívül jellemző egy konkrét ügy kapcsán, hogy az amerikai Alkotmány VIII. kiegészítésére hivatkozva nem tekintette alkotmányellenesnek az olyan fiatalok halálbüntetését, akinek életkora csupán 16 vagy 17 év.⁵²

1992-ben az Amerikai Egyesült Államok ratifikálta a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát. Az egyezmény hatodik fejezete megszabja, hogy halálbüntetés nem alkalmazható azon személyek esetében, akik a bűnelkövetés időpontjában a 18. életévüket még nem töltötték be (ahogyan a korábbiakban már tárgyaltuk, ez a momentum megjelent már a Legfelsőbb Bíróság döntéseiben is). Ily módon az USA bíróságainak, a Legfelsőbb Bíróságnak ismételtén revideálni szükséges a döntési mechanizmusát; jóllehet továbbra is fenntartják a jogot a fiatalok bűnelkövetők esetén a halálbüntetés kiszabásának.

„ÚJ SZELEK FÚJNAK”

Egy 1993-as büntetőügy felülvizsgálatakor a Legfelsőbb Bíróság vizsgálta a halálbüntetés alkotmányosságát az elkövető ártatlanságának esetleges kiderülésekor.⁵³ A Legfelsőbb Bíróság deklarálta, hogy az elkövető ártatlansága, mint matematikai valószínűség, előfordulhat, azonban olyan kis százalékos arányban, ami a Legfelsőbb Bíróság elé kerülő ügyek esetén elenyésző, gyakorlatilag nulla. Ezen álláspontjával az abolicionisták azon álláspontját kívánta gyengíteni, mely szerint a halálbüntetés egy örök és visszafordíthatatlan „folyamat” az elítélt életében, amelyet a későbbiekben felmerülő, az elítélt ártatlanságát bizonyító tények már nem változtathatnak meg. Fenntartotta azt a korábban már világosan kinyilvánított álláspontját is, hogy az egymásra épülő vádeljárások, a különböző bíróságok által végzett vizsgálatok során az elítéltek és védőinek lehetősége nyílik felszínre hozni az összes, a védelmet befolyásoló-elősegítő körülményt, bizonyítékot. A fenti büntetőügy vizsgálatakor nem fogadta el a Legfelsőbb Bíróság az abolicionisták álláspontját, az elítélt kivégzése megtörtént. Az abolicionisták által képviselt elvek mégis célt értek, 2006 augusztusáig 123 személy kapta meg felmentését a legsúlyosabb ítélet alól, a Legfelsőbb Bíróság döntései alapján.⁵⁴

TÁRSADALMI TÁMOGATOTTSÁG

A halálbüntetés, mint legsúlyosabb, visszafordíthatatlan büntetés megítélése az amerikai társadalom szempontjából folyamatosan változott az évszázadok alatt. A Gallup Intézet kutatásai, a kérdőívek vizsgálata alapján kiderül, hogy 1936-ban a vizsgálatba bevont személyek 61%-a helyesnek ítélte a halálbüntetést az olyan elkövetők esetén, akik gyilkosság miatt kerültek elzárásra. A százalékos arány az 1960-as évek közepére lecsökkent 42%-ra, majd újból emelkedést követően — 1994-ben — 80%-ra kulminálódott. 1994 óta ismételt csökkenés figyelhető meg, napjainkra a halálbüntetés elfogadottsága körülbelül a 70%-os érték körül mozog, jóllehet figyelembe kell vennünk a reprezentatív, a mintát biztosító társadalmi réteg kiválasztását is, így valószínű, hogy a valós számok ennél alacsonyabbak.⁵⁵

⁵¹ Thompson v. Oklahoma, the Supreme Court 487 U.S. 815 (1988)

⁵² Stanford v. Kentucky, Wilkins v. Missouri, the Supreme Court 492 U.S. 361 (1989)

⁵³ Herrera v. Collins, the Supreme Court 506 U.S. 390 (1993)

⁵⁴ Carol Walker: U.S. Supreme Court Rules on Death Penalty Sentencing (2005)

<http://usinfo.state.gov/dhr/Archive/2005/Nov/04-212543.html>

⁵⁵ A. Demil: Death penalty degrades presumed civilized society (Palm Beach Post 2008. január 15.)

A VALLÁSOSOSSÁG A HALÁLBÜNTETÉS MEGÍTÉLÉSÉBEN

Az 1970-es évek Amerikájában az Evangélikus Nemzeti Szövetség (NAE)⁵⁶ reprezentálta a mintegy 10 millió konzervatív keresztény hívő egységét, támogatta a halálbüntetést,⁵⁷ sőt a NAE utódszervezete a Keresztény Koalíció (CC)⁵⁸ is, a tagok révén további támogatását fejezte ki. A mai, vezető egyházak álláspontja már eltér egymástól: a véleménykülönbség alapvetően bibliai alapokkal magyarázható. Amíg a Mormon Egyház,⁵⁹ és a Fundamentalista Pünkösdi Közösségek⁶⁰ alapvetően az Ótestamentum írásából nyerik erkölcsi támogatásukat a halálbüntetés fenntartása mellett, addig a katolikus egyház immáron a halálbüntetés ellenzőjévé vált.⁶¹ Az Egyesült Államok további vezető egyházai, mint a Protestáns Egyház, a Metodisták, a Baptisták vagy a Presbiterianusok a halálbüntetések mielőbbi betiltása mellett érvelnek.⁶²

A SZÖVETSÉGI ÁLLAM MEGÍTÉLÉSE

Az államok egyéni joga, hogy eldöntsék, az államhatárokon belül alkalmazzák-e a halálbüntetést? Felmerülhet a kérdés, a szövetségi bűncselekmények esetében vajon ki és hogyan alkalmazza, egyáltalán alkalmazhatja-e a halálbüntetést? Nos, a szövetségi kormány is alkalmazza a halálbüntetést, mint legsúlyosabb ítéletet olyan súlyos bűncselekmények esetében, mint szövetségi alkalmazott meggyilkolása, halállal végződő emberrablás, államok közötti kábítószer-kereskedelem vagy árulás (hítségzés). A Furman-eset óta azonban a szövetségi törvények is folyamatos támadások keresztüztüében állnak a halálbüntetéseket felfüggeszteni, megszüntetni akaró társadalmi nyomás következtében. Mégis, a Legfelsőbb Bíróság még fenntartja a halálbüntetés lehetőségét a fentebb felsorolt bűncselekmények esetén. Az új szövetségi, a halálbüntetések meghozatalát szabályozó törvény 1988-ban született; modelljéül a korábbi Gregg-eset kapcsán kialakított Legfelsőbb Bírósági álláspont szolgált. 1994-ben Clinton elnök és kormánya nevéhez fűződik az Erőszakos Cselekmények Kontrolljáról szóló törvény,⁶³ amely kiterjesztette a halálbüntetést a szövetségi büntetőtörvénykönyv további 60 fejezetére, vagyis ennyivel több bűncselekmény esetén hozhatta meg az eljáró bíróság a halálos ítéletet. Az újonnan besorolt bűncselekmények elkövetése alapján három esetben történt kivégzés.⁶⁴

A Clinton kormányzat további lépése, válaszul az Oklahoma City-ben történt robbantásra,⁶⁵ az Antiterrorista törvény enaktálása (1996).⁶⁶ A törvény lehetővé tette a szövetségi és állami szerveknek, hogy a korábban halálbüntetésre ítélt, de még végre nem hajtott elítéltek esetén az ügyeket gyorsított eljárás folyamán újból megvizsgálják, és esetlegesen megváltoztassák az ítéletet. A törvény az eljárások idejét lerövidítette, behatárolta a bizonyítási eljárás hosszát, lerövidítette (és a Clinton adminisztráció szerint) gazdaságosabbá tette a büntetőpereket. A törvény ellenzői azonban megjegyezték, hogy a rövidített eljárások magukban hordozzák a magasabb hibaszázalék, a tévedés veszélyét, ezáltal esetlegesen ártatlanok kivégzését is.

NEMZETKÖZI KILÁTÁSOK

1999 áprilisában az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) Emberi Jogi Bizottsága⁶⁷ elfogadta a halálbüntetések nemzetközi moratóriumát célzó okmányt. A moratórium felhívja a figyelmet, hogy a halálbüntetést alkalmazó or-

⁵⁶ National Association of Evangelicals (NAE)

⁵⁷ S. Strong Hertz: *Argue against Death Penalty* (2001) p.3.

⁵⁸ Christian Coalition (CC)

⁵⁹ Church of Jesus Christ of Latter-day Saints (Mormons)

⁶⁰ Fundamentalist and Pentecostal Churches

⁶¹ P. Zapor: *Holy week campaign to end Death Penalty* (1999) <http://www.americancatholic.org/News/DeathPenalty/Bishops-Death.asp>

⁶² Kenneth R. Overberg, S.J.: *Why the Church Speaks a Countercultural Message* (1996)

<http://www.americancatholic.org/Newsletters/CU/ac0195.asp>

⁶³ Violent Crime Control and Law Enforcement Act (1994)

⁶⁴ Timothy McVeigh és Juan Garza (2001. június), Louis Jones (2003. március)

⁶⁵ 1995. április 19.-én az Alfred P. Murrah szövetségi kormányépület elleni terrorista merénylet következtében 168 ember vesztette életét és több mint 800 fő megsérült.

⁶⁶ Anti-Terrorism and Effective Death Penalty Act (1996)

⁶⁷ United Nations Human Rights Commission

szágoknak szükséges a nézeteiket revideálni jogrendjükből törölni a legsúlyosabb ítéletet, különös tekintettel a fi-
atalkorú bűnelkövetők esetében.

2007 májusában 129 ország szüntette meg vagy függesztette fel a halálbüntetést, ebből 30 az elmúlt tíz évben,
évente pedig átlagosan három állam csatlakozik.⁶⁸ Tavaly 31 országban 1813 halálbüntetést hajtottak végre. A
legtöbbet Kínában (1077), Iránban (165), Szaúd-Arábiában (103), a Kongói Köztársaságban (100) és az Egyesült
Államokban (98).⁶⁹ További egyeztető folyamatokra van tehát szükség, hogy a halálbüntetés végleg eltűnjön a vi-
lág büntető törvénykönyveiből és az emberi jogok érvényre jussanak e területen is.

Kulcsszavak: halálbüntetés, amerikai alkotmány, államközi szerződések.

Keywords: death penalty, US Constitution, interstate laws

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BAKER, D.: *A Descriptive Profile and Socio-Historical Analysis of Female Executions in the United States: 1632-1997*. 10(3)
Women and Criminal Justice 57 (1999)
- BEDAU, H. (editor): *The Death Penalty in America: Current Controversies*. Oxford University Press, 1997.
- BOHM, R.: *Death quest: An Introduction to the Theory and Practice of Capital Punishment in the United States*. Anderson Pub-
lishing, 1999.
- Human Rights Hero: Anthony G. Amsterdam by Ronald J. Tabak*. Human Rights, American Bar Association, Spring 2007 • Vol.
34, No. 2
- LINDORFF, D.: *The Death Penalty's Other Victims Salon*. Com, January 2, 2001.
- ARMSTRONG, Mills, Steve and, DOUGLAS, Ken and Holt: *Flawed Trials Lead to Death Chamber; Bush Confident in System*
Rife with Problems. Chicago Tribune, June 11, 2000 (part 1 of 2).
- O'SHEA, K.: *Women and the Death Penalty in the United States, 1900-1998*. Praeger Publishing, 1999.
- RANDA, L. (editor): *Society's Final Solution: A History and Discussion of the Death Penalty*. University Press of America, 1997.
- SCHABAS, W.: *The Abolition of the Death Penalty in International Law*. Cambridge University Press, second edition, 1997.
- STREIB, V.: *Death Penalty For Female Offenders January 1973 to June 1999*. Ohio Northern University, June 1999.
- The Death Penalty: Real Lives in the Balance*. Human Rights, Summer 2001
- The Global Debate on the Death Penalty by Sandra Babcock*. Human Rights, American Bar Association, Spring 2007. Vol. 34,
No. 2

⁶⁸ Capital Punishment Statistic, <http://www.ojp.usdoj.gov/bjs/cp.htm#top>

⁶⁹ Amnesty International 2007

Dr. FISCHL Vilmos

EGYHÁZ ÉS (ÁLLAM) POLITIKA

THE CHURCH AND (STATE) POLITICS

Fischl Vilmos evangélikus lelkész, külügyi szakértő, a hadtudomány (PhD) doktora, a Magyarországi Evangélikus Egyház alkalmazottja. Publikációjának címe: „Egyház és (állam) politika.” A szerző azt vizsgálja, hogy hogyan viszonyul egymáshoz az egyház és a politika, valamint az egyház és az állam között milyen kapcsolatnak kell lennie. Lehet-e együttműködés egyház és politika valamint egyház és állam között?

The Rev. Dr. Vilmos Fischl is a Lutheran pastor, with Master of Arts in International Relations, he is (PhD) Doctor of Military Science, and he is the employee of the Evangelical Lutheran Church in Hungary. The title of his publication is: „The Church and (State) Politics.” The article an in-depth study, that how do the church and politics approach to each other, as well as what kind of relation should be between the church and state. Can there be co-operation between church and politics, as well as church and state?

BEVEZETÉS

Egyház és politika vagy egyház és állam együttműködése vagy éppen egymástól függetlenül létezése, mindig is komoly kérdéseket vetett fel a történelem folyamán. Különböző korokban különböző volt a kapcsolat egyház és állam, egyház és politika között.

Írásomban azt vizsgálom, hogy az egyház illetve az állam, az egyház valamint a politika milyen körülmények között tud együttműködni. Elemzem az egyház és az állam, az egyház és a politika feladatát továbbá tevékenységét egymáshoz való viszonyukban.

Mi lenne az egyház feladata a világban? Végezze csupán az igehirdetés, a vigasztalás és karitatív munka szolgálatát, vagy hallassa szavát a társadalom politikai-etikai véleményformálásában is? Küldetéséből fakadóan végezheti-e az egyház a maga szolgálatát, vagy csak annyit és úgy vállalhat, amennyit a különböző érdekek diktálnak? Identitásához igazodva végezze szolgálatát, vagy csak annyit és úgy vállaljon, amennyit a társadalom kíván tőle?

MI AZ EGYHÁZ?

Az egyház a kereszténység szervezett közössége, amely az I. században Jézus és apostolai, tanítványai működése nyomán alakult; a saját meghatározás szerint Isten Jézuson keresztül elhívott szent népe.¹ Az egyes helyi gyülekezetek és a belőlük formálódó egyház feladatai sokrétűek. Egyrészt sajátos, Jézustól rendelt feladata az emberek, „minden nép” tanítása, másrészt pedig olyan emberi közösség építése, amelyekben a jézusi etika valószínűleg az Istenben való hit, az embertársi szeretet valamint a transzcendens életre néző reménység útján.² A közösség építése az egyházon belül az evangélium hirdetése, valamint a szentségek kiszolgáltatása révén történik.³

„Az egyház a szentek közössége”, ahogyan az Apostoli hitvallásban olvassuk. Látható felépítéssel, rendelkező szerevezet, de láthatatlan közösség is egyben. Az egyház *célja és feladata*, hogy minél több ember eljusson az Istennel való kapcsolathoz. E feladatok végrehajtásában az évszázadok alatt az egyház sok változáson ment át, amelyekre részleteikben nem térhetünk ki, csak megemlíthetjük például a 16. századi reformációt (Luther Márton, Kálvin János stb.) vagy a legújabb korban a 2. Vatikáni Zsinatot a katolikus egyházon belül (1962-1965).

1LUTHER Márton: Kis Káté. A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya. Budapest, 1982. p. 29.

2SZIKORA József: Az egyház egysége a világ végén. Új Ember. Katolikus Hetilap. LVII.évf.45.(2780) Budapest, 2001.11.11.

3 Konkordia Könyv. Az Evangélikus Egyház Hitvallási Iratai. I. kötet. VII. cikk. Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, Budapest, 1975. p. 24.

KÉRDÉSEINK AZ EGYHÁZZAL KAPCSOLATBAN

Az egyházzal kapcsolatos kérdéseinket az ekkleziológia illetve ekkleziasztika fogalmazza meg. Az első arra a kérdésre válaszol: mi az egyház? Tárgya az egyház történet-szociológiai, teológiai és lélektani megvilágítása, továbbá ezek megállapításait összefogó rendszere. A második az egyház életéről és munkájáról szól, tárgya tehát nem az egyház fogalma, hanem az egyházban folyó élet valamint munka a mindenkori történeti keretben, az itt és most összefüggésében.

A felbukkanó kérdések *három csoportba* oszthatók. Az *elsőbe* azok tartoznak, amelyek az egyház lényegére vonatkoznak. Itt foglalkoznak azzal, mi az egyház fogalma, az un. „látható és láthatatlan egyház” viszonya, az egyház bibliai és hitvallási alapja, annak történeti formája, viszonya más közösségekhez. Ebből következik az egyháznak az az önértelmezése is, amelyből társadalmi felelősségvállalásának mandátumát, annak keretét és tartalmát is levezeti. A *második* az egyház szervezetére, alkotmányára, tisztségeire, az egyházi tisztség eredetére, továbbá az egyházi fegyelemre vonatkozó kérdéseket foglalja magában. A *harmadikba* olyan kérdések tartoznak, amelyek az egyház mai helyzetét akarják tisztázni. Tárgyalásaink rendjén, ha nem is tekintjük kötelező érvényűnek ezt a beosztást, de tájékoztató útmutatásként valamint rendszerező módszerként elfogadjuk.

A latin „ecclesia”-nak hármassal jelentése van: fordíthatjuk gyülekezetnek, egyházközségnek és egyháznak. A hármat azonban nem szabad szembeállítani egymással, vagy egymás ellen kijátszani, hanem összefüggésükben és kölcsönhatásukban kell szemlélnünk azokat.

A „gyülekezet” azt a tényt fejezi ki, hogy az „ecclesia” sohasem, mint statikus intézmény létezik, hanem a tényleges összegyülekezés állandóan megújuló eseményének az eredménye.

Az „egyházközség” azt hangsúlyozza ki, hogy az „ecclesia” sohasem lehet egy elvont és távoli szuperszervezet a konkrét gyülekezet feletti tisztségviselőknél, hanem mindig egy meghatározott helyen, időben illetve tevékenységi programmal összegyülekezett közösség.

Az „egyház” érthetővé teszi, hogy az „ecclesia” nem csupán összefüggéstelen egymás mellé helyezése elszigetelt és önálló vallási társulatoknak, hanem egy átfogó közösség tagjainak egyesülése a kölcsönös szolgálatban. Ha az őskeresztény egyház természetét, szervezetét és jellemét tanulmányozzuk — amelyet az „ecclesia” jelöl — azonnal szemünkbe ötlük az a szervezett, szeretettől áthatott élet, amely az egyház tavaszát jellemezte. Távol volt attól, hogy tökéletes egyház legyen. Sok tévedés volt benne, és tagjai — legalábbis biblikus-teológiai mérték szerint — bűnös emberek voltak. Voltak keresztények, akiket inteni kellett, hogy ne lopjanak (Ef 4,28)⁴, ne hazudjanak (Kol 3,9)⁵, továbbá ne kövessenek el más erkölcstelenséget. Pál Pétert ámtással vádolta, Pál és Barnabás nem maradhattak együtt, mert civódtak egymással, és kénytelenek voltak külön utat keresni. Az első keresztényeket a szentek gyülekezetének nevezték, pedig semmi sem érdemi kevésbé ezt az elnevezést, mint a dolgok kezdeti állapota. A helyes irány felé néztek, és helyes irányban haladtak. Tele voltak hittel, buzgósággal, lelkesültséggel valamint ihletettséggel, és így, ha a szentség valóságát nem is mindig, de annak ígéretét, reménységét a lelkükben hordozták.

Az ősegyház egy családot képezett, valóban testvéri szövetség volt, s iskolája a Jézus tanítványává formálódásnak. A rend fenntartására megvoltak a maguk tisztségviselői, de a mai értelemben ismert papi rendet nem ismerték. Az egyház egysége nem a vélemények egységén, nem is a szertartások egységén, hanem a Lélek egységén alapult (Ef 4,3)⁶, s nem a tanra, hanem a hitre vonatkozott (Ef 4,5).⁷

Az egyház lényege nem abban van, hogy benne is — mint más szervezetben — emberek vannak ugyan, de ezeket az embereket Istenhez való viszonyuk határozza meg, Jézussal követésben az ő értékrendszerével mérik az életet. Itt két forma áll kölcsönhatásban, de ugyanakkor feszültségben is egymással. Az egyik a látható szervezet, az intézményes egyház, amely közösségbe fogja követőit, a másik a láthatatlan egyház, vagy a Lélek egyháza,

4, „Aki lopni szokott, többé ne lopjon, hanem inkább dolgozzék, és saját keze munkájával szerezze meg a javakat, hogy legyen mit adnia a szűkölködőknek.”

5, „Ne hazudjatok egymásnak, mert levetkőztétek a régi embert cselekedeteivel együtt...”

6, „...igyekezzetek megtartani a Lélek egységét a békeesség kötelékével.”

7, „...egy az Úr, egy a hit, egy a keresztség...”

mert az ember Istenhez való viszonya személyes, és azt nem lehet keretek közé szorítani. Mindkettő történeti valóság, és az emberi lélek természetében leli magyarázatát.

AZ EGYHÁZ MEGNYILVÁNULÁSÁNAK SZÍNTEREI

Az egyház szervezeti fejlődése elkerülhetetlen volt. A vallásos élményt racionalizálni és rendszerezni kellett. Az eszmék intézményekben testesülnek meg. Nemcsak az önvédelem, hanem az összetartozás továbbá az egymás fenntartásának mély emberi vágya is szervezkedésre buzdítanak. Állandóság, folytonosság és törvényesség, ezek a látható egyház ismertető jegyei. Az intézmény fenntartja az egyént tekintélye, kiterjedése és állandósága által. A hit közösségéhez való tartozás azt jelenti, hogy a hívő magáénak vallja egyfelől azt a szellemi örökséget, mint lelki hagyományt, amelyet a történelem igazolt, másfelől pedig a kora tudásának és gondolkodásának szintjén éli meg hitét, illetve gyakorolja Jézus követését. Az egyház csak úgy lehet élő és tevékeny közösség, ha tagjainak hite is élő hit, s a közösséghez való tartozás nem csupán tradíció vagy megszokás kérdése, hanem a hit megélése Istennel valamint embertársaival való életközösségben.

Az egyház lényeges ismertetőjele az istentiszteleti közösség megélése. A keresztény egyház a missziói beszéd hatásaként jött létre és az első szervezett formája éppen az istentiszteleti közösség volt. Az a hely, ahol az evangéliumot ismételt hallgatták, a szertartásokat gyakorolták, s ezáltal a hívek hite épült és erősödött. A vallás mindenekelőtt az Isten és ember közti viszony felismerése, megélése. Az istentisztelet éppen ezt a viszonyt munkálja és mélyíti el az emberben, tehát a hit megtalálásának illetve erősítésének legfontosabb eszköze. Az imádság, a prédikáció és a szertartások a közös élmény továbbá megtapasztalás által munkálják a közösséget. Ugyanis — tanítja Luther — az ember csak Istennel való közösségben tudja rendeltetését teljesíteni.⁸

Az egyház továbbá élet- és munkaközösség. Amint láttuk, az Isten és ember közötti helyes viszony megtalálásáért leginkább az istentiszteleti közösség küzd. Az ember és ember közötti helyes viszony helyreállítása az előbbivel egy időben szintén a prédikálás által történik. Ez a viszony azonban túlmutat az istentiszteleti közösség keretein, és létrehozza az egyház élet- és munkaközösségét. Amilyen szoros kapcsolat van az ember hite és cselekedete között, éppen olyan szoros a viszony a két közösség között, olyan kölcsönhatásban állnak, mint az iskola valamint az élet. Az istentisztelet az ember Isten gyermekévé való nevelésének helye, míg a munkaközösség a gyermeki mivolt megvalósításának színtere. Valójában szeretetközösségről van szó, ami azt jelenti, hogy az ember hitéről nem szóban, hanem cselekedetben tesz bizonyosságot. Ennek útja a szolgálat. A keresztény egyházak megbízatásuknak tekintik, hogy Isten nagyobb valóságára tekintve rákérdezzenek a dolgok céljára és értelmére. Meggyőződésük, hogy az igazságos struktúrák és keretfeltételek a mindenki számára biztosított emberekhez méltó élet lényeges feltételei, ezért a struktúrák és társadalmi keretfeltételek szükséges mértékben történő megváltoztatására törekszenek.⁹

Az egyház továbbá szervezett, jogi közösség. Közösség, de mindenki saját, Isten és embertársai előtti felelősséggel végzi a maga munkáját. Még a kimondottan közösségi munkák is egyének munkájából állnak elő. Ha az egyház a hívők közössége, akkor abban minden tagnak azonos helyzete van Istenhez fűződő egyenlő viszonyán keresztül, amit jól ért a mai ember is a szabadság, egyenlőség és testvériség eszméjének érvényesülésén keresztül. A hívő ember minden más emberi közvetítés nélkül, személyesen állhat Isten elé. Ebből a szempontból mindenki megbízást kap, hogy „Isten papja” legyen – innen az egyetemes papság gondolata. Ha viszont az egyház istentiszteleti- közösségi-jellegét tekintjük, világosan áll előttünk: a híveknek gondoskodniuk kell arról, hogy a gyülekezet életét, istentiszteletét megbízottak irányítsák. Ezek a gyülekezet által megbízott képviselők (tisztségviselők), akik sajátos módon képviselik a gyülekezeti tagok egyetemes papságának egyes vonatkozásait. Isten felől nézve azonban nem képviselők, hanem szolgák, akik nem képviselik Istent, hanem csak szolgálják az ő ügyét, az evangélium hirdetésén keresztül.

⁸ Hitvallási iratok II., Evangélikus Sajtóosztály, Budapest, 1957, p. 60.

⁹ Meghívás Egy közös Útra. Az Ausztriai Egyházak Ökumenikus Tanácsának szociális nyilatkozata. Luther Kiadó. Budapest, 2005. p. 131.

Az egyház munkája itt a történelemben, időben és térben folyik. Az egyház életének ez a jellemvonása megköveteli, hogy megállapítsa azokat az időket illetve helyeket, amelyekben hivatását a legsikeresebben tudja végezni. Mivel az egyház munkáját emberek végzik, és pedig időben illetve térben, meg kell határozni azt a személyi, időbeli valamint térbeli rendet, amelyben munkái lefolynak. Más szóval: meg kell szerveznie önmagát, azaz külső formáiban olyanná kell lennie, mint bármelyik más emberi, társadalmi rendnek. Sőt ezen túlmenően, az egyháznak, mint közösségnek olyan törvényerejű szabályzatokat is kell alkotnia, amelyek kényszerítő erővel határozzák meg munkája már említett feltételeit. Különben történelmi munkája lehetetlenné válik, és az egyház közösségi jellege nem a tagok javát szolgálja.

A jogilag szervezett egyház éppen jogrendjében áll legközelebb a világ jogrendjéhez, s ilyen minőségében találkozik az állammal, továbbá a többi társadalmi formával. Az egyháznak ez a jogi jellege hozza magával az egyházkormányzás munkáját. De nem lehet megfedkeznie egy pillanatig sem, hogy a kormányzó munka sem lehet más, mint szolgálat. Az egyház kormányzása csak annyiban nyer létjogot, amennyiben a többi munkája érdekében történik, ha azoknak szolgál, és nem lesz úrrá az egyházban. Luther Márton reformátor megkülönbözteti az egyház és állam kormányzási rendjét. Ezzel — elsősorban az ókori teológus, Szent Ágoston nyomában járva — szét is választja az egyházat valamint az államot. Az államhatalom természetéhez, valamiképpen hozzátartozik az erőszak illetve a vérontás is, az igazságos rend fenntartása során. Luther megkülönböztetése azonban túlságosan is elválasztja egymástól a trónt az oltártól. E tanítás pozitívuma volt, hogy ezzel megakadályozta a hatalom beleszólását az egyház életébe, de gyakran gyengítette is az egyház prófétai kritikáját a hatalommal szemben a történelem során.¹⁰

Az egyház emberi intézmény, még ha Isten ügyét szolgálja is, mert az emberre néz, őt akarja jobbá és igazabbá, más szóval Isten gyermekévé tenni. Ha hivatását komolyan veszi, úgy a külső forma felett diadalmaskodik a belső tartalom, az intézmény felett a valláserkölcsei életformát adó lelki közösség.

MI AZ ÁLLAM?

Az állam egy földrajzi terület feletti legfőbb hatalommal bíró politikai egyesülés. Ez hagyományosan magába foglalja azt az intézményrendszert, amely birtokolja a törvénykezés jogkörét, mellyel kormányozza területének társadalmát, aminek állami státusa gyakran attól függ, hogy több más állam elismeri, mint e feletti belső illetve külső önálló korlátlan hatalmat. Teológiai megközelítésben az állammal Istennek az a szándéka, hogy az emberek jólétét biztosítsa.¹¹ A szociológiában az államot általában Max Weber következő elterjedt meghatározásával írják le: az a szervezet, amely rendelkezik „a fizikai erő legitím használatának monopóliumával egy adott területen belül”, amely tartalmazhatja a fegyveres erőket, a társadalmi szolgáltatásokat, az állami bürokráciát, a bíróságokat és a rendőrséget.¹²

MI A POLITIKA?

A politika a csoporton belüli döntéshozási folyamat. Bár a kifejezést általában a kormányzás kapcsán használják, a politika jellemzően jelen van számos csoportos interakcióban, többek közt üzleti, oktatási vagy vallási intézmények működése során is.

A politikatudomány a politikai viselkedést, a politikai hatalom megszerzésének és alkalmazásának módszereit vizsgálja.

A politika kifejezés az ókori görög városállamok (polisok) nevéből ered. A politika szó eredeti jelentése közélet, ebben az értelemben tehát mindenki, aki részt vesz a közéletben, politizál.¹³

10 SZÚCS Ferenc: Teológiai etika. Kiadja a Református Egyház Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya. Budapest, 1993. p. 212.

11 PILGRIM E. Walter: Kényelmetlen szomszédok? Jézus és az apostolok az egyház-állam viszonyról. Ökumenikus Tanulmányi Központ. Budapest, 2006. ISBN 963 229 454 8. p. 141.

12 <http://hu.wikipedia.org/wiki/%C3%81llam>

13 <http://hu.wikipedia.org/wiki/Politika>

AZ EGYHÁZ SZEREPE A TÁRSADALOMBAN

Gyakran szembe kerülünk azzal a kérdéssel, hogy vajon az egyháznak milyen szerepe van a társadalomban, és bele kell-e szólnia a politikába? Tanulmányomban az egyházat említve, a történelmi egyházakat értem alatta, így használom az „egyház” szót. Az egyház, mint valamiféle lelkiismeret van jelen a politika illetve az állam kapcsolatában, és megpróbálja felhívni a figyelmet a dolgok erkölcsi oldalára is.

Az egyház megalakulása óta szoros kapcsolatban áll a társadalommal. Az egyházi közösség hordozni tudja a másik ember terheit, és ha nem is mindig tud konkrét segítséget nyújtani, meg tudja hallgatni bajait, problémáit, ezzel már a fájdalmakat gyógyító közösséggé válik. Az embereket ott próbálja megszólítani az egyház, ahol vannak, és nem lehet úgy hirdetni az evangéliumot az embereknek, hogy közben az egyház észre sem veszi, hogy mi minden bajuk van, illetve ezek a bajok miben is gyökereznek. Az egyház sohasem csupán falak közé szorított hitéleti intézmény, hanem olyan szerves része a közéletnek, amelynek a legtöbb társadalmi kérdésben érvényes megnyilatkozásokat kell tennie saját etikai és világnézeti értékrendje alapján. Fontos, hogy a politika ne telepedjen rá az egyházra, és ne avatkozzon bele a vallás dolgaiba. Vannak olyan témák, amelyekhez az egyháznak hozzá kell szólnia, továbbá szilárd értékrendje alapján meg kell fogalmaznia határozott álláspontját. Az egyháznak ugyanakkor az államtól függetlennek kell lennie. Az egyház egyetemes, mégis különböző formákban él. Johannes Rau, aki a Német Szövetségi Köztársaság elnöke volt 1999-2004 között, így ír az egyházak politizálásáról: „Az egyházak nem politizálnak — vagy legalábbis ellent kell állniuk ennek a kísértésnek — de olyan irányjelzők lehetnek, amelyek tájékozási pontot képeznek a politika számára”.¹⁴

A szociológiai gondolkodást meghatározó klasszikusok tételein iskolázott tudósok abból indultak ki, hogy a modern életformák elterjedésével, az urbanizációval, az iparosodással, a racionalizációval, a pluralizációval a vallások és az egyházak társadalmi relevanciája csökkenni fog, így a vallásos világnézetek helyébe egyre többször tudományosan megalapozott, racionalizált, szekuláris világmagyarázatok lépnek. Időközben szinte már egyetlen szociológus sem ad hitelt az ilyesfajta megállapításoknak.¹⁵ Az egyház, ahogy azt látjuk, sok olyan aspektussal rendelkezik, amelyet nem hagyhatunk figyelmen kívül. Az egyháznak ez az értelmezése azt jelenti, hogy megvannak a korlátai, de szabadsága is van arra, hogy élje az életét. Ezek a határok kétféle értelemben is zárt helyet jelentenek:

- spirituálisan,
- szociológiailag.

A *spirituális jellemvonás* alapvető, hiszen ez teszi az egyházat azzá, ami. Ahhoz a Krisztushoz tartozik, akit Isten megváltó kegyelme támasztott fel a halálból, akiben Isten irgalmasan megváltotta a világot, és akit ennek diadalaként feltámasztott a halálból. Ezzel együtt azonban ez egy olyan hely is, ahol emberek együtt élik azt az életet, amelyet meggyőződéseik határoznak meg, és az egyház lehetőségessé teszi a keresztények számára, hogy összegyűljenek Isten tiszteletére, valamint hogy megbeszéljék hitük kérdéseit.

Az egyház *szociológiai jellemvonásait* tekintve nem különbözik más közösségektől, de ezzel együtt is egy zárt hely (szociológiai értelemben is), hiszen vannak, akik a közösséghez tartoznak, és vannak, akik nem. Azonban az is igaz, hogy az egyház tagjai egyúttal más közösségekhez is tartoznak, amelyek szintén befolyással vannak rájuk.¹⁶

Az Isten parancsolatának teljesítésében felelősséget vállaló egyház számára ez magában foglalja, hogy részt vállal a társadalmat érintő (közéleti, filozófiai stb.) kérdések megvitatásában. Ez a részvétel történhet negatív és pozitív előjellel is, ami azt jelenti, hogy ez a részvétel megfogalmazódhat kritikaként, s hasonlóképpen támogatás-ként is. Azonban a negatív protestálás épp annyira kérdéses a modern nyugati társadalomban, mint amennyire a keresztények illetve az egyház pozitív közreműködése. Ebben az interakcióban beszélnünk kell pozitív valamint

14RAU Johannes: A Biblia és a politikus. Ökumenikus Tanulmányi Központ. Budapest, 2008. ISBN 978-963-7624-54-4. p. 143.
15DETLEF Pollack: Vallás és modernitás: vallásszociológiai modellek. Lelkipásztor. Evangélikus lelkészi szakfolyóirat. Luther Kiadó. 83. évf. 2008/1. p. 2.

16TURCSIK Ferenc: A Debreceni Református Hittudományi Egyetem és a Theologische Universiteit Kampen által 2003. szeptember 3–8. között A teológia tanítása címmel tartott konferencián Ethics between church and culture címen elhangzott előadás fordítása.

negatív mozzanatról egyaránt. A jó életről alkotott ideálok és a magatartást irányító erkölcsi szabályok nem az egyének fejéből/szívéből pattannak ki, hanem azokba a társadalmi gyakorlatokba vannak beágyazódva, amelyeken keresztül az emberek egymással interakcióban (kölsönhatásban) vannak. Így ezek az egyéni megfigyelőtől viszonylag függetlenül léteznek. Egy bizonyos fajta jelképes objektivitással rendelkeznek, amely magában foglalja az igazság episztemológiai irányadó/hiteles mértékét is. Ahogy azt Frits de Lange mondja: „semmi sem tart vissza attól, hogy megöljünk egy embert, de a (majdnem minden, ha ugyan nem minden) kultúra épületét alkotó szimbolikus meggyőződések fényében objektíve helytelenül járunk el. Az erkölcs így tehát a gyakorlati tudás olyan formája, amely beágyazódik a szokásokba, a konvenciók és a társadalmi gyakorlatok világába, amelyet az intézmények támogatnak.”¹⁷ Azonban ezen objektivitás mellett beszélnünk kell a jelen lévő szubjektivitásról is. Ez a szubjektivitás — szigorúan véve — azt jelenti, hogy a különböző tradícióknak különbözőképpen kell ugyanazokat a kérdéseket, eseményeket stb. értelmezniük, hiszen mindegyikük egyedi elvek és meggyőződések talaján állva fogalmazza meg álláspontját. Különbözőségükben testesítenek meg közös célokat (meanings), de emellett egyéb ügyekben különböző álláspontot is képviselnek, továbbá különböző vélemények létjogosultságáért állnak ki. Ezen objektivitás és szubjektivitás égisze alatt kell élnünk.

Mindeddig azt láthattuk, hogy ez az objektivitás és szubjektivitás nemcsak létezik, nemcsak különböznek egymástól, hanem emellett elválaszthatatlanok is. Mit tehetünk? Mi az egyház szerepe? Hol a helyünk a pluralitás és a közös célok (meanings) e társadalmi mátrixában? Azt gondolom, hogy az egyházra kettős feladat hárul:

- kritikai jelenléte az uralkodó politikával vagy alternatív politikákkal és ideológiákkal szemben;
- a jelenben folyó vitákban, eszmecserékben való részvétel, amely lehet kritikus, de támogató is.

Az *első* — véleményem szerint — egy olyan nyitott hálózatot jelent, amely interaktív karakterében úgy működik, hogy minél jobban megismerje és megértse a fennálló politikát, továbbá minél könnyebben váljon érthetővé a politika számára. Ez elsősorban nem a mindennapi értelemben vett részvételt jelent, hanem inkább az egyház „tükör-funkcióját”. Az egyház, mint tükör, bár része a kommunikációnak, de inkább tükröz, tükörképet mutat fel a többieknek ahelyett, hogy „felmutatná” saját részét az adott szituációban. *Másodszor*, az egyháznak részt kell vennie a társadalomban folyó dialógusban. Amikor így tesz, az egyháznak mérlegelnie kell, mit támogathat, továbbá, hogy mit nem. Mindannyian tudjuk, hogy az egyház nem az igazság birtokosa, pusztán ismeri, hogy mi az igazság, majd belső meggyőződése illetve korlátozott emberi ereje szerint szolgálja ezt az igazságot. Ezekben a dialógusokban tehát nem vehetünk részt úgy, mint az igazság birtokosai,¹⁸ hanem csak alázatos szívvel és Isten Szentlelkének vezetésében bízva, hogy képesek legyünk meglátni valamint felismerni, mit tanulhatunk másoktól, mi az, amit nem támogathatunk, továbbá mit taníthatunk mi másoknak. Ez a tevékenység soha nem lesz statikus, hanem inkább reflexív dialógus, egyfajta egymástól függő kommunikáció a felek között.

Egyház és állam viszonyát vizsgálta Newman, aki a 19. századi Oxford-mozgalom egyik jeles képviselője volt. Az Oxford-mozgalom (1830 és 1840 között) 90 traktátust írt, amelyben kifejtik véleményüket. A második traktátus a „katholikosz”, vagyis az egyetemes egyházzal szól. Newman itt örökké — ezért napjainkban is — igen izgalmas kérdéseket feszeget. Mi az egyház és a politika viszonya? Vállalhatnak-e papok politikai szerepet? Sokan azt mondják, hogy az egyház „nem e világból való”, ezért ne is foglalkozzon a világ dolgaival. Newman szerint valóban nem helyes, ha a világ dolgai lekötik a papok figyelmét, ám ugyanakkor az sem helyes, ha azok elkerülik látókörüket. Csak az egyes emberekhez szólhat az egyház, közösségekhez pedig nem? Csak a szegényekhez, de a gazdagokhoz nem? Az egyháznak — érvel Newman — valóban nem kell testi fegyverhez nyúlnia, de figyelmeztetnie, tiltakoznia, fenyítetnie, exkommunikálnia lehet. Különösen akkor, ha az állam beavatkozik az egyház dolgába és jogaiba. Ilyenkor az egyháznak szót kell emelni, hallatnia kell hangját. (Szeretnék ezen a ponton ismét két lutheránus párhuzamot vonni: szinte szó szerint ugyanebből a teológiai, ekkleziológiai megfontolásból emelte fel szavát a 2. világháború idején a németek által megszállt Norvégiában az evangélikus egyház,¹⁹ és 1948-ban Or-

17FRITS de Lange, 'With each other, for each other, against each other. Bonhoeffer's Theory of Mandates as a Theological Contribution to Socio-Ethical Pluralism', <http://users.belgacom.net/fritsdelange/dbmandat.htm>,

18NIEBUHR Reinhold, *Moral Man and Immoral Society*, New York: Charles Scribner's Sons, 1960, p. 117.

19 KORÁNYI András: *A norvég egyházi harc*. In: KORÁNYI András, OROSZ Gábor Viktor - REUSS András (szerk.): *A norvég egyházi harc - Küzdelem az ideológiájával 1940-1945*. Luther Kiadó, Budapest, 2007

dass Lajos evangélikus püspök, akinek ezért kellett börtönbe vonulnia.²⁰ Newman kérdések záporát zúdítja az olvasóra: talán az állam teremtett minket? Joga van eltörölni bennünket?²¹ Az államnak nincs joga spirituális dolgokba beavatkozni, mit szólt volna Pál, ha a római birodalom nevezte volna ki mellé Timóteust? Ugyanúgy a brit birodalomnak sincs jogában püspökségeket létrehozni, vagy pláne eltörölni, miképpen ez a közelmúltban megtörtént. Igaz, hogy az egyház a politikai döntéseken már nem tud változtatni, de köteles e döntés ellen tiltakozni.²²

KÖZÉLET VAGY NYILVÁNOSSÁG

Közelítsünk most az előbbi kérdések irányába a fogalmak tisztázása felől, keresve a lehetséges választ (válaszokat)! „Közélet” vagy „nyilvánosság”? Melyik fogalom valóságtartalma átfogóbb, kifejezőbb?

Mind a német „Öffentlichkeit”, mind pedig az angol „public domain” kifejezések többrétegűek. Az Újszövetségben a *παρηγοια* fogalom szintén több értelmezésével találkozunk. Az evangéliumokban és a Cselekedetek könyvében a tanítás, a beszéd valamint a prédikáció nyilvánosságára, nyíltságára utal a szó, ezzel együtt arra a bátorságra illetve ötletességre, amelyet a nyilvánosság elé lépők kell, hogy képviseljenek.²³ Jézus így értékelte tevékenységét Annás és Kajafás főpapok előtt kihallgatása során: „Én nyilván(osan) szóltam a világhoz: én mindig a zsinagógában és a templomban tanítottam, ahol a zsidók mindannyian összejönnek, titokban nem beszéltem semmit”.²⁴ A Szentírás más helyeivel összevetve elmondható, hogy ez a fogalom jelzi a hit megvallásának ama dimenzióját, amelynek valóságtartalma van (Mk 8,32)²⁵, amely együtt jár a szózás bátorságával és szabadságával (ApCsel 4,13)²⁶, amely kényszerítő körülmények ellenére is belső szabadságról, illetve bizalomról tesz bizonyosságot (2 Kor 7,4)²⁷, amely a jó szolgálat megbecsültségét és tisztességét jelenti (1 Tim 3,13)²⁸ – s mindez nem rejtve vagy titokban történik, hanem nyilvánosan, a köz színe előtt. A hitnek tehát természeténél fogva köze van a nyilvánossághoz!

Wolfgang Huber magyarul is olvasható könyvében a „nyilvánosságot” a keresztény egyház meghatározó, sőt elkötelező horizontjaként tartja számon.²⁹ A keresztény hit, az egyház igehirdetése és tanítása, az istentisztelet illetve a diakóniai munka, valamint a teológia tudományos művelése elképzelhetetlen a közélet iránti elkötelezettség nélkül. Jézus Krisztus egyháza már önmagában a „nyilvánosság” része — hangsúlyozza Huber — mert a közéletben fejt ki munkáját, a nyilvánosság pedig átöleli valamennyi tevékenységét.

De az egyház nyilvánosság-jellegének igénye nem csupán a modern kor kihívásaira adott válasz: gyökerei a bibliai iratokban és tudósításokban megtalálható, pl. az ószövetségi próféták nyilvános fellépésében, az újszövetségi missziói parancs perspektívájában (Mt 28,18-21)³⁰ vagy a megbékélésre való felhívásban (2 Kor 5,19)³¹.

MILYEN EZ A NYILVÁNOSSÁG?

Az a nyilvánosság, amelyben az egyház él, és a rá bízott üzenetet érthetően igyekszik megfogalmazni – egészen más, mint az egyház valósága. Autonóm ez a nyilvánosság, nem csak abban, hogy saját törvényszerűségeit

20FABINY Tibor: A megállás szimbóluma. Előadások Ordass Lajosról. A szerző kiadása, Budapest, 2001

21 „Did the State make us? Can it unmake us?”

22NEWMAN John Henry : Tracts for the Times, No. 2, The Catholic Church. <http://www.ewtn.com/library/priets/tract02.txt>

23FABINY Tamás: Egyház és nyilvánosság. In: Szabó Lajos (szerk.) Biztos védett kikötő. A szent és profán korunk egyházművészetében. Sajtóosztály. Budapest, 2001. p. 45.

24Jn 18,20

25„Jézus nyíltan beszélt erről a dologról. Péter ekkor magához vonva őt meg akarta dorgálni;”

26„Amikor látták, hogy milyen bátran beszél Péter és János, és felfogták, hogy ők írástudatlan és iskolázatlan emberek, elcsodálkoztak.”

27„Nagy a bizalmam irántatok, sok dicsekedni valóm van veletek, tele vagyok vigasztalódással, minden nyomorúságunk ellenére csordultig vagyok örömmel.”

28„Mert akik jól szolgálnak, azok szép tisztességet szereznek maguknak, és nagy bátorságot nyernek a Jézus Krisztusba vetett hit hirdetésére.”

29HUBER Wolfgang: Kirche in der Zeitenwende. Gesellschaftlicher Wandel und Erneuerung der Kirche. Gütersloh 1998. 103. – Megjelent magyarul: HUBER Wolfgang: Az Egyház korszakváltás idején. Társadalmi átalakulás és az egyház megújulása. Kálvin Kiadó, Budapest 2002. p. 88-89.

30„Jézus hozzájuk lépett, és így szólt: Nekem adatott minden hatalom mennyen és földön. Menjetek el tegyetek tanítvánnyá minden népet, megkeresztelve őket az Atyának, a Fiúnak a Szentléleknek nevében, tanítva őket, hogy megtartsák mindazt, amit én parancsoltam nektek; és íme én veletek vagyok minden napon a világ végezetéig.”

31„Ezért arra törekszünk, hogy akár itt lakunk még, akár elköltözünk, kedvesek legyünk neki.”

követi és különböző funkcióknak kíván megfelelni, hanem abban is, hogy az egyház által képviselt érték- és normarendszertől való függetlenségét hangsúlyozza. Ez a nyilvánosság nélkülöz minden vallásos kötöttséget, normát, s bár az államilag garantált szabadságjogok alapján minden világnézet képviseltetheti magát, ez csak a pluralizmus érvényének elismerése mellett teheti. Szekuláris tehát ez a nyilvánosság, amely világnézet tekintetben „evilági” orientációjú (transzcendencia-nélküliség), a vallásos meggyőződést pedig a privát szférába utalja.

A nyilvánosság napjainkban egyre inkább a média által meghatározott nyilvánossággá válik: ugyanis a média közvetítése által alakul az egyén közösséghez való viszonya, közéletéről kialakított képe, a társadalom intézményeiről és a politikáról alkotott véleménye. Jellemzője a „mediális nyilvánosságnak” a térben és időben való korlátlanlansága, valamint a szelektív információközlés. Míg korábban pl. a helyi közélet eseményei és annak részletei csak jelentős időbeli eltolódással váltak közismertté, a műholdas televíziózás továbbá az internet korában a történéseket valamint a kiváltott reakciókat az egyidejűség jellemzi. Ugyanakkor maga a média — különböző érdekektől vezetett — szabja meg azt, hogy mi lesz nyilvános, és mi nem. Tehát a nyilvánosság helyére a nyilvános média lépett, a nyilvános kommunikáció a gyakorlatban mediális kommunikációval lesz egyenlő, és egy ilyen média által strukturált közéletben az egyház azon feladat előtt találja magát, hogy gondolja át kommunikációs stratégiájának minden aspektusát, ha a közélettől való elidegenítését nem akarja tétlenül szemlélni. Érdekes, hogy miközben az egyház kommunikációja személyes, embertől-emberig terjed (pl. a gyülekezetekben) aközben a nyilvános kommunikáció így egészen más természetű valamint más szabályszerűségeknek van alávetve.

Ennek a nyilvánosságnak az ethosza egy legitím mértéket ismer: a társadalom aktuális — részben általa mélyen befolyásolt — igényeinek való megfelelést. Ezért alapvető ismérve a pluralitás, a heterogenitás és a diszkontinuitás. A kontinuitás egyetlen aspektusában érdekelt: az állandó változás, vagyis a diszkontinuitás fenntartásában, s közben ellenáll minden harmonizáló tendenciának.

De hogyan kell „olvasni” teológiailag a közélet és a nyilvánosság állandó változását? Annak a nem mindennapi kérdésnek a megválaszolásáról van itt szó (nemcsak Magyarországon, de egész Európában is), hogy a teológia és a keresztény hit nyilvánosság iránti elkötelezettsége a politika továbbá a gazdasági élet történéseinek feltétel nélküli igazolásában vagy pedig a valóság alakításában áll? A meglévő „konfirmálása” vagy „transzformálása” a teológia célja és feladata? Ahol az egyház elszegődik a világ történéseinek igazolására, ott megfordul a rend: ott már nem a világ fog az egyház tanúságtételén tájékozódni, hanem fordítva, az egyháznak kell alkalmazkodnia a modernnek nevezett életstílushoz és valóságglátsáshoz, ahhoz, hogy versenyképesse tegye az evangéliumot az értékek illetve eszmék világnézeti piacán. E folyamat eredménye viszont vagy a totális elbizonytalanodás, vagy pedig a társadalom, a kultúra és a politikai kérdésektől való teljes elzárkózás, illetve a meglévő intézmények és értékek megkérdőjelezése. Az egyház bizonytalan magatartására válaszként a nyilvánosság felől is kettős stratégia alakulhat ki az egyház irányában: vagy elvárja a polgári társadalom, hogy értékrendjét (pl. szociál-etikai kérdésekben) a teológia valamint az egyház elfogadja illetve igazolja (konfirmálja). Abban az esetben, ha az egyház ennek az igénynek maradéktalanul megfelelni nem képes, akkor marad az elvárás, hogy tartsa távol magát a társadalmi és politikai kérdésektől. E feszültségből érthető az egyház dilemmája. A világban éppúgy megütköznek egymással a vélemények a követendő magatartásról, mint az egyházban: a konfliktushoz vezető konfrontatív magatartás vagy inkább a konfliktuskerülő, pozitív gondolkodást előtérbe helyező stratégia a célravezető? Ez utóbbi magatartás széles körben elterjedt, sőt általában elítélő a közhangulat a nyíltan szembeforduló, összeütközést vállaló magatartással szemben. Pedig azt is megállapíthatjuk, hogy konfrontáció és az abból kialakuló krízishelyzetek nélkül nincs se közösségi élet, se személyiségfejlődés. Az érett konfliktuskezelés jele az is, hogy elfogadjuk, és nem tagadjuk azok létezését.³²

Így tehát sem a „piacképessé-lenni” utópiája, sem pedig a rezignált negálás nem helyes magatartás a közélet változásaival szemben. Miért? Azért, mert a hit reménysége számol az „egészen mással”, vagyis az Isten

32 KORÁNYI András: Miért éjünk? Az etika keresztény alapjairól. In: Ökumené (62) 2007/1. p. 14.

jelenlétével ebben a világban. Ez a reménység nem engedi magát bezárni a világ struktúráiba, nem engedi kiszorítani magát a privát szférába, hanem hirdeti a világ szkémájának ideiglenes és evilági jellegét.

Az előbbi feltételeket szem előtt tartva a közélet keretei között számolni kell Isten jelenlétével az egyház és a közélet viszonyában. Hiszen az egyházak vallási szereplőkként éppen akkor tesznek szolgálatot a társadalomnak, ha a legfőbb „üzleti tevékenységükre” koncentrálnak: hirdetik az evangélium felszabadító igazságát. Nem világi birodalmat hoznak létre, hanem szimbólumtőkéjükből³³ Isten országát építik.³⁴

A politikai, a gazdasági, a kulturális vagy akár az egyházi közélet síkján számolni kell az Isten jelenlétével. Lehet, hogy a megállapítás szokatlanul hangzik, de ennek hirdetése a teológia első rendű feladata. Európában nélkülözhetetlenül szükség lesz az egyház segítő szolgálatára, lelki gondozói kompetenciájára, a valóság keresztény értelmezésére, s nem utolsósorban a társadalompolitikai kérdésekben való határozott állásfoglalásokra – s mindegyik nyíltan, nem titokban, az emberért érzett felelősségvállalás jegyében. A német nemzetiszocialista diktatúra teológus áldozatának, Bonhoeffernek a programja mit sem veszített aktualitásából: a „másokért élő egyház”-nak van létjogosultsága a világban.

EGYHÁZ ÉS TEOLÓGIA A TÁRSADALOMBAN

Mi lehet az egyház valamint a teológia társadalmi-közéleti elkötelezettségének a célja? Az, hogy az egyház és a teológia szerepvállalása által még inkább „lehetségessé váljon a politika”! De nem pártpolitikai értelemben, hanem a prófétai elkötelezés síkján: „Igyekeztek a városnak jólétén, a melybe fogságra küldöttek titeket, és könyörögtek érte az Úrnak; mert annak jóléte lesz a ti jóléteket”.³⁵ A közjó előmozdítása, az emberhez méltó életkörülmények és együttélési feltételek kialakításában való szerepvállalás még nem pártpolitikai elkötelezettség, hanem a hit felelősségének megélése. Ezért a demokratikus struktúrák megerősítéséért vállalt felelősség az egyház közéleti kötelezettségének tekinthető, abban a tudatban, hogy a demokrácia ugyan jobbításra szoruló, de jobbításra is alkalmas együttélési forma. Kritikus szolidaritás-vállalás, a körülmények relatív elfogadása ugyanakkor mérsékelt távolságtartás kell, hogy jellemezze az egyház és a teológia társadalmi folyamatokhoz való viszonyát, miközben nem hallgathatja el véleményét egy igazságosabb együttélés érdekében. De a vélemény kialakítása és a véleményformálás is hibalehetőségeknek van kitéve: közéleti kérdések megítélésében — úgy, ahogyan bármely más szervezet — az egyház is tévedhet. Ezért e téren a végső igazság képviselője nem tarthat igényt az egyház. De kötelezettsége marad, hogy a társadalmi folyamatokról szerzett információk és szakmai szempontok ismeretében, kompetens módon alakítsa ki véleményét, vállaljon részt a párbeszédben, megjelenítve ez által e téren is a keresztény valóságértelmezést továbbá a bibliai-teológiai etika szempontjait — a jobbra tanítatás alázatával. Kellő információk és ismeretek hiányában hangoztatott (esetleg fundamentalista színezetű, racionális érveket negligáló) álláspontok súlytalanná teszik az egyház véleményét a közéletben. Adott esetben viszont éppen a gyors és határozott kiállás, a prófétai kritika valamint az Isten igazságos ítéletére való figyelmeztetés a megkövetelt magatartás, amelynek elmulasztása újból következményekkel jár. A Szentírásnak nincs „egységes államtana”. Viszont kimutathatóak benne a kijelentés történelmi folyamatának fejlődési szakaszai. A Biblia egyértelműen a teokráciát, Isten uralmának érvényesülését tartja ideálisnak (Zsolt 89). A teokrácia azt jelenti, hogy a mindenkori államhatalom az emberi együttélésnek nem a végső fokozata. A különböző államhatalmak felett is áll egy magasabb, legfőbb hatalom: a teremtő, megtartó és megváltó Isten.³⁶ A köz javának szolgálata tehát keskeny út, és az egyház magatartása nem merülhet ki állandó társadalom-kritikai szövegek valamint moralizáló tételek hangoztatásában, de prófétai tisztét nem is cserélheti fel csak racionális érvelésekre vagy elvtelen szervilizmusra. A szélsőségektől való tartózkodás viszont nem menti fel az egyházat és a teológiát ama kötelezettsége alól, hogy a keresztény hit elkötelező érvényét és konzekvenciáit nyilvánvalóvá tegye mind a személyes életvitelre, mind pedig a társadalom életének alakítására nézve.

³³Szentírás, hitvallások, dogmák, s maga az evangélium

³⁴OROSZ Gábor Viktor: Hatalom, hit és politika. Hét Hárs. Békásmegyeri Evangélikus Gyülekezet. VI. évf. 1.szám. 2007. p. 44.

³⁵Jer 29,7 (Károli fordítás)

³⁶TÓTH Károly szerk.: Vallás és politika a 21.század elején. Ökumenikus Tanulmányi Füzetek. 17. szám. Budapest, 2001. december. p. 25.

A KÖZÉLET KÖTELEZI!

A kérdés továbbra sem kerülhető meg: milyen feltétel mellett vehet részt az egyház a közélet alakításában? Milyen szempontok figyelembe vételével képzelhető el a közélet szereplőivel és erőivel való józan, átgondolt és partneri együttműködés? A fentiekben kifejtett gondolatok ismétlésének elkerülése végett csupán három szempont álljon itt:

A keresztény egyházak jelenlétére és szolgálatára tehát nagyon is szüksége lenne az európai államoknak: az egyházak morális ágensei lehetnének az értékektől megfosztott társadalomnak. Ellenkező esetben ezt az űrt más érdekek és intézmények fogják kitölteni, előbb-utóbb másfajta, nem kívánatos integrációs erőt képviselve. Nemcsak a nagyvilágban, de Európában is egyre inkább megjelennek azok a vallási-kulturális közösségek, amelyek éppen vallási alapon követelik a vallás és politika új egységét (iszlám fundamentalizmus), vagy az egyén szabadságának és az emberi méltóság gondolatának létjogosultságát.

Ahhoz nem férhet kétség, hogy ahol az egyház az államtól vállal át (szociális, kulturális stb.) közfeladatot, ugyanolyan anyagi feltételek és elbírálás mellett végezhesse, mint az állami szektor hasonló intézményei. Az egyház sajátos hitéletére nézve viszont leszögezhető: hosszú távon állami támogatásoktól független egyházi-gyülekezeti élet csak egy lelkiségében megújult egyház esetében képzelhető el, amelynek tagjai nemcsak teherviselésre, de áldozatokra is képesek!

A szeparáció nem akadály, hanem feltétele az egyház és az állam jó együttműködésének. A bibliai alapokra illetve közös hagyományainkra való eszmélkedés rávilágít arra, hogy az egyház és az állam az emberiség életének két különböző, vallási valamint polgári megnyilvánulása. Mindkettő Isten uralma alá tartozik, és mindkettő — a maga eszközeivel — az ember javát kell, hogy szolgálja. De az egyház és az állam elkülönülő hatáskörei nem szembenállást jelentenek, hanem azt, hogy e hatáskörök kiegészítik, segítik egymást. Éppen ezért az egyház közéleti funkciója nem az egyház-állam kapcsolatának feszültségében vár megoldásra, hanem az „egyház-állam-társadalom háromszögében”³⁷ definiálható.

A nemzetközi egyházi szervezetek, mint pl. az Európai Egyházak Konferenciája (EEK) a keresztény hit alapjain azon munkálkodik, hogy olyan emberi és szociális Európa legyen, ahol megvalósulhat az emberi jogok, a béke értékeinek alapja, az igazság, a szabadság továbbá a tolerancia. Az Ökumenikus Charta útmutatást nyújt ahhoz, hogy növekedjen az együttműködés az egyházak között Európában. Ez olyan irányvonalakat jelöl ki, amelyek előremutatóak a konfliktusok megelőzésében.³⁸ Az egyházaknak ma kiemelten fontos feladata, hogy részt vegyenek Európa illetve az Európai Társadalom formálásán. Az EEK azon munkálkodik, hogy Európában a politikai, szociális és gazdasági élet az emberek számára jó legyen. Az egyházaknak ehhez a fajta munkához egyetértésre, közös cselekvésre, együttes fellépésre, vagyis ökumenikus összefogásra van szükségük.

A vallás nem magánügy, hangsúlyozza az egyház mindig, mivel azt meg kell, hogy éljük, és ha már megéljük azt a hétköznapi életünkben, akkor közüggé válik

Az egyház tehát „nem szégyelli” magát megmutatni a társadalomban és az EU-ban sem. Az EU Alkotmány felismeri az egyházak közösségi szerepét, ezért az I-52(3) cikkely kimondja: „Az egyház sajátos és különleges helyzete miatt, az Európai Unió nyitott kell, hogy legyen felé, és rendszeres dialógusban kell, hogy legyen az egyházakkal és nemzetközi egyházi szervezetekkel.”³⁹

Kulcsszavak: Egyház, politika, egyház-állam kapcsolata, közjó

Keywords: church, politics, church-state relations, common-good

37 HUBER Wolfgang: Az Egyház korszakváltás idején. Társadalmi átalakulás és az egyház megújulása. Kálvin Kiadó, Budapest 2002. p. 269.

38 HARMATI Béla: Az egyházak és a vallások hozzájárulása az európai konfliktusok megoldásához. Tóth Károly szerk.: A magyar egyházak és uniós csatlakozásunk. Ökumenikus Tanulmányi Füzetek. 18. szám. Budapest, 2003. március p. 31.p. 39Európai Unió Alkotmány I-52(3) cikk. Brüsszel.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- DETLEF, Pollack: *Vallás és modernitás: vallásszociológiai modellek*. Lelkipásztor. Evangélikus lelkészi szakfolyóirat. Luther Kiadó. 83. évf. 2008/1. - ISSN 0133-2821
- Európai Unió Alkotmány*. Európai Bizottság. Brüsszel, 2005.
- FABINY Tamás: *Egyház és nyilvánosság*. In: Szabó Lajos szerk. Biztos védett kikötő. A szent és profán korunk egyházművészetében. Sajtóosztály. Budapest, 2001.
- FABINY Tibor: *A megállás szimbóluma*. Előadások Ordass Lajosról. A szerző kiadása, Budapest, 2001.
- FRITS, de Lange: *With each other, for each other, against each other. Bonhoeffer's Theory of Mandates as a Theological Contribution to Socio-Ethical Pluralism*. (<http://users.belgacom.net/fritsdelange/dbmandat.htm>)
- HARMATI Béla: *Az egyházak és a vallások hozzájárulása az európai konfliktusok megoldásához*. Tóth Károly szerk.: *A magyar egyházak és uniós csatlakozásunk*. Ökumenikus Tanulmányi Füzetek. 18. szám. Budapest, 2003. március -ISBN 963 7624 50 3
- HUBER, Wolfgang: *Kirche in der Zeitenwende. Gesellschaftlicher Wandel und Erneuerung der Kirche. Gütersloh 1998*. – Megjelent magyarul: HUBER Wolfgang: *Az Egyház korszakváltás idején. Társadalmi átalakulás és az egyház megújulása*. Kálvin Kiadó, Budapest 2002.
- Konkordia Könyv*. Az Evangélikus Egyház Hitvallási Iratai. I. kötet. Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, Budapest, 1975.
- Konkordia Könyv*. Az Evangélikus Egyház Hitvallási Iratai. II. kötet. Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, Budapest, 1975.
- KORÁNYI András: *A norvég egyházi harc*. In: KORÁNYI András, OROSZ Gábor Viktor, REUSS András (szerk.): *A norvég egyházi harc - Küzdelem az ideológiával 1940-1945*. Luther Kiadó, Budapest, 2007. -ISBN 978-963-9571-68-6
- KORÁNYI András: *Miért éljünk? Az etika keresztény alapjairól*. In: *Ökumené (62)* 2007/1. p. 9-15.
- LUTHER Márton: *Kis Káté*. A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya. Budapest, 1982.
- Meghívás Egy közös Útra*. Az Ausztriai Egyházak Ökumenikus Tanácsának szociális nyilatkozata. Luther Kiadó. Budapest, 2005. -ISBN 963 9571 42 3
- NEWMAN, John Henry : *Tracts for the Times*. No. 2, The Catholic Church. (<http://www.ewtn.com/library/priests/tract02.txt>)
- NIEBUHR, Reinhold: *Moral Man and Immoral Society*. New York: Charles Scribner's Sons, 1960.
- OROSZ Gábor Viktor: *Hatalom, hit és politika. Hét Hárs*. Békásmegyeri Evangélikus Gyülekezet. VI. évf. 1. szám. 2007.
- PILGRIM, E. Walter: *Kényelmetlen szomszédok? Jézus és az apostolok az egyház-állam viszonyról*. Ökumenikus Tanulmányi Központ. Budapest, 2006. -ISBN 963 229 454 8
- PÓSFAY György: *„A földön élő egész egyház”*. Kiadta a Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya. Budapest, 1997. - ISBN 963 7470 46 8
- RAU, Johannes: *A Biblia és a politikus*. Ökumenikus Tanulmányi Központ. Budapest, 2008. -ISBN 978-963-7624-54-4
- SZIKORA József: *Az egyház egysége a világ végén*. Új Ember. Katolikus Hetilap. LVII.évf.45.(2780) Budapest, 2001.11.11.
- SZÚCS Ferenc: *Teológiai etika*. Kiadja a Református Egyház Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya. Budapest, 1993. 311.p. ISBN 963 836 001 1
- TÓTH Károly szerk.: *Vallás és politika a 21. század elején*. Ökumenikus Tanulmányi Füzetek. 17. szám. Budapest, 2001. december -ISBN 963 7624 49 X
- TURCSIK Ferenc: *A Debreceni Református Hittudományi Egyetem és a Theologische Universiteit Kampen által 2003. szeptember 3–8. között A teológia tanítása* címmel tartott konferencián *Ethics between church and culture* címen elhangzott előadás fordítása.

<http://hu.wikipedia.org/wiki/%C3%81llam>

<http://hu.wikipedia.org/wiki/Politika>

KLEMENSITS Péter

SZINGAPÚR BUKÁSA — NAGY BRITANNIA ÉS A MALÁJFÖLDI HADMŰVELETEK 1941-42.

THE FALL OF SINGAPORE — GREAT-BRITAIN AND THE OPERATIONS IN MALAYA 1941-42.

A japán csapatok 1941. december 8-i malájföldi partraszállásával Délkelet-Ázsiában is kezdetét vette a II. világháború. A japánok gyors előrenyomulását a britek képtelenek voltak megállítani, így az ellenség 1942 februárjában már Szingapúr erődjét fenyegette. A bevehetetlennek vélt erőd február 15-én került az ostromlók kezére jelentős számú brit hadifogoly kíséretében. A szerző célja, hogy a hadműveletek ismertetésén keresztül bemutassa mindazokat a körülményeket, melyek elvezettek Malájföld és Szingapúr elestéhez. Súlyos tévedésnek tekinthető, hogy a britek a szárazföld felől szinte védtelenül hagyták a bázist, a japán veszélyt pedig meglehetősen lebecsülték. A világháború megpróbáltatásai közepette Nagy Britannia már nem tudta biztosítani a szükséges csapatokat, hadianyagot és légierőt, amelyre más hadszíntereken is szükség volt. A japánok viszont jól képzett és felszerelt hadseregükkel, kítűnő tervezéssel könnyen meghátrálásra kényszerítették ellenfelüket.

With the Japanese invasion of Malaya on 8. December 1941 the Second World War started in South-East Asia. As the Japanese advanced very rapidly the British were unable to stop them so in February 1942 their enemy already threatened Singapore. The invincible fortress as thought was captured by the besiegers on 15 February with a great numbers of British prisoners.

The author's aim through the operations to present the circumstances leded the loss of Malaya and Singapore it can be regarded as great mistakes of the British that they did not strengthened the fortress on the northern side and they believed the Japanese menace remote. With the expansion of the War Great Britain had no longer the ability to assure the troops the air force the equipments all necessary for other theatres too. On the other side the British was compelled to retreat by the Japanese with a perfectly trained armed and leaded army.

1942. február 15-én befejeződött a második világháború egyik legfontosabb hadjárata, melynek eredményeképp Anglia elvesztette távol-keleti gyarmatainak egy részét, beleértve egész Malajziát és Szingapúr erődjét is. Teljesen nyilvánvaló, hogy ez az esemény sokkolta a brit közvéleményt. Európában és Afrikában teljes erővel dúlt a háború és ebben a helyzetben még egy új félelmetes ellenség is felbukkant a messzi Távol-Keleten, a japánok, akik alig több mint 2 hónap alatt kiszorították a nemzetközösség csapatait a Maláj-félszigetről.

Ebben a dolgozatban a brit forrásokra támaszkodva próbálom bemutatni az eseményeket, ahol lehetséges ott pedig tisztáznék néhány részletet Szingapúr „tragédiájáról”. Így szükségképpen a britek szemszögéből ismerhetjük meg a történeteket, ez azonban véleményem szerint nem baj, mert ők alkották a hadviselő felek egyikét. Ebből következően az egész malajziai hadjárat kudarcainak okaira is úgy derülhet fény leginkább, ha az eseményekben részt vevő emberek véleményét is komolyan figyelembe vesszük, jelent esetben a brit katonákét, politikusokét.

Mivel a japán támadás (a brit erőd elfoglalására indított hadművelet) 1941. december 8-án kezdődött és 1942. február 15-én Szingapúr elfoglalásával ért véget, elsősorban ebben az időközben tárgyalom az események menetét, így a háborút megelőző előkészületekről például nem lesz szó teljes részletességgel, hiszen nem ez a dolgozat fő témája.

Meg kell említenem, hogy mivel Szingapúr ostroma és a malajziai hadjárat a szárazföldön játszódott le, ennek következtében nem tárgyalom az Anglia és Japán közti tengeri háború részleteit, csak annyit, amennyit a téma szükségképpen megkíván.

A hadtörténeti megközelítés előtt magát a helyszínt kell megvizsgáljunk. A hadszíntér kellő ismerete nélkülözhetetlen a hadműveleti cselekmények megértéséhez. Percival tábornok írta emlékiratában, hogy az angol tisztek többsége csak nagyon homályos ismeretekkel rendelkezett¹ a Távol-Keletről, ugyanis a katonai akadémiákon a hadseregben és a közszemléletben sem tulajdonítottak nagy jelentőséget a délkelet-ázsiai területeknek. A továbbiakban látni fogjuk ennek hátrányos következményeit a harcok során.

Hadászatiilag az ázsiai hadszíntéren játszódó események szoros összefüggésben voltak Afrikával és Európával is. A részleteket mellőzve: 1941 decemberében kudarcba fulladt a német közép hadseregcsoporthoz tartozó által indított „Tájföld hadművelet”, amely Moszkva elfoglalását célozta. A Vörös Hadsereg megállította a német előrenyomulást. Afrikában Sir Claude John Eyre Auchinleck tábornok pedig a „Crusader” hadművelet sikeres végrehajtásával igyekezett kiszorítani Erwin Rommel seregét Líbiából. Mindeközben 1941. december 7-én a Pearl Harbor elleni japán támadással a Csendes-óceánon is kezdetét vette a légi, tengeri és szárazföldi háború.

Nem elhanyagolható a harcászati terület ismerete sem, amely nagymértékben befolyásolta a hadműveletek eredményét. Malajziában a dzsungel a fő növényzetalkotó, mellette a domborzatot rizsmezők és ananászültetvények színesítik. Számos helyen mocsár is volt a sűrű dzsungelben. Ilyen körülmények között a tűzérés csak kisebb szerepet vállalhat a harci cselekményekben, vele szemben a gyalogság, ha kellően felkészült, komoly sikereket érhet el.² A páncélosok és a gépesített alakulatok szakszerű alkalmazása lehetővé teszi a hadműveletek gyors végrehajtását, feltéve, hogy az adott fél birtokolja a kulcsfontosságú utakat és a számtalan folyót átszelő hidakat. A brit gyalogság nem volt kiképezve a dzsungelharcra, továbbá helyismeretük is elég hiányos volt. A kiképzés kérdéséről a későbbiekben még részletesen lesz szó.

Szingapúr szigete a Maláj-félsziget legdélebbi pontján feküdt, északról a szárazföld, míg a többi oldalról a tenger vette körül. Haditengerészeti támaszpontnak fekvése alapján mindenesetre kitűnően megfelelt. Birtoklása mindkét fél számára kulcsfontosságú volt a háború további alakulása miatt. Ezt a megállapítást támasztja alá Churchill 1942. január 10-én vezérkari összekötő tisztjéhez, Sir Hastings Lionel Lord Ismay tábornokhoz írt levele is: „*Ha a japánok elfoglalják Szingapúrt hosszú légi és haditengerészeti védekezésre képes rendszert építhetnek ki maguknak*”.³

Messzemenő következményekkel járt a hadműveleteket tekintve, hogy milyen térképekkel rendelkeztek a hadviselő felek. A briteknek elég pontos térképeik voltak, hiszen Malajzia az ő gyarmatuk volt, míg az általános angol vélemény szerint a japánok meglehetősen rossz térképekkel voltak ellátva a hadműveletek megindításakor. Ez súlyos tévedésnek bizonyult. (Később egy japán katonától sikerült zsákmányolni az angoloknak egy katonai térképet, amely egyértelműen bizonyította tévedésüket. Ezt jelenleg Londonban, az Imperial War Museum-ban őrzik.)

Szerencsére számos eredeti forrás is a rendelkezésünkre áll, hogy pontosan megismerhessük a malajziai hadműveleteket. Ezek nagy részét alkotják a malajziai brit főparancsnokság utasításai (pl.: a 35-ös és 40-es számú hadparancs, továbbá számos rendelet 1941. december 7-e és 1942. február 15-e között). Ismerjük a távol-keleti főparancsnokok 1941. december 8-án kiadott általános rendeletét is. Ezen kívül hírszerző jelentéseket is tanulmányozhatunk (pl. Arthur A. Christie 1941. november 27-ei jelentése). Ezen források közül az események leírása során csak néhányat elemzek részletesen.

A felhasznált irodalom közül ki kell emelni az emlékiratokat. Churchill „*A sors fordulópontja*” című művében részletesen foglalkozik az eseményekkel, csakúgy, mint Percival altábornagy a malajziai főparancsnok Háború Malajziában című könyvében. Henry Pownall altábornagy emlékiratáról sem feledkezhetünk meg, amit 1949-ben írt

¹ A.E. Percival: The War in Malaya 294. o. London, 1949.

² S.Woodburn Kirby: The War Against Japan Vol. 1. 164. o. London 1957, a továbbiakban: Kirby

³ Winston Churchill : A második világháború 3. köt. 816. o., a továbbiakban 3. köt

Szingapúr védelméről. 1948-ban a The London Gazette lapjain olvashatunk szintén Percival tábornok tolmácsolásában a maláj hadjáratról. A brit hírszerzésről pedig Maurice A. Christie írása szolgál fontos információkkal. A japán oldalon Maszanobu Cudzsi ezredes Szingapúr 1942 című emlékirata tudósít hitelesen a japán malájföldi hadműveletekről. A délkelet-ázsiai eseményekről azonban az S. Woodburn Kirby szerkesztette Háború japán ellen című könyvének 1. kötete tudósít legrészletesebben, de Basil Collier: A háború a Távolságon 1941–1945. című műve is hasznos áttekintést nyújt a történeletről. Ezen művek alapján az események elég jól rekonstruálhatóak és számos következtetés is levonható, de természetesen a hadműveletek és harci cselekmények részletes ismertetését területi korlátok miatt mellőzni kényszerülünk.

Meg kell említeni továbbá, hogy bár ma már az interneten is sok érdekes forráshoz hozzá lehet jutni, azonban ebben a témában elsősorban a Hadtörténelmi Könyvtár állományára vagyunk utalva.

1921. június 16-án a brit kormány elfogadta azt a tervezetet, mely szerint a Maláj-félsziget legdélebbi pontján, Szingapúr szigetén egy haditengerészeti bázist kell építeni. A választás logikusnak tűnt, hiszen a tengeri forgalom ellenőrzésére az erőd mindenképp kitűnő lehetőséget nyújtott egy komoly flotta állomásoztatására. Másrészről az általános vélemény szerint északról sűrű dzsungel védi az erődöt, amely gyakorlatilag áthatolhatatlan...

A tenger felől a bázist fel is szerelték nehéz ütegekkel, ugyanakkor az északi rész védtelen maradt. A légvédelemnek sem tulajdonítottak nagy jelentőséget, erről csak a későbbiekben terveztek intézkedéseket hozni.⁴

Pownall tábornok emlékiratában jó tájékoztatást nyújt a légierő helyzetéről Malajziában 1933 után. Ebben az évben Japán kilépett a Népszövetségből, így a brit kormány elhatározta a távol-keleti haderő megerősítését. Szingapúr szigetén csak 1 légibázis volt, ezen kívül csak kettőt terveztek építeni a közelben. A fő baj, hogy a repülőtereket messze

Észak-Malajziában telepítették távol a haditengerészeti bázistól. A tábornok véleménye szerint: *„A hadsereg ezzel egy új kötelezettséget is vállalt. Nemcsak a saját használatára kellett védelmeznie repülőtereit, hanem azt is meg kellett akadályoznia, hogy azok ellenség kezére kerüljenek, és ezeket felhasználva indítsanak támadást Szingapúr ellen.”* A hadvezetésben itt megfigyelhető a véleménykülönbség a hadsereg és a légierő tekintetében.⁵

1937-ben W. G. S. Dobbie vezérőrnagy látogatást tett Szingapúrban, hogy megvizsgálja a védelem állapotát. Megállapítása szerint: *„Egy észak felől érkező támadás jelenti a legnagyobb veszélyt az erődre, mert egy ilyen támadás az északi monszon időszakban nagyon is elképzelhető, a dzsungel pedig a gyalogság számára nem járható.”*⁶

Megjósolta, hogy Singora-nál, Patani-nál és Khota Baru-nál bekövetkezhet egy ellenséges partraszállás. A tábornok figyelmeztetéseit azonban Londonban figyelmen kívül hagyták.

Az 1937-es megfogalmazás szerint a britek célja az volt, hogy biztosítsák az összeköttetést Indiával, tovább ha szükséges megfelelő erősségű flottát tudjanak küldeni három hónapon belül. A flottáról alkotott elképzelés egészen a japán támadásig határozottan tartotta magát.⁷

1940-ben a vezérkari főnökök bizottsága megállapította, hogy a Németország és Olaszország elleni háború miatt a Távolságon megfelelő védelme csak akkor valósulhat meg, ha a Földközi tengeren már sikerült erőfölényt kialakítani. A másik fontos kérdés a légierő megfelelő megerősítése volt.

1940 augusztusában a légierő 84 gépet számlált, de tervbe vették 336 gépre történő növelését. Az ez évben tartott szingapúri konferencián ezt a számot 582-re emelték. Különböző okok miatt azonban 1941. december 7-én csak 158 repülőgép állt a britek rendelkezésére, de ennek is nagy része elavult volt.

Pownall tábornok értékelésében a következő erők álltak az angolok számára bevethető állapotban, Szingapúrban a japán támadás küszöbén: *„32 zászlóalj, 7 táborig tüzérezred, 1 hegyi tüzérezred, 2 páncéltörő tüzérezred. A teljes létszám 76300 ember (páncélos egységek nélkül)”*⁸

⁴ http://www.britain-at-war.org.uk/Malaya_and_Singapore/html

⁵ http://www.fepow-community.org.uk/Research/Malaya_and_Singapore

⁶ Percival 44. o.

⁷ http://www.britain-at-war.org.uk/Malaya_and_Singapore/html

⁸ http://www.fepow-community.org.uk/Research/Malaya_and_Singapore

Mielőtt megvizsgálánk Anglia hozzáállását a fenyegető japán veszélyhez, pontosan látnunk kell a japánok céljait is. A japánok már 1941. közepén hozzáálltak, hogy eldöntsék, egy közelgő háborúban mely terület elfoglalása lenne fontos cél. Miután az Oroszország elleni háború tervét elvetették, egyértelművé vált Délkelet-Ázsia megtámadása. A döntésnek komoly gazdasági okai voltak. Japán nem volt képes győzelem reményében végigharcolni egy háborút a szövetségesek ellen megfelelő anyagi erőforrások nélkül. Oroszország megtámadása nem javította volna Japán gazdasági gyengeségeit. Délkelet-Ázsia azonban komoly természeti erőforrásokkal rendelkezett, elég ha csak arra gondolunk, hogy 1939-ben Malajziából származott a világ gumi termelésének 40 %-a, az óntermelésnek pedig kb. a 60 %-a. Ennek nagy részét az USA vásárolta fel. A japánok, hogy megszerezzék a háborúhoz és terjeszkedéshez szükséges gazdasági utánpótlást 1941 októberében, Tojo hatalomra kerülése után, vilámháborúra szánták el magukat. (Azzal tisztában volt a japánok többsége, különösen Isoroku Jamamoto tengernagy a Pearl Harbor elleni támadás kidolgozója is, hogy teljes győzelmet nem arathatnak, csak a korábinál jóval kedvezőbb helyzetbe kerülhetnek a szövetséges hatalmakkal szemben.)⁹

1940 októberében Robert Brooke-Popham repülő tábornagyot nevezték ki a Távols-Keletre főparancsnoknak, aki korábban Kenya kormányzója volt. Feladata az lett volna, hogy hatékonyan hangolja össze a rendelkezésre álló erőket, azonban a végrehajtás hamarosan komoly akadályokba ütközött. Egyrészt a hadsereg és a légierő ellentéte jelentett problémát, másrészt a rendelkezésre álló erők elégtelensége is. (1940 végén alig 48 repülőgép volt bevethető.)¹⁰

1940 végén és 1941 elején Indiából brit valamint indiai gyalogság érkezett Szingapúrba, februárban a 8. Ausztrál Hadosztály érkezett meg, ezt követően a következő hónapban a 2. Indiai Hadosztály.

1941 júniusában Anglia, az USA valamint Hollandia jelentősen korlátozta Japán kőolajellátását, így a nemzetközi helyzet egyre élesebbé vált.¹¹

Júliusban a japánok elfoglalták a francia gyarmati területeket, így számos légi és tengeri bázist szereztek meg, amely már komoly fenyegetést jelentett Szingapúr térségére is.¹²

Bár a japánok már 1941 januárjában létrehozta a trópusi hadviselés tanulmányozására,¹³ a maláj-földi hadműveletek konkrét tervezése csak most kezdődött. 1941 szeptemberében nevezték ki Maszanobu Cudzsi ezredest a japán 25. Hadsereg hadműveleti és tervező törzsének vezérkari főnökévé.¹⁴ Cudzsi ezredes dzsungel-hadviselésről folytatott kutatása, valamint az általa kidolgozott haditervek a későbbiekben főszerepet játszottak Japán szingapúri győzelmében

Mindezek ellenére az angolok hozzáállását a japán fenyegetéshez jól tükrözi Brooke-Popham tábornok 1941. szeptember végén írott jelentése, melyben úgy értékeli a helyzetet, hogy a japánok a Szovjetunió irányába fognak támadni. *„Még ha Oroszország elesne is, a japánok nem támadnának délen akkor sem, mert november és december között a Dél-kínai-tengeren nagyon rossz az időjárás, így azt gondolom néhány hónapig igen valószínűtlen a japán támadás Malajzia ellen.”*¹⁵ Hasonló véleményen volt a brit miniszterelnök Churchill is, aki október 26-án az ausztrál miniszterelnökhöz küldött táviratában kifejtette, hogy amíg Oroszország erős, Japán nem fog támadni. De Oroszország veresége esetén sem törne ki háború Japánnal 1942 tavasza előtt.¹⁶

A katonai készütség szempontjából nem mellékes, hogy a brit erők meglehetősen szétszórva helyezkedtek el a Maláj-félszigeten, így ezek összehangolása nehéz feladatnak bizonyult a malajziai főparancsnok Percival számára. A. E. Percival altábornagy korábban W. G. S. Dobbie vezérőrnagy alatt szolgált Malajziában viszont főként adminisztratív feladatokat látott el. A gyakorlatban azonban a parancsnoki feladatkör számos új problémát vetett fel számára. A tábornok látta, hogy a széttelepített légierő és a reptereket védő szárazföldi alakulatok diszlokációja

⁹ http://www.britain-at-war.org.uk/Malaya_and_Singapore/html

¹⁰ http://www.britain-at-war.org.uk/Malaya_and_Singapore/html

¹¹ Kirby 458. o.

¹² Kirby 457-458. o.

¹³ Maszanobu Cudzsi: Szingapúr 1942, Debrecen, 2000. 19. o. továbbiakban Cudzsi

¹⁴ Cudzsi 34. o.

¹⁵ Kirby 458-459. o.

¹⁶ Kirby 459. o.

sem megfelelő, a páncélos egységek szinte teljes hiánya, a csapatok nem megfelelő kiképzettsége és számos más probléma miatt is folyamatos erősítést kért Londontól, de a brit birodalom akkori helyzetében képtelen volt többet nyújtani.¹⁷

Kijelenthető, hogy 1941 decemberében „A védekezésre szánt erők ereje teljesen elégtelen volt.”¹⁸ Churchill vezetésével a brit kormány szerette volna biztosítani nagyobb erőkkel a Távol-Keletet, ennek pedig fő eszköze a flotta lett volna a korábbi terveknek megfelelően. A legfontosabb haditerv azon az elképzelésen alapult, hogy ha háború törne ki Délkelet-Ázsiában a brit flottát oda küldik, ezáltal átvéve a teljes ellenőrzést a tengeren, így lehetetlené téve mindenféle ellenséges haditengerészeti mozgást.¹⁹

Már 1941 augusztusában történt kísérlet egy távol-keleti flotta felállítására, de különböző okok miatt ez nem valósulhatott meg. A fő cél azonban az volt, hogy legalább 1942 tavaszára egy ütőképes flotta jöjjön létre Szingapúr bázissal, melynek vezetőjeként Sir Thomas Phillips tengernagyot jelölték ki.²⁰

A már említett októberi táviratában Churchill közölte a nemzetközösség kormányaival, hogy a Prince of Wales és a Repulse csatahajót a Távol-Keletre küldik, hogy Japánt ezzel is elrettentsék a háborúba lépéstől.²¹

Ez a döntés azonban elsősorban politikai okokból született, hiszen az Admirális 1942 tavaszára tartotta lehetségesnek egy erős flotta kiküldését, ezzel szemben Churchill úgy vélte, kisebb erő is elég a japánok elrettentésére, de azt azonban sürgősen el kell indítani.²² A hajók további sorsáról majd a későbbiekben lesz még szó, a lényeg, hogy december 5-ére megérkeztek Szingapúrba. Mindazonáltal levonhatjuk a következtetést, hogy a brit politikai és katonai vezetők súlyos hibát követtek el, amikor a két csatahajót a légierő támogatása nélkül küldték a japánok ellen, hiszen a hajók sorsa már ekkor megjósolhatóvá vált a hatalmas légi fölény következtében.

A háborúra való felkészülés egyik legfontosabb része a felek hírszerző tevékenysége. A japánok katonai hírszerzése kitűnően működött, így pontos információik voltak Szingapúr erődjének gyengeségeiről, a brit csapatok elhelyezkedéséről, problémáiról, harcértékükről, illetve harcmodorukról is.²³

A britek hírszerzéséről nem állítható, hogy hasonló eredményességgel működött volna, azonban tény, hogy számos fontos információt szereztek az ellenség mozgásáról, melynek következtében a parancsnokok jól értesültek voltak a közelgő japán támadásról. Ennek legjobb példája Arthur A. Christie 1941. november 27-ei jelentése. A távolkeleti helyzetről szóló heti összefoglaló jelentés világosan rámutat, hogy „a japánok jelentős légierőt telepítettek a déli területekre, 6 repülőterük használatra teljesen kész, itt jelenleg 200 gép állomásozik, 4 további reptér kiépítése is folyamatban. A szállítási tevékenység Haiphong-nál és Saigon-nál a normálisnál nagyobb aktivitást mutat.” Tudósít arról is, hogy október óta a japánok közel 10 000 katonát vontak ki Kínából, és vezényeltek át Indokínába. A japán kereskedelmi hajók közül is 11 a Déli-tengeren tartózkodik. Mindebből a brit parancsnokok levonhatták a megfelelő következtetést.²⁴

Az angol hírszerzők malajziai tevékenységéről sokat elárul a „Puma” fedőnevű hadművelet, amelynek vezetője Jim Gavin őrnagy volt. A csapat 7 tisztből és 20 katonából tevődött össze, köztük Christie-vel. A csoport a Special Operation Executive (SOE–Különleges Műveletek Osztálya) részét képezte. Feladatuk volt az ellenséges vonalak mögötti területen való romboló tevékenység az ellenség zaklatása és a hírszerzés. A hadművelet 1941 nyarán kezdődött, melynek keretén belül Szingapúr elestéig közel 100 európai tisztet kellett a csoportnak kiképezni különböző szabotázsakciókra.

Fontos megemlíteni, hogy a SOE malajziai bevetését Churchill rendelte el, mivel nem bízott eléggé a „Matador” fedőnevű hadművelet sikerében, amelynek az volt a célja, hogy elhárítsa a malajziai japán támadást.

¹⁷ http://www.britain-at-war.org.uk/Malaya_and_Singapore/html

¹⁸ Kirby 459. o.

¹⁹ Perival 297. o.

²⁰ Churchill 3. köt. 668-670 o.

²¹ Churchill 3. köt. 526 o.

²² Kirby 463 o.

²³ Kirby 460 o.

²⁴ <http://www.m.a.christie.btinternet.co.uk/soej.htm>

1942 februárjára azonban kiderült, hogy a SOE akciója sem a tervek szerint alakult, a nagy létszámú speciálisan képzett ázsiaiakból és európaiakból létrejövő egység felállítása a SOE és a malajziai brit parancsnokok ellentéte miatt meghiúsult, így az események menetére csak kevés hatást gyakorolhatott.²⁵

Természetesen a brit birodalom mindent megtett, hogy biztosítsa gyarmatai védelmét, azonban az általános hadi helyzet 1941 folyamán rendkívül nehéz feladat elé állította a döntéshozókat. Az év első harmadában bekövetkezett események miatt logikusnak tűnik Churchill álláspontja: „1.) *A szigetek védelme, beleértve az inváziót és a bűvárhajó háborút is.* 2.) *A harc a Földközi-tengeren és a Közel-Keleten.* 3.) *Június 22. után az ellátás a Szovjet-unió részére, és csak utolsó sorban következett a védekezés egy japán támadással szemben.*” A brit miniszterelnök reálisan mérte fel a helyzetet, amikor azt a véleményt képviselte, hogy egy esetleges japán támadás után „*ha az USA nem lépne közbe, mi sem rendelkezünk megfelelő eszközökkel holland India védelmére, vagy akár saját keleti birtokainkra.*” Így nem meglepő, hogy az Egyesült Államok belépését egy esetleges japán elleni háborúba a britek erőteljesen szorgalmazták.²⁶

Bár Nagy-Britanniához hasonlóan az USA is számított a japán támadásra, akárcsak a hollandok, közös védelmi terv kidolgozására a nézetkülönbségek miatt nem került sor.²⁷

Malajziában így teljes mértékben a briteké lett a felelősség a haditerveket tekintve is a védelem sikeres végrehajtásában.

1941. december 7-én Pearl Harbort támadták a japán repülőgépek, de egy nappal később a Maláj-félszigeten három helyen, (lényegében azonos időpontban) bekövetkezett a japán partraszállás. Singora-nál és Patani-nál a japán 5. Hadosztály, míg Khota Baru-nál a 18. Hadosztály szállt partra (mindkettő a 25. Japán Hadsereg része), a Konoe császári gárdahadosztály néhány nappal később csatlakozott a 25. Hadsereghez.²⁸

Itt kell kitérni részletesen a „Matador” hadművelet kudarcára, amely elvileg feltartóztatta volna az ellenséges támadást. A távol-keleti brit főparancsnokság által tervezett akció lényege, hogy az angolok előrenyomulnak Sziám területén Singora-ig, ahol védekező pozíciót foglalnak el, megelőzve a partra szállni készülő japánokat, majd megakadályozzák az ellenség próbálkozásait, hogy megvesse lábát a tengerparton, illetve, hogy a közeli repülőteret elfoglalja. A terv egyik gyenge pontja volt a pontos időzítés, hogy a csapatok még időben elérjék a kijelölt pozíciót és így megsemmisítsék az ellenség terveit. Azonban a döntés a pontos dátumról nagymértékben függött a politikai helyzettől, hiszen Singora Thaiföldön található, tehát egy semleges országban. A diplomaták egyáltalán nem lelkesedtek egy semleges állam határainak megsértéséért. A főparancsnokság — megtárgyalva a helyzetet, — végül december 2-ára halasztotta a hadművelet elindítását. Mire az eseményeket pontosan átlátták és az utolsó pillanatban elrendelték az akciót, már túl késő volt. December 8-án 13 óra 30 perckor, mikor a III. Hadtest átvette a parancsot, a japánok már behozhatatlan időnyereségre tettek szert.²⁹

Percival tábornok szerint a Matadornak eleve nem volt sok esélye a sikerre, mert a Patani repülőter, amely szintén olyan fontos volt, mint a Singora-i, elfoglalása még csak nem is szerepelt a tervek között. Így aztán a bázis ellenállás nélkül került a japánok kezébe, ennek következtében a briteknek nem maradt esélyük, hogy tartani tudják a Patani-Kroh utat, amely pedig a fő összeköttetési vonalat jelentette.³⁰ A katasztrófa elkerülhetetlenné vált.

December 10-én a tengeren is súlyos veszteség érte a briteket: a japánok elsüllyesztették a Phillips tengernagy parancsnoksága alatt álló Repulse és Prince of Wales csatacirkálókat. Az admirális megpróbálta megsemmisíteni a japánok fő tengeri kommunikációs vonalát, illetve megzavarni a behajózásokat. Terve azonban kudarcra volt ítélve, hiszen a légierő fedezete elengedhetetlen az akció sikeres végrehajtásához. Phillips azonban nem sejtette, hogy az amúgy is gyenge brit légierő súlyos veszteségei után nem képes támogatást nyújtani számára. Itt most

²⁵ <http://www.m.a.christie.btinternet.co.uk/soej.htm>

²⁶ Churchill 3. köt. 667. o.

²⁷ Kirby 456. o.

²⁸ Cudzsi 71-80. o.

²⁹ Kirby 462-463 o.

³⁰ Percival 298 o.

nem dönthetjük el, mi készítette a tengernagyot egy ilyen kockázatos vállalkozásra és pontosan milyen dolgok befolyásolták az eseményeket, az eredmény azonban ismert.³¹

A kialakult helyzetet jól jellemzi Churchill mondata: „*A Pearl Harbor elleni támadást túlélő amerikai és most Kaliforniába visszarendelt hajókon kívül a Csendes- és Indiai-óceánon nem volt egyetlen brit vagy amerikai vezérhajó sem.*”³²

A szárazföldön és a levegőben még rosszabb volt a helyzet, ugyanis a brit légierő nagy része már a japán támadás után 24 órával megsemmisült, melyek következtében teljes mértékben a japánoké lett a légi fölény. Ebben a helyzetben égető fontosságú volt új repülőgépek érkezése, azonban az első utánpótlást szállító hajók január előtt semmiképpen sem érkezhettek meg. Mivel az eredeti tervekhez képest sokkal gyorsabban kellett volna megérkezni a segítségnek, a légierő minden erejét az esetlegesen beérkező konvojok és Szingapúr védelmére kívánta felhasználni, ezáltal a Malajziában harcoló csapatok teljén védtelenné váltak a japán légicsapásokkal szemben.³³ Mivel rendelkezésünkre áll a távol-keleti főparancsnokok általános rendelete, melyet a japán támadás megindulása után 1941. december 8-án bocsátottak ki, elég jól megismerhetjük a britek elképzeléseit, nézeteit a háború kezdetén.³⁴ A dokumentumot ezért most részletesen is elemezzük. A napiparancsot R. Brooke-Popham repülőtérbornok távol-keleti főparancsnok és G. Layton altengernagy, a kínai főparancsnok írta alá. Az említett „japán akció” a partraszállás Singora, Patani és Khota-baru térségében. A parancs írója hivatkozik bizonyos korábbi sérelmekre is, amelyek valószínűleg kisebb japán egységek által végrehajtott szabotázs vagy más zavaró akciókat takarhat.

Érdekes a következő kijelentés: „*Nyugodtak vagyunk. A védelmünk erős és a fegyvereink elegendőek.*” Mivel ez a parancs minden egységhez eljutott, érthető, hogy bátorítani akarta a katonákat és nem rontani a harci morált. A főparancsnok azonban egészen biztos, hogy tisztában volt a helyzettel, amely nem adott sok okot a nyugalomra. (Ennek ellenére elképzelhető, hogy bizonyos tévedések történtek a főparancsnokságon, ugyanis emlékezhetünk Brooke-Popham 1941 szeptemberi jelentésére is.) Említést tesz a japánok kínai háborújáról, melyet érthetően elítél, hiszen a szövetségesek álláspontja régóta az volt, hogy Japán vonuljon ki Kínából. A japán gazdasági terjeszkedést is kiemeli, és úgy állítja be Japánt, mint aki a béke helyett a háborút választotta célja eléréséhez és ennek érdekében nem riad vissza a „békés” államok elleni agressziótól sem. Véleménye szerint japán megfelelő gazdasági és katonai háttér nélkül kezdett háborúba, csakúgy, mint Olaszország: „*Vessen egy pillantást (japán kormány) Olaszországra és láthatja, hogy mi történik akkor, ha egy nemzet akcióba bocsátkozik.*” Egyértelmű, hogy ezekkel a mondatokkal a főparancsnokság szerette volna emelni a harci morált a Távol-Keleten is, mind ezek ellenére nem valószínű, hogy ezek a politikai frázisok a katonák körében is éreztették hatásukat. A lakosság sem elhanyagolható, hiszen nem volt mindegy a briteknek, hogy milyen hozzáállást fognak tanúsítani, ha a japánok elérik az adott területet. A brit hadseregben sok indiai is szolgált, továbbá Szingapúrban is sok maláj, kínai és burmai dolgozott, így nem meglepő, hogy őket nevezi meg. A „türelem, kitartás és higgadtság” szavakkal is azt fejezi ki, hogy a brit birodalomnak szüksége van rájuk és nehogy egy japánbarát nézet terjedjen el a lakosság között, amely így a gyarmattartók ellen fordulhat. December 10-én írott levelében Churchill közölte Anthony Eden külügyminiszterrel: „*Sürgősen meg kell erősíteni a Közel-Keletről elvonandó repülőgépekkel légierőinket Malajziában.*”³⁵ Ez szintén azt bizonyítja, hogy London is felmérte a hirtelen bekövetkező veszteségek mértékét, a segítség azonban nagymértékben függött az afrikai és európai hadszíntér fejleményeitől.

Észak-Malajzia védelmét Sir Louis Heath altábornagy parancsnoksága alatt álló III. hadtest látta el, melynek a kötelékébe tartozott a 9. és a 11. brit indiai hadosztály, emellett a Bennett vezérőrnagy parancsnoksága alatt levő 8. ausztrál hadosztály képviselt jelentős erőt a térségben.

³¹ Kirby 464. o.

³² Churchill 3. köt. 708 o.

³³ Kirby 461 o.

³⁴ Kirby 525 o.

³⁵ Churchill 3. köt. 713 o.

December 12-ig a komolyabb küzdelmek elkerülték a feleket, azonban ekkor a japánok erős támadást intéztek a 11. indiai hadosztály ellen Alorsetar-tól északra, amely súlyos veszteségeket szenvedett a harcok során.³⁶

Churchill látta a páncélosok hiányát, másnap a vezérkari főnökök bizottságának kifejtette, hogy mielőbb páncélosokat kell küldeni a Távól-Keletre, amint a líbiai csata kedvezően alakul.³⁷

Ebben az időben Malajziában a fő kérdés már az volt, hogy az utánpótlást szállító konvojok elérik-e időben Szingapúrt, mielőtt az ellenség megszerzi a teljes tengeri és légi fölényt a bázis körül. Elkezdődött egy versenyfutás az idővel. Percival tábornok fő gondja az volt, hogy a tervek szerint kb. két hónapig le kellett volna kötnie a japánokat a Maláj-félszigeten lehetőleg minél távolabb Szingapúrtól. Ennek megfelelően a III. hadtest utasítást kapott, hogy fékezze a japánok előrenyomulását. Bár Heath tábornok is tudta, hogy utánpótlásra és pihenésre nincs esély, a küzdelmet folytatni kellett a hatalmas japán légi és páncélos fölény ellenében is. A harcok súlya a 11. Indiai Hadosztályra nehezedett (megerősítve a 12. Indiai Dandárral), amelynek esélye sem volt a túlélésre. Mivel a fő útfonalat Szingapúr felé muszáj volt tartani Heath tábornok csapatainak az utolsó emberig harcolni kellett.³⁸

Mielőtt az angol csapatok folyamatos visszavonulásban voltak és harcértékük egyre csökkent a japánok mind több katonát tettek partra Malajziában és több irányból is fenyegették a briteket.

Churchill december 15-én Ismaj tábornokhoz írt utasításában így vélekedett a fokozódó veszélyről: „*Gondoskodjanak róla: ne hogy Szingapúr sziget és erőd végső védelméhez szükséges csapatokat a Maláj-félszigeti harcok során felemésszék vagy elvágják.*”³⁹ A miniszterelnök rátapintott a lényegre, ugyanis az eredeti taktika szerint Észak-Malajziát mindenképp tartani kellett, így viszont az ellenség fölénybe kerülése után könnyedén elvághatja a brit csapatokat, ráadásul Szingapúr is védtelen maradhat.

December 19-én már Londonból érkezett a parancs, hogy Dzsohore és Szingapúr védelmére kell szorítkozni, bár késleltető hadműveleteket továbbra is alkalmazni kell a japánok ellen.⁴⁰

Percival tábornok a japán hadműveletek értékelésénél a hónap közepén megállapította, hogy Sziám déli területének megszállásával a japánok elvághatják a britek élelmiszer utánpótlását északról, valamint az oda telepített légierővel súlyos csapásokat okozhatnak a III. hadtestnek. Kétségtelenül fontos a tábornok következő figyelmeztetése is: „*Minden lehetséges diplomáciai erőfeszítést meg kell tenni, hogy Sziám baráti országgént továbbra is mellettünk álljon.*” A főparancsnok a legnagyobb veszélyt abban látta, hogy a japánok rengeteg partraszálló járművel rendelkeztek és partraszálló egységekkel is, ezek visszaszorítására pedig nincs elegendő létszámú gyakorlás Szingapúrban sem.⁴¹

A Malajziai főparancsnokság 1941. december 23-ai 28-as számú parancsában olvasható, hogy: „*III. Indiai Hadtest — ahol szembekerül, harcolni fog az ellenséggel és nem ad neki területet az előrenyomuláshoz, továbbá a hadtestnek meg kell maradni harcoló alakulatként.*” A legfontosabb cél Kuala Lumpur területének védelme, hiszen a briteknek jelentős raktárai voltak a közelben. A parancs a továbbiakban tartalmazza a III. hadtest egyes hadosztályainak jövőbeni pontos elhelyezkedését. Kiemeli, hogy az ellenség kommunikációs hálózatát, ahogy lehetséges, meg kell zavarni. A rendelet 14. bekezdése újra hangsúlyozza: „*nem kell szükségtelen visszavonulás.*”⁴²

1942 januárjában a félsziget nyugati partján a 11. Indiai Hadosztály Kampar körzetében próbálta megállítani a japán előrenyomulást, míg a 9. hadosztály keleten Kuantan mellett vívott súlyos harcokat, közben a 8. ausztrál hadosztályt Dzsohore területére vonták vissza.⁴³

³⁶ Churchill 3. köt. 729 o.

³⁷ Churchill 3. köt. 730 o.

³⁸ Kirby 465 o.

³⁹ Churchill 3. köt 731 o.

⁴⁰ Churchill 3. köt 732 o.

⁴¹ http://www.britain-at-war.org.uk/London_Gazette_1948

⁴² http://www.britain-at-war.org.uk/London_Gazette_1948

⁴³ Churchill: The second world war Vol. 4., The Hinge of Fate 36-37. o., a továbbiakban: Vol. 4

A félsziget nyugati felén még december 27-én próbáltak kivitelezni a britek egy partraszálló hadműveletet, de a japánok a nagy légi fölénynek köszönhetően visszaverték a támadást. A következmény, hogy a brit csapatok a Perak folyótól a Slim folyóig vonultak vissza.⁴⁴

A 11. Hadosztálynak nem volt lehetősége a pihenésre és egységeinek újjászervezésére, s a folyamatos visszavonulás következtében a harci morál is rendkívül alacsony szintre esett vissza, így a katasztrófa már láthatóvá vált.⁴⁵

Keleten a 9. hadosztály sem volt könnyebb helyzetben, pedig erősítésként alárendelték az újonnan érkezett 45. indiai gyalogos dandárt is. Miután biztossá vált, hogy a britek képtelenek tartani a frontot, január 10-én újabb visszavonulást rendeltek el.⁴⁶

1942. január 6-án keletkezett parancsában Percival altábornagy arra a következtetésre jutott, hogy a japánok a dzsungel hadviselést sikeresen alkalmazzák, amelyben nem az ellenséggel szemtől-szembe való megütközés a cél, hanem jelen esetben a brit egységek bekerítése, az utánpótlás és kommunikációs vonalak elvágása, valamint a dzsungel-harcmodornak megfelelően rejtőzködés után a gyors rajtaütés az ellenség csapatain. Ez a taktika ismeretlen volt a brit főparancsnokság számára, de belátták, hogy a siker érdekében nekik is ezt kell követni a jövőben. Ennek értelmében törekedni kell az ellenség kommunikációjának megsemmisítésére és szabotázs cselekményeket kell végrehajtani, ily módon rombolni a japánok harci morálját. A parancs tartalmazza, hogy minél több páncélost és ellenséges katonát kell elpusztítani.

Kiemeli a hírszerzés fontosságát is, hiszen e nélkül az egész dzsungelharc nem alkalmazható. A parancs jelzi, hogy ekkorra már a britek is rájöttek a dzsungelhadviselés lényegére, azonban a sikeres végrehajtáshoz nem állt készen sem elegendő, sem minőségileg megfelelő haderő.⁴⁷

Ezzel szemben a japánok képesek voltak csapataikat pihentetni és erősítést küldeni, ha szükségessé vált. A kerékpáros egységek a műutakon gyorsan haladhattak, még a szántók, folyók és a felrobbantott hidak sem tudták lelassítani őket, hiszen az utászok rendkívül hamar biztosították a továbbhaladást.⁴⁸ A briteknek sok esetben a felszerelés megsemmisítésére sem maradt idejük. Az állandósult japán légi- és tengeri fölény pedig bármilyen hatékony ellencsapást lehetetlenné tett, így csak a visszavonulás jöhetett számításba.⁴⁹

Időközben a főparancsnoki posztokon jelentős változások történtek. 1941 karácsonyán a Fehér Házban tartott értekezleten a britek elfogadták az amerikai javaslatát, hogy a délkelet-ázsiai és csendes-óceáni szövetséges erőket helyezték egységes főparancsnokság alá. A főparancsnoki posztra Roosevelt elnök kérésének megfelelően Sir Archibald Wawell tábornokot jelölték ki, vezérkari főnöke Pownall tábornok lett. Így alakult 1942. január 4-én az ABDA (American-British Dutch Area) az amerikai brit és holland erők közös parancsnoksága, amelynek következtében az eddig önálló brit távol-keleti parancsnokság is megszűnt. A légierő irányítását Sir Richard Peirse brit légi marsall, míg a haditengerészet vezénylését Hart amerikai tengernagy vette át.

Összességében elmondható, hogy az ABDA az elsődleges célt, az erők összefogását és az egységes irányítást nem tudta megvalósítani, hiszen az egyes parancsnokságokkal Wawell tábornok nem állt közvetlen összeköttetésben. A főparancsnok így nem rendelkezett naprakész információkkal a csapatok helyzetéről ezáltal az eseményekre sem tudott kellő hatást gyakorolni.⁵⁰

Január első felében a 45. Indiai Gyalogos Dandár és a 18. Brit Hadosztály érkezett erősítésként Malájföldre. A többi egységhez hasonlóan ezek az egységek is tapasztalatlanok voltak, s bár a 18. Hadosztály harcértéke nagyobb volt, a partraszállás után egy vesztesre álló csatában való bevetés a harci morálra is óriási csapást mért.⁵¹

⁴⁴ Churchill: Vol. 4. 39. o.

⁴⁵ Kirby 465. o.

⁴⁶ Churchill Vol. 4. 39. o.

⁴⁷ http://www.britain-at-war.org.uk/London_Gazette_1948

⁴⁸ Cudzsi 139. o.

⁴⁹ Kirby 465-466. o.

⁵⁰ Basil Collier The war in the Far East, 1941-1945. London, 1969. 179-180. o., Továbbiakban Collier

⁵¹ Churchill Vol 4. 39-40. o. A japánok gyors előrenyomulásáról Cudzsi ezredes is hasonlóan vélekedik

A légi erő megerősítésére érkezett bombázókról is elmondható, hogy nem voltak jó állapotban, ráadásul a kiszolgálásukhoz szükséges műszaki személyzet sem állt rendelkezésükre.

Január 15-én újabb súlyos veszteség érte a briteket, amikor a Muar folyóhoz visszavonult csapatokat a 45. Indiai Dandárt és egy ausztrál ezredet lerohanta a Császári Gárda hadosztály. *„A 4000 fős dandártól alig 800 ember élte túl a csatát. Elesett a parancsnok Duncan dandártábornok és az összes ezredparancsnok is”* írja a brit miniszterelnök az összecsapásról.⁵²

A brit hadvezetés ekkorra már eldöntötte, hogy a Szingapúrért vívott csatát Dzsohore területén kell megvívni, bár minden lehetséges módon késleltetni kell a japánok előrenyomulását Malajziában.⁵³

Érdekes a brit miniszterelnök véleménye, mely szerint a japánok fegyvertelen csónakkal is számos partraszállást tudtak végrehajtani a félsziget nyugati oldalán anélkül, hogy a brit flotta akadályozta volna őket. Az ilyen felvetésekre logikus volt Wawell tábornok, a decemberben kinevezett ír távol-keleti szövetséges főparancsnok válasza, mi szerint a hatalmas légi fölény miatt igen nehéz helyzetben volt a brit flotta, bár a holland tengeralattjárók azért okoztak károkat az ellenségnek. Az Admirális első lordja szintén hasonló véleményre jutott, ő is kifejtette a légi fölény problémáját, amelynek következtében nappal szinte nem is folytathatnak hadműveletet a britek.⁵⁴

Szingapúr védelmének kulcsproblémája azonban csak január 16-án vált nyilvánvalóvá Churchill számára, amikor Wawell jelentésében így írt: *„a sziget északi oldalán csak kevés vagy semmilyen intézkedés nem történt a védelem kiépítésére.”*⁵⁵ A miniszterelnök ebben a helyzetben már nyilvánvalóan nem tehetett sokat, bár elrendelte az erőd északi felének megerősítését, az azonban a japán támadás elhárítására már kevésnek bizonyult, mindamellett Churchill, ahogy azt a vezérkari főnöknek is kifejtette, ragaszkodott álláspontjához, hogy az erődöt a végsőig meg kell tartani.⁵⁶ A brit hadvezetésnek erről a tévedéséről még később lesz szó, most azonban kövessük tovább az eseményeket.

A hadműveletek során erősen legyengült és fáradt egységeket a britek Dzsohore északi részén vonták össze, hogy itt állítsák meg a japán támadást, legalábbis a főparancsnokság tervei szerint. Itt azonban újabb katasztrófa következett be. A hadjárat hivatalos történetében erről így olvashatunk: *„A japánok nyolc nap alatt január 16–24. között kijátszották, kimanőverezték és teljesen megsemmisítették a brit erőket a Muar Yong-Peng, Batu-Pahat háromszögben és megnyerték a Dzsohore-ért vívott ütközetet.”*⁵⁷

Eközben Londonban is felmerült a kérdés, ha a japánokat nem sikerül megállítani Szingapúr előtt, Burma és akár India is komoly veszélybe kerülhet. Így érthetővé válik Churchill álláspontja: *„a Burma útvonal nyitva tartása fontosabb Szingapúr megtartásánál.”*⁵⁸

1942. január 19-én írott jelentésében már Wawell tábornok is úgy vélte a helyzet egyre reménytelenebb Szingapúr védelmére nézve: *„Kétségeim vannak azt illetően, hogy Szingapúr sokáig tartható, ha egyszer Dzsohore elesett.”*⁵⁹

A január 23-án K. S. Torrance dandártábornok által kiadott utasítás szerint a britek még a Jong Peng útkereszteződésnél tartották a frontot, azonban a parancsba foglalt utasítást már nem tudták végrehajtani a japán 5. Hadosztály és a Császári Gárda elsöprő erejű támadása következtében. A parancs szerint a Kluang melletti repülőtéren üzemanyagkészleteit meg kellett volna semmisíteni, mielőtt az ellenség kezébe kerülnek. Ez az eset jól tükrözi az egész hadjárat képét, mely szerint a japánok a britek gyors visszavonulása miatt óriási mennyiségű zsákmányt szereztek, amit ők csak „Churchill utánpótlás”-ként emlegettek.⁶⁰

⁵² Churchill Vol. 4. 39-40. o.

⁵³ Churchill Vol. 4. 39-40. o.

⁵⁴ Churchill Vol. 4. 42. o.

⁵⁵ Churchill Vol. 4. 46. o.

⁵⁶ Martin Gilbert: Churchill A Life New York, 1991. 716. o.

⁵⁷ Kirby 467. o.

⁵⁸ Churchill Vol. 4. 53. o.

⁵⁹ Churchill Vol. 4. 54. o.

⁶⁰ Cudzsi 104. o.

A vezérkari főnökök bizottságának január 21-ei ülésén Churchill kezdeményezésére felmerült a kérdés a harc további folytatásáról. A brit kormányfő reálisan látta a helyzetet mikor úgy vélte, Szingapúr védelme a jelenlegi erővel nem folytatható, az erősítések, amelyek nem biztos, hogy időben megérkeznek – pedig már nem hoznák meg a kívánt eredményt, azonban így Burma és India védelme válna kétségessé. Így vetődött fel Szingapúr evakuálása és feladása. Percival tábornok szerint az evakuációnak nem volt reális esélye, mert nem állt rendelkezésre kellő számú hajó. Döntés viszont nem született az ügyben, majd az erős ausztrál tiltakozás miatt, akik a tervet „nem indokolható cserbenhagyásnak” minősítették, végképp elvetették a tervet.⁶¹

Bár katonailag a tervezet jó megoldásnak látszott, politikai okokból nem volt elfogadható, hiszen a Nemzetközösség kapcsolatát is negatív irányba befolyásolta volna.⁶²

Mindezek után a 18. Hadosztály, amely már úton volt a Távols-Keletre, Szingapúrba érkezett, hogy megvívja a végső csatát, a többi kimerült egységgel a bázisért.⁶³

A Szingapúrban uralkodó állapotokról hű képet fest Percival altábornagy február elsején kiadott parancsa, amelynek a lényege, hogy semmilyen használható felszerelés, eszköz nem kerülhet az ellenség kezébe. Fel kellett készülni a bázis elpusztítására, nehogy azt az ellenség használni tudja további hódításai során. Intézkedés született arról is, ha a főparancsnok (Percival) nem tud parancsot adni a kialakult helyzetben az egyes parancsnokok feladata lesz végrehajtani a parancsot.⁶⁴

Február 10-én kiadott 40-es számú hadművelleti utasításában a parancsnokság még a további harc folytatását rendelte el Szingapúr szigeten. Ennek érdekében egy északi, déli és nyugati körzetre osztották fel a bázis védelmét.⁶⁵ Ezek az utolsó utcai harcok már csak késleltetni, de megakadályozni nem tudták az erőd kapitulációját.

Miután február elején elkezdődött a szingapúri csata, elsősorban két tényező siettetette az erőd bukását. A hónap közepén a japánok elfoglalták Szumátra déli részét, így az erőd tehermentesítése a továbbiakban lehetetlenné vált. A védők morális tartása pedig egyre csökkent, hiszen mind tudták már, nem lehet sokáig hátráltatni a megadást. Ebben a helyzetben a parancsnokok is úgy érezték, a további ellenállás reménytelen és hiábavaló. Mindezek együtt vezettek el az erőd kapitulációjához ilyen rövid idő alatt.⁶⁶

1942. február 15-én 12 órakor Percival altábornagy miután Yamasita tábornokkal találkozott, aláírta a kapitulációs okmányokat. Így ért véget a maláj hadjárat, melynek eredményeként a britek elvesztették legfontosabb távols-keleti bázisukat. A különböző becslések szerint kb. 66 660–85 000 szövetséges katona került hadifogságba, míg az egész hadjáratban kb. 125 000 vettek részt. A japán hadsereg létszámáról megoszlanak a vélemények a japánok 60 000,⁶⁷ míg egyes angol szerzők 100 000-nél is többre teszik a hadjáratban részt vettek számát. A források azonban abban a tekintetben megegyeznek, hogy a japánok vesztesége nem haladta meg a 10 000 főt.⁶⁸

Japán sikerében jelentős szerepet játszott, hogy a haditengerészet és a szárazföldi erő teljes összhangban volt egymással az egész hadjárat alatt. Ezt azért kell hangsúlyozni, mert a két haderőnem állandó harcot vívott egymással, így az együttműködés egyedülállóan számít Japán II. világháborús történelmében.⁶⁹

Összességében elmondható, hogy a japán hadsereg kivételes teljesítményt nyújtott a hadjárat során, hiszen a Szingapúr szigetéig vezető 1 100 km-es utat alig 55 nap alatt tette meg. Közben harcoltak az ellenséggel, kb. 250 hidat kellett újjáépíteniük és a dzsungellal is meg kellett küzdeniük. Cudzsi ezredes így vélekedik erről: „Katonáink naponta átlagosan két harcászati cselekményben vettek részt, négy vagy öt hidat építettek újjá és 20 km-t nyo-

⁶¹ Churchill Vol. 4. 58-59. o.

⁶² Kirby 467. o.

⁶³ Churchill Vol. 4. 59. o.

⁶⁴ http://www.britain-at-war.org.uk/London_Gazette_1948

⁶⁵ Kirby 549-550 o.

⁶⁶ Kirby 468. o.

⁶⁷ Cudzsi 42.o.

⁶⁸ Collier 199. o.

⁶⁹ Cudzsi 196.o.

multak előre”. Ezek után megállapítható, hogy a japánok magas harci szelleme, küzdeni akarása nagymértékben hozzá járult a győzelemhez.⁷⁰

Nagy-Britannia hirtelen bekövetkező vereségének okait illetően a források eléggé egybehangzóak.

A maláj hadjáratban a britek és a japánok szerint is döntő szerepe volt a légierőnek. Brit oldalról azonban egy hatékony légierő, amely sikeresen védhette volna Malajziát, egyáltalán nem állt rendelkezésre.

Már az 1920-as években nem sokkal a bázis kiépítése után egyértelmű volt a brit kormány számára, hogy a légi-erő az egyik legfontosabb haderőnem a Távol-Kelet védelmében. A későbbiekben azonban hibás taktikának bizonyult a repülőterek Malajzia területén való széttelepítése, amitől a britek a teljes maláj terület hatékony védelmét várták. Percival tábornok szerint a brit vezérkar ehhez egy nagy létszámú légierőt tervezett létrehozni, ami azonban sohasem valósult meg.⁷¹ Mint már a korábbiakban volt róla szó, Szingapúr szigetén csak egyetlen repülőteret építettek, a következményeket Pownall tábornok helyesen írta le.

A japánok terve, miszerint, hogy megbénítsák a britek légierőjét, tökéletesen sikerült. Már az első néhány nap alatt rengeteg repülőgépet vesztek az angolok, nagyrészüket még a földön, felszállás előtt megsemmisült. A másik következmény, hogy a brit haderő képtelen volt megvédeni a Szingapúrtól távol eső légibázisokat, amelyeket elfoglalva a japán légierő könnyedén felhasználta ellenük. A britek hibás háború előtti stratégiáján kívül a repülőgépek számbeli és minőségbeli japán fölénye volt a döntő tényező. Japán részről a 3. Légi Hadosztály, amely részt vett a hadjáratban öt repülő ezredből tevődött össze, kiegészítve a haditengerészet légierőjével megközelítően 618 repülőgép állt a japánok rendelkezésére a hadjárat kezdetén. Vele szemben a briteknél december 7-én 158 gépet tudtak harcra küldeni, igaz a későbbiekben érkezett utánpótlás, de a súlyos veszteségeket már nem pótolhatta. Ráadásul a japán könnyű és közepes bombázók hatótávolsága kb. 1 500–3 000 mérföld, lehetővé tette számukra, hogy távoli bázisokról is hatékonyan támadják a brit csapatokat.⁷² A brit bombázók közül a Hudson MK-III-as hatótávolsága 1 540 mérföld volt, a Blenheim MK-IV-esé 1 457, többi gépnek (Vildebeeste MK-III 970, Swordfish 528 mérföld) jóval rövidebb volt a hatósugara. Ezzel szemben a japán gépek adatainál a következőt láthatjuk: a Mitsubishi G4M1 „Betty” hatótávolsága 3075 mérföld, a Mitsubishi G3M „Nell” 2195, a Mitsubishi K-21 „Sally 2” 1635. Amíg a japán bombázók 10000 láb magasság felett repültek, sebességük meghaladta a 200 mérföld/órát, addig a britek általában 5-10000 láb magasságban 150-200 mérföld/óra sebességgel haladtak.⁷³

További nehézséget jelentett, hogy a briteknél az utánpótlást szállító repülőgépek sem álltak kellő számban rendelkezésre. A vadászgépek és bombázók nagy része pedig már elavult volt, de ha ezekből érkezett is erősítés, akkor viszont a kiszolgáló személyzet hiánya zúzta szét a brit reményeket.⁷⁴

A légierő gyengesége nagymértékben kihatott a flottára is. A flottával kapcsolatos brit tervekről már esett szó, mely szerint egy ellenséges támadás esetén a Távol-Keletre küldik a flottát, amely megszerzi a tengeri fölényt és megsemmisíti az ellenséget.⁷⁵ Véleményem szerint ez a terv már csak azért is megvalósíthatatlan volt, (ha a flotta odavezénylésének gyakorlati problémáitól eltekintünk) mivel a hatalmas ellenséges légi fölény következtében a brit hajók könnyű célponttá váltak volna a japán vadászgépek és bombázók számára. A Prince of Wales és a Repulse esete is ezt az állítást támasztja alá. Mivel a brit birodalom egy erős flottát nem is volt képes a Távol-Keletre áthelyezni így az egész terv szükségképpen kudarcba fulladt.

A szárazföldi eseményeket nézve a brit hadsereg nagy problémája volt, hogy nem rendelkeztek megfelelő számú és minőségű páncélosokkal. Az Argyll és Sutherland Highlanders, valamint Rolls-Royce páncélozott kocsik, amelyeket még az első világháborúban használtak teljesen alkalmatlanok voltak a feladatra, vagyis hogy 230 könnyű és közepes japán páncélos ellenében sikerrel vegyék fel a küzdelmet. (A brit gépjárműveket elsősorban az egyiptomi sivatagi harcokra tervezték, ennek következtében a dzsungelben, ahol kevés használható út akadt, megle-

⁷⁰ Cudzsi 160.o.

⁷¹ Kirby 468. o.

⁷² Percival 297. o.

⁷³ Kirby 507-510.o.

⁷⁴ Kirby 466-467. o.

⁷⁵ Kirby 467. o.

hetősen nehézkesnek bizonyultak. Jellemző, hogy számos brit teherautó és egyéb jármű gyakran elromlott vagy eltévedt, így sok esetben sorsukra kellett hagyni őket.⁷⁶ A főparancsnok Percival látta a súlyos hiányt, azonban megfelelő erősítést nem kapott.

A hadsereg legsúlyosabb problémája azonban a csapatok kiképzése terén nyilvánult meg. Ha az indiai hadosztályokat vizsgáljuk, kiderül, hogy 1941-ben jelentősen bővítették a hadsereg létszámát, azonban számos tapasztalt idősebb tiszt visszavonult. Ráadásul mivel a besorozott katonák különböző területekről érkeztek, az egységek nagyon kevert jelleget mutattak. A kevés jól képzett fiatal indiai tiszt hiányában főleg sorozott angol tisztek vezették az indiai egységeket. Ők azonban rendszerint nem beszélték embereik nyelvét és az eltérő hagyományok miatt sem kerültek közeli kapcsolatba a katonákkal. A brit gyalogezredek elsősorban erőd-hadviselésre lettek kiképezve, így a modern gépesített illetve villámháborús hadviselésről nem rendelkeztek átfogó ismeretekkel. A 8. ausztrál hadosztály összehasonlítva az indiaiakkal nem volt annyira vegyes összetételű és mivel egységeiket sem osztották szét különböző területekre, lehetőségük volt a saját (az ausztrál) katonai doktrínák megvalósítására is. A helyi önkéntes erők (maláj, kínai, burmai) legnagyobb gyengesége az elégtelen fegyverzet volt, azonban kiképzésük sem tette lehetővé számukra, hogy sikerrel alkalmazzanak egy mobilizált harceljárást.⁷⁷

A brit hadseregben azonban egységesen jellemző volt, hogy a katonák a dzsungelhadviselésre egyáltalán nem voltak kiképezve. Ez részben a rendelkezésre álló idő rövidsége, másrészt a vezérkar helytelen elképzelései miatt sem valósulhatott meg. Az érthető, hogy az 1941 folyamán érkezett csapatok kiképzésére nem volt elegendő idő, de a parancsnokok hibás helyzetmegítélése már nem. 1940-ben két, csaknem egymással ellentétes nézet alakult ki a brit hadseregen belül. Az ausztrál hadsereg főparancsnoksága helyesen úgy vélte, hogy a japán hadsereg jól képzett, mind technikailag, mind a dzsungelharcot tekintve és rendkívül jó állóképességgel rendelkezik. Ezzel szemben mikor a 8. ausztrál hadosztály megérkezett Malajziába számukra is nyilvánvalóvá vált a malajziai brit parancsnokság tévhite, mely szerint a japánok kiképzése gyenge, a dzsungelhadviseléshez nem értenek, fiatal parancsnokait és tisztjeik sem jól képzettek.

A brit főtiszték körében is megállapítható, hiányoztak a tapasztalt vezetők a Távol-Keleten. Mivel 1939–40. között a hadügyminisztérium rövidlátó politikája következtében számos kitűnő parancsnokot hazahívtak a Közel-Keletről, ezáltal a hadsereg vezetésében komoly problémát keletkeztek, amelyek a francia hadjáratban már felmerültek, de Malajziában is éreztették hatásukat.⁷⁸ Nem érdektelen, hogy Malajziában nem állt a hadsereg rendelkezésére megfelelő létszámú civil munkaerő sem. A légi bázisok és a partmenti védelmi állások megépítésében pedig igen fontos szerepük volt még, ha a többi fontos építkezésről nem is beszélünk, pl. a csapatok táborainak kiépítése stb.⁷⁹

Percival tábornok szerint a nyelvi nehézség volt az egyik fő probléma a kontinensen, mert Szingapúrral szemben, ahol a munkások szinte teljes arányban kínaiak voltak a többi területen a különböző népcsoportok sokféle nyelvjárása miatt a britek képtelenek voltak hatékonyan ellenőrizni és megszervezni a munkát hosszú ideig, hiszen ők nem beszélték ezeket a nyelveket. Mire a szervezést sikerült volna összehangolni, már túl későnek bizonyult.⁸⁰

Szingapúr erőd védelménél, mint láttuk, kulcsfontosságú volt az északi oldal sebezhetősége. Itt a legfelsőbb hadvezetés kétszer is hibázott, hiszen először az erőd építése során nem vette figyelembe ezt a problémát illetve Dobbie vezérőrnagy 1937-es jelentése után sem mérték fel a helyzet komolyságát és nem történt intézkedés az erőd megerősítésére a dzsungel felőli oldalán. Mikor Churchill 1941. január közepén tudomást szerzett a dolgról, már késő volt bármit is tenni. Hogy valamelyest megértsük a britek tétlenségét ebben az ügyben, érdemes megnézni a hozzáállásukat bizonyos kérdésekhez.

Tévedésnek bizonyult az az elképzelés, amelyet London és a távol-keleti brit vezérkar is szilárdan tartott, hogy a Japán elleni háború bár lehetséges, de nem valószínű. A Kína elleni háborúban a japánok sikertelenségéből pe-

⁷⁶ Collier 199. o.

⁷⁷ Kirby 165-166. o.

⁷⁸ Kirby 165-167. o.

⁷⁹ Kirby 167. o.

⁸⁰ Percival 303-304. o.

dig azt a téves következtetést vonták le, főleg a Szingapúr főparancsnokság, hogy a japán hadsereg rosszul vezetett és kiképzett, a dzsungelharcra pedig teljesen felkészületlen.⁸¹ Ezek után már nem meglepő elképzelni azt sem, hogy a britek úgy vélték, a dzsungel felőli ellenséges támadás teljességgel kizárható, pláne ha figyelembe vesszük, hogy Észak-Malajziában a tervek szerint két hónapig kellett volna feltartani a japánokat, amíg nem érkezik meg az erősítés...

Szingapúr elestéhez tehát együttesen vezetett az út mind a világháború által meghatározott körülményeken, mind pedig a katonai (politikai) tévedéseken keresztül.

Kulcsszavak: II. világháború, távol-keleti hadszíntér, japán támadás, Szingapúr

Keywords: 2nd World War, Far-Eastern theatre of war , Japanese attack, Singapore

FELHASZNÁLT IRODALOM

PERCIVAL, A. E.: *The War in Malaya*. -London, 1949.

KIRBY, S. W.: *The War Against Japan*. -London, 1957. -Vol. 1

CHURCHILL, W.: *A második világháború*. 3. köt.

CHURCHILL, W.: *The 2nd World War*. -Vol. 4.:*The Hinge of Fate*. -Boston, 1950.

COLLIER, B.: *The war in the Far East, 1941-1945*. -London, 1969.

Gilbert M.: *Churchill*. -in.: Life, -New York, 1991.

CUDZSI M.: *Szingapúr 1942*. -Debrecen, 2000.

Felhasznált internetes oldalak

http://www.britain-at-war.org.uk/Malaya_and_Singapore/html (Letöltés dátuma: 2004.05.10.)

http://www.fepow-community.org.uk/Research/Malaya_and_Singapore (Letöltés dátuma:2004.05.10.)

<http://www.m.a.christie.btinternet.co.uk/soej.htm> (Letöltés dátuma:2004.05.10.)

http://www.britain-at-war.org.uk/London_Gazette_1948 (Letöltés dátuma:2004.05.10.)

⁸¹ Kirby 456-457. o

BERNÁTH Péter

NEHÉZLOVASSÁG A KÉSŐ ANTIKVITÁSBAN

HEAVY CAVALRY IN THE LATE ANTIQUITY

Az európai nehézlovasság történeten nem a VIII–IX. században kezdődik, ahogy azt a legtöbb hadtörténelemmel foglalkozó könyv állítja. Az első nehézlovas alakulatokat a római hadsereg keretein belül állították fel szasszanida és szarmata hatásnak köszönhetően, amelyek a későbbi európai nehézlovasság előfutáiraivá váltak, ezért dolgozatomban a nehézlovasság fejlődését és késő római korban betöltött szerepét kívánom vizsgálni

The beginning of the heavy cavalry in the European military history didn't start in the VIII–IX. Century, like most of the military history books writes. The first heavy cavalry units come to the scene in the Roman army because the influence of the Sassanians and Sarmatians warfare. In my essay, I will follow the history of the heavy cavalry in the late Roman period.

A legtöbb hadtörténelmi munka a Frank Birodalomhoz és a kora középkorhoz szokta kötni a nehézlovasság megjelenését az európai hadművészetben, holott egy sor antik forrás bizonyítja, hogy a rómaiak nemcsak hogy találkoztak nehézlovassággal ellenségeik hadseregeiben, hanem maguk is alkalmazták ezt a fegyvernemet, sőt mi több, a IV. században a nehézpáncélt viselő lovasság már szerves része volt a késő római hadseregnek. Ilyen formán a középkori európai lovagi harcmodor gyökereit nem a sötét középkorban, hanem a késő antikvitásban lehet keresni, amikor a nehézlovasság az európai harcmezők állandó szereplőjévé vált.

A közel-keleti nagy civilizációk közül először az asszírok ültettek lóhátra pikkelypáncélt viselő katonákat az i. e. VII. században. Az igazi nehézlovasság azonban az Aral-tó környékén kezdett megjelenni, ahol a lovas hadviselést folytató nomádok arisztokratái egyre több fa-, fém- vagy bőrlemezt alkalmaztak saját maguk, illetve értékes harci lovaik védelmére.

A nyugati hadikultúrát képviselő népek a különböző népmozgások és a kulturális diffúzió révén végül az i. e. III. illetve az i. u. I. század között ismerkedtek meg az extra nehéz páncélat alkalmazó lovas harcmodorral. A görögök először Nagy Sándor, Közép-Ázsiát is érintő hadműveletei során találkoztak ilyen nehéz páncélt viselő ellenséggel, amely a III. század végére már a Szeleukida hadseregbe integrálva jelent meg a Földközi-tenger keleti medencéjében. Rómának tehát először a Közel-Keleten kellett szembeszállnia nehézlovas harcmodort alkalmazó ellenséggel, vagyis, a szeleukida, parthus, végül pedig szasszanida front volt elsődlegesen az a régió, ahol Rómának nehézlovasságot tömegesen alkalmazó ellenséggel szemben kellett felvennie a harcot, ami saját nehézlovasságának kifejlesztésére ösztönözte. Hasonló folyamat játszódott le Armeniában is, ahol keleti, déli parthus és az északi alán fenyegetés miatt az i. e. I. századra már jelentős nehézlovasságot állított ki az állam. Igaz ennek létszáma nyilván nem érte el az 52 000-t, ahogy azt Eutrópius állítja.¹

A másik terület, ahol az európai hadikultúrába tartozó népek az ázsiai eredetű nehézlovas harcmodorral találkoztak, a Közép-Alduna régiója volt, ahol az i. u. I. században szarmata jazigok és roxolánok telepedtek le. Ezáltal a dákok, trákok és különféle germán népek is közvetlen kapcsolatba kerültek az új fegyverzetet és harcmodort alkalmazó keletről jött népekkel. Vagyis az I. századra már nemcsak a rómaiak, hanem az európai barbár népek egy csoportja is közelebből megismerkedett a nehézlovasság alkalmazásával.

Az antikvitásban két kifejezést használtak a nehézpáncélos lovasság megjelölésére, a *catafractes*-t és a *clibanarius*-t. A *catafractes* kifejezés eredetileg a görög betakar, elfed kifejezésből származik, és kezdetben olyan lovasokra alkalmazták, akiknek testét valamiféle páncél fedte, de később egyértelműen a lovat és a lovasát is teljesen betakaró páncéllal rendelkező egységekre alkalmazták.

¹ EUT. VI./9.

A kutatás mind a mai napig megosztott abban a kérdésben, hogy valójában miben különbözött egymástól a catafractes és a clibanarius. Egy feltevés szerint a két elnevezés okát az eltérő fegyverzetben kell keresni. Eszerint a clibanariusoknak a buzogány és a hosszú kard, míg a catafracteseknek a hosszú lándzsa lett volna a fő fegyvere. Ez a fajta specializáció egyértelműen kimutatható a parthusoknál és a szasszanidáknál, a római hadseregben azonban nem. A legvalószínűbb, hogy a római hadseregben a teljes páncélzattal rendelkező lovasság megnevezésére egyszerre használták szinonimaként a két kifejezést. Ezt támasztja alá Ammianus Marcellinus is, amikor II. Constantius római bevonulásának leírásakor a következőképpen fogalmaz: „catafracti equites, quos clibanarios dicitant,”² azaz „catafractarius lovasság, akiket clibanariusnak is neveznek”. Márpedig Ammianus meglehetősen jól ismerte a korabeli római hadsereget és az abban szolgálatot teljesítő különféle alakulatokat, lévén, hogy ő maga is huzamosabb ideig szolgált magas rangú tisztként. Ezért megfogalmazása alapján elfogadhatjuk, hogy a IV. század közepén a római hadseregben belül nem volt lényegi különbség a clibanarius és a catafractes elnevezések között, gyakorlatilag szabadon felcserélhetőek voltak az Ammianus által leírt páncélos lovasságra: „*akiknek testét mellvért és vaslemezek takarták védelmül. Mintha nem is emberek lettek volna, hanem Praxiteles kezétől faragott szobrok. Testhez simuló vékony lemezek vették körül tagjaikat; bármerre fordultak, öltözetük rugalmasan alkalmazkodott a mozdulathoz.*”³

A Historia Augusta Severus Alexander életrajzában is szinonimaként jelenik meg a catafractes-clibanarius elnevezés, bár itt azt sugallja a forrás, hogy a rómaiak a szasszanidák által clibanariusnak nevezett lovasokat neveztek catafractesnek: „*Megfutamítottunk százhuszezer lovast, megöltünk tízezer cataphractariust — ők clibanariusnak nevezik ezeket — és fegyvereikkel a mieinket szereltük fel.*”⁴

A római légionáriusok először a III. Antiokhosz ellen vívott szíriai háborúban (i. e. 192–188.) találkoztak a szeleukida hadseregben szolgáló catafractesnek nevezett nehézlovasokkal. A Szeleukida Birodalom akkoriban Közép-Ázsiáig ért, és az i. e. 208–206. között vívott baktriai-szíriai háborúban Antiokhosz olyan területeket hódított meg, ahol már évszázados hagyományai voltak a páncélos lovasság alkalmazásának. Ekkor győzték le a parthusokat is, akik Baktriát támogatták a konfliktus során. Vagyis a Róma ellen vívott háború idején Antiokhosz uralta az ókori világnak azon részét, ahonnan a nehézlovas harcmódor származott. Ezért nem meglepő, hogy a sorsdöntő, i. e. 190-ben vívott magnésziai csatában Livius közlése szerint Antiokhosz seregének jobb és bal szárnyán egyaránt 3 000–3 000 *catafractes* harcolt, amihez még hozzá jött a királyi lovasság is, amelynek pontos létszámát nem ismerjük, de Livius szerint: „*a királyi lovasság az előbbiekhöz majdnem hasonló fegyverzetben, csupán a lovasok és lovaik páncélja volt vékonyabb*”⁵ állt ki a harctérre. Azaz, az i. e. II. század elején a szeleukida királyi lovasság már catafractes mintára volt felfegyverezve, csak éppen a páncélzata volt könnyebb.

Maga a magnésziai csata jelentőségéhez képest meglehetősen alulreprezentált a modern hadtörténelmi kutatásokban. Ennek az lehet a magyarázata, hogy a tizenkét évvel korábban vívott zámái csata sokkal jobban magára vonta az utókor érdeklődését. Pedig Magnésziánál, ahol Lucius Cornelius Scipio Asiaticus és híres testvére, a Hannibált legyőző Publius Cornelius Scipio Africanus vezette a római csapatokat, nem kevesebb volt a tét, mint hogy Rómának sikerül-e fenntartania az első két makedón háború során a Balkánon szerzett befolyását, illetve sikerül-e megvetnie a lábát Ázsiában.

Maguk a catafractesek vegyes teljesítményt nyújtottak az összecsapás során. Livius szerint a szeleukida balszárnyon elhelyezkedő egységeik: „*még az első rohamot sem tudták feltartóztatni; egy részüket szétszórták, a többit pedig, akit nehéz páncélja és fegyverzete akadályozott, megölték.*”⁶ A jobb szárnyon viszont a catafractesek kezdeményeztek eredményes rohamot a rómaiak ellen. A csatát végül a rómaiak nyerték, ami az i. e. 188-as apameiai békéhez, illetve a Szeleukida Birodalom összeomlásának kezdetéhez vezetett.

A rómaiak legközelebb a Közel-Keleten, az úgynevezett mithridatészi háborúk során kerültek szembe nehézpáncélt viselő lovasokkal. I. e. 69-ben a rómaiak VI. Mithridatész vejét, II. Tigranész arméniai királyt is legyőzték Luci-

² AM. XVI./10.8.

³ AM. XVI./10.8.

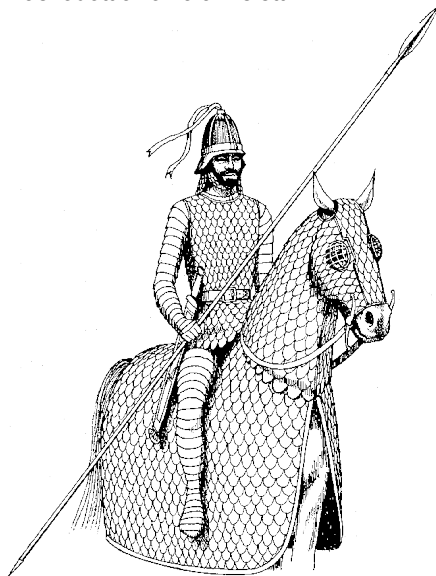
⁴ HIS. AUG. ALEX. SEV.: LVI./5.

⁵ LIV. XXXVII./39.

⁶ LIV. XXXVII./42.

us Licinius Lucullus vezetésével, amiről Eutropius így számol be: „Elfoglalta az arméniai királyság leghíresebb, arzanenei városát, Tigranocertát, úgy verte le a tizenegyezer katonája élén százezer fegyveressel és íjással, ötvenkétezer páncéloslovassal felvonuló királyt, hogy az arméniaiak nagy részét elpusztította.”⁷ Nyilvánvaló, hogy a forrás által megadott szám adatok túloznak, de az világosan kiderül belőlük, hogy az arméniai hadseregben nagy létszámú páncélos lovas szolgált, akiknek a legyőzése nem jelentett komolyabb gondot a rómaiaknak. Bő másfél évtized múlva azonban megváltozott a helyzet.

A Szeleukida Birodalom által a Közel-Keleten hátrahagyott hatalmi űrt az i. e. I. század közepére a Parthus Birodalom töltötte be. Maguk a parthusok Közép-Ázsiából származó lovas nép voltak, akik mesterei voltak nemcsak a nehéz, de a könnyű lovas harcmódnak is, amit egymással kiegészítve alkalmaztak. A rómaiak először Crassus vezetése alatt i. e. 53-ban tapasztalták meg a parthus lovasság erejét. Crassus ugyanis megirigyelve triumvirtsai, Pompeius és Caesar hadi sikereit, elhatározta, hogy maga is hasonló babérokra tör, és megtámadja a Mezopotámiában nemrég berendezkedett parthusokat. A támadáshoz segítséget kért Artabazész arméniai királytól, aki „hatezer lovassal érkezett a táborba, de ezek állítólag csak a király testőrei és kísérei voltak; ezen felül saját költségén eltartott tízezer főnyi vértesslovasságot és harmincezer főnyi gyalogságot ígért.”⁸ Mint ebből a forrásból is kiténik, az arméniaiak a korban jelentős nehéz lovassággal rendelkeztek. Igaz, az ígért segítség soha sem érkezett meg Crassushoz, így saját csapataival, azaz mintegy 43 ezer emberrel vágott bele a hadjáratba. Vállalkozása azonban katasztrófába torkollott, ő maga és fia is holtan maradt a carrhaei csatatéren, ahol a mintegy 10 000 főt számláló parthus haderő diadalmaskodott a rómaiak felett.

1. számú kép: Parthus nehézlovas

A parthus hadseregben 1 000 nehézlovas is szolgált, akiknek a tevékenységét sikeresen összehangolták a 9 000 könnyűlovaséval. Így ha a rómaiak tartották a lovas támadások ellen felvett négyzet formációjukat, ki voltak téve az ellenség nagy átütő erejű összetett reflexijából leadott nyílzáporának, ha viszont üldözőbe vették őket, akkor a parthus nehézlovassággal szemben váltak védtelenné. Vagyis a parthusok a két fegyvernem sikeres kombinációja és összehangolása révén arattak győzelmet. A rómaiaknak az elkövetkezendő évszázadokban végig szembe kellett nézniük ezzel a félelmetes ellenféllel a Közel-Keleten.

Hérodotosz szerint a szkíták és az amazonok keveredéséből jött létre a szarmaták népe,⁹ akiknek két törzse, a jazigok és a roxolánok az i. u. I. században megjelentek a Közép- és az Al-Duna medencéjében. A valóságban az iráni eredetű lovasnomádok a rómaiak által már a parthusoktól megismert hadikultúrát képviselték. Tacitus szerint a roxolánok „Senkinél nem alkalmatlanabbak a gyalogharcra, ám ha lovasosztagban jönnek, alig áll meg ellenükben egyetlen csatasor. De akkor a nedves időben és a fagy felengedtével sem lándzsáiknak, sem két kézzel for-

⁷ EUT. VI./9

⁸ PLUT. Crassus 19.

⁹ HER. IV/110-114.

gatott hosszú kardjaiknak nem vették hasznát: csúszkáltak a lovak, és annyira súlyos pikkelypáncélzatuk. Ez a főemberek és a legelőkelőbbek vértete, amelyet vaslemezekből vagy igen kemény bőrből illesztnek össze, s amennyire nem járja át a fegyver, annyira akadályozza is az ellenséges rohamtól letaszított harcost a feltápaszkodásban. Ráadásul a mély és puha hóban is valósággal elmerültek.”¹⁰ Általában elmondható tehát, hogy a roxolánok fegyverzete megegyezett a catafractes, illetve clibanarius fegyverzettel, amit a rómaiak addigra már évszázadok óta ismertek, mégsem használták rájuk a catafractes kifejezést.

A roxolánok az Al-Duna illetve a Duna torkolatvidékén telepedtek le, míg a jazigok i. u. 10–50 között átkeltek a Kárpátok hágóin, és a Duna–Tisza-közét szállták meg. Itt szomszédságba kerültek a germán kvádokkal, akiknek karizmatikus királya, Vannius éppen akkoriban kezdte egyesíteni a kvádokat, és kiterjesztette hatalmát a mai Nyugat-Szlovákiára is.

A szarmata jazigok egy, a germántól merőben eltérő hadikultúrát honosítottak meg a térségben, Vannius pedig felismerte az ebben rejlő lehetőségeket, éppen ezért a nyugati hadikultúrát képviselő népek közül először, még a rómaiakat is megelőzve, ő integrálta haderejébe a keleti eredetű nehézlovas taktikát alkalmazó szarmatákat. Amint látni fogjuk, a szarmatáknak pedig kulcsszerepük lesz az európai nehézlovasság kialakulásában.

Vannius szarmata csoportokat fogadott be államába, akiket a régészeti leletek tanúsága szerint a Vág-völgyében telepített le, cserében pedig katonai szolgálatot követelt tőlük.¹¹ Igaz, nem sok hasznukat vette. „Ő maga (Vannius) csak gyalogsággal rendelkezett, lovassága a szarmata iazygokból került ki, így nem mérkőzhetett meg az ellenség sokaságával: ezért úgy határozott, hogy erősségekben védekezik s a háborút elhúzza. De a iazygok, kik az ostromot nem bírták és a közeli síkságokon kószáltak, elkerülhetlenné tették az összecsapást, mivel a lugiosok s a hermundurok ott törtek be. Így aztán Vannius, leereszkedvén a várakból, vereséget szenved a csatában.”¹² A kvádok és a szarmaták első katonai együttműködését tehát közel sem lehet sikeresnek tekinteni, lévén, hogy a másfajta hadviseléshez szokott szarmata jazigok nem tudtak mit kezdeni a rájuk kényszerített új harcmóddal, az ostrommal. Fegyelmetlenségük pedig végül Vannius bukásához vezetett. Az első kudarc azonban nem jelenti a kvád-szarmata katonai együttműködés végét. A két nép gyakorlatilag több mint háromszáz évig alkotott szoros akcióegységet és számtalanszor indítottak közös akciót a szomszédos római tartományok ellen.

Az idő múlásával az Alföldön élő jazigok fegyverzete megváltozott, a nyersanyag hiány miatt egyre kevesebb fémet használtak a rájuk jellemző pikkelypáncélzat elkészítéséhez, amelyet inkább bőrből vagy fából készítettek. Rokonaik, a roxolánok a dákokkal kerültek szoros kapcsolatba és többször hajtottak végre közös akciókat a Dunától délre fekvő római területek ellen. Így nem meglepő, hogy Traianus császár két dáki háborúja során a roxolánok a dákokat támogatták, a szarmaták viszont a rómaiak oldalán szálltak harcba, mivel őket keletről egyre jobban fenyegette a Decebal alatt megerősödő dáki állam. A Traianus oszlop tanúsága szerint a nehéz páncélt viselő szarmata lovasok nemcsak lándzsával és karddal, hanem visszacsapó reflexíjjal is fel voltak fegyverezve, amivel hátrafelé fordulva, menekülés közben adtak le úgynevezett „parthus lövéseket”. Tehát a menekülést színlelő, hátrafelé nyilazó lovas sem volt ismeretlen az ókorban.

Miután a rómaiak meghódították Daciát, megnövekedett a határszakasz, amely ki volt téve a szarmata nehézlovasok támadásainak. Az Alföldön élő jazigok már 107-ben fegyvert fogtak korábbi szövetségeseik ellen, aminek egyik oka a Marostól délre fekvő területek kérdése volt, ezeket ugyanis a dáki állam felszámolása után a szarmaták maguknak akartak megszerezni, de a rómaiak továbbra is megszállva tartották a területet, nehezítve ezzel a szarmaták és roxolánok közötti kereskedelmi kapcsolatot a Vaskapun keresztül. A 107-es háborút Hadrianus, mint pannoniai helytartó vezette, így pontos ismereteket szerzett a szarmaták fegyverzetéről és harcmódoráról. Ezeket az ismereteit tíz évvel később ismét használnia kellett, amikor 117-119. között újabb római-szarmata háborúra került sor. Nagy valószínűséggel ehhez az eseményhez lehet kötni az első rómaiak által felállított catafractes alakulat létrehozását. Az *ala I. Gallorum et Pannoniorum cataphractata*¹³ egység Hadrianus uralkodása alatt lépett szolgálatba Moesiában, vagyis a roxolánok által veszélyeztetett határszakaszon. Ez volt az első olyan ne-

¹⁰ TAC.: ANN I./79.

¹¹ HAVASSY, 1998. 37.

¹² TAC.:ANN. XII./29-30.

¹³ CIL XI.5632.

hézlovas alakulat, amit a rómaiak maguk állítottak fel és integráltak hadszervezetükbe, alkalmazkodva a körülményekhez.

2. számú kép: Szarmata páncélos lovas ábrázolása a Trajanus oszlopon

Legelőször a markomann-háborúk idejéből van tudomásunk róla, hogy a rómaiak egy jelentősebb szarmata csoportot olvasztottak a hadszervezetükbe. Marcus Aurelius császár ugyanis, amikor 175-ben békét kötött a szarmatákkal,¹⁴ mintegy 8 000 lovast is besorozott közülük a római hadseregbe, akiknek egy részét Britanniába vezényelték.¹⁵ A szarmata katonai jelenlét Britanniában még a IV. században is kimutatható, mivel is a dux Britanniae alatt egy szarmata cuneust találunk a Notitia Dignitatumban.¹⁶ Vagyis a IV. század végén kb. 1 200 aktív katonai szolgálatot teljesítő szarmata katonáról van tudomásuk a britanniai Bremetennacumban. Britannia volt tehát az első olyan régió, ahol a szarmata eredetű nehézlovasságot alkalmazták a rómaiak.

A III. század folyamán a Római Birodalom katonai és politikai anarchiába süllyed, azonban pont erre az időszakra esik a nehézlovasság térhódításának kezdete a római hadseregben. A folyamatot gyorsította, hogy keleten a parthusokat felváltotta a Szasszanida, más néven Újperzsa Birodalom, ami veszélyes fenyegetést jelentett Róma keleti provinciáira, ráadásul haderejében kulcsszerepet játszott a nehézlovasság. Ezért a keleti területeken perzsa hatásra és perzsa mintára indult el a római hadseregben a nehézlovasság fejlesztése. Ezt támasztja alá Severus Alexandernek a senatusban elmondott, fentebb már idézett beszéde is.¹⁷ Igaz, minden bizonnyal egy fiktív beszédről van szó, azt azonban jól példázza, hogy a római nehézlovasságot a keleti provinciákban perzsa módon fegyverezték fel.

Mint láttuk, keleten egy új, nehézlovasságot alkalmazó ellenség feltűnése indította el a római nehézlovasság lét-rejöttét. Nyugaton ugyanezt a folyamatot a sorozatos szarmata háborúk gerjesztették, és az, hogy a III–IV. század folyamán egyre több szarmata került római szolgálatba. A IV. század második felétől és az V. század elejétől pedig a különféle germán népek kezdték el rendszeresen alkalmazni a szarmata nehézlovasságot.

A III. század második felében, Dacia provincia feladása után a rómaiak egyre többször kerültek szembe a szarmatákkal, akik egyre nagyobb nyomást fejtettek ki a dunai határvédelemre, mivel a gótok elől menekülve már a roxolánok is beköltöztek a jazigok mellé az Alföldre. Nem lehet biztosan állítani, de valószínűleg ekkor következtek be azok a jelentős változások, amelyek átalakították a szarmata társadalmat. A IV. században ugyanis már

¹⁴ MÓCSY-FITZ, 1990. 40.

¹⁵ CAS. DIO: LXXI./16. HAVASSY, 1998. 41. / MAKKAY, 1995. 25. / MÓCSY-FITZ 1990. 40.

¹⁶ NOT. DIG. OCC. XL.

¹⁷ HIS. AUG. ALEX. SEV.: LVI./5.

két, egymástól élesen elkülönülő csoportra oszlottak, az előkelő, fegyverviselési joggal rendelkező *arcaragantes*-re és az alávetett *limigantes*re.¹⁸ A rómaiakkal vívott sorozatos háborúknak,¹⁹ azonban volt egy sajátos következménye. Egyre több szarmata került római fogságba, ahol aztán katonai szolgálatra kötelezték őket, ahogy azt Diocletianusszal kapcsolatban Eutropius is leírja: „legyőzték a szarmatákat, és az e nemzetből szedett foglyok hatalmas csapatait a római határokon telepítették [sic] le.”²⁰

A szarmaták beáramlása a birodalomba tovább folytatódott a IV. században is, amikor a 332–334. közötti szarmata polgárháború következtében az addig alávetett helyzetben lévő limigantes elűzte az előkelő arcaraganteseket, akik vagy a környező germán népekhez, vagy a Római Birodalomba menekültek. Ammianus Marcellinus szerint ekkor mintegy 300 000 szarmata települt be a birodalomba.²¹ Ez a szám azonban nyilvánvalóan túlzás, de az kétségtelen, hogy a polgárháború következtében jelentős menekültáradat érkezhett római területre. Azonban a 300000-es létszám maximum az összes, a IV. század közepén római fennhatóság alatt élő szarmatára értelmezhető.

A nyugati birodalomban a negyedik század végén és az ötödik század elején mintegy 23 szarmata gentiliumot említ a Notitia Dignitatum, melyeknek lakossága katonai szolgálatra volt kötelezve.²² A keleti provinciákban, ellentétben a nyugatiakkal, nem állomásoztak számottevő szarmata csapatok, mindössze egy Egyiptomban állomásozó szarmata aláról van tudomásunk,²³ vagyis elmondható, hogy a szarmata fegyveres erők jelenléte a nyugati római hadseregre volt jellemző, és abban még az V. század első felében is fontos szerepet játszott.

A szarmata telepek lovassági jellegét támasztja alá, hogy a lovassági főparancsnok (*magister equitum*) alá tartoztak. Igaz az V. század elejére már a gyalogsági főparancsok (*magister peditum*) alárendeltségébe kerültek, ez azonban magyarázható azzal, hogy a kezdetben egyenrangú főparancsnoki tisztség közül a gyalogsági fokozatosan a lovassági fölé kerekedett. Azonban 378-ban, a hadrianopolisi csata idején még Valens lovassági főparancsnoka, Victor is szarmata származású volt,²⁴ ami mutatja, hogy a negyedik század középső harmadában egy szarmata lovassági tiszt a birodalom egyik legnagyobb katonai méltóságát is megszerezhetette.

A IV. századra tehát a nehézlovasság a római hadsereg szervezeti részévé vált, a birodalom két felében összesen 17 *clibanarius*, *catafractes* alakulat teljesített szolgálatot a Notitia Dignitatum szerint. Ezek megoszlása a következő volt:

¹⁸ MÓCSY-FITZ, 1990. 47. / MÓCSY, 1974. 109. / VÁRADY, 1961. 37.

¹⁹ Római-szarmata háborúk a III. század végén: 270, 275, 278, 282 -284, 289-290, 292 - 294.

²⁰ EUT. IX./25.

²¹ AM. XVII./12.4.

²² NOT. DIG. OCC. XLII.

Item in provincia Italia:

Praefectus Sarmatarum gentilium Apuliae et Calabriae.
Praefectus Sarmatarum gentilium per Britios et Lucaniam.

Item in provincia Italia mediterranea:

Praefectus Sarmatarum gentilium Apulia et Calabriae.

Praefectus Sarmatarum gentilium Brutios et Lucaniam.

Praefectus Sarmatarum gentilium, Foro Fuluiensi.

Praefectus Sarmatarum gentilium, Opittergii.

Praefectus Sarmatarum gentilium, Patauio.

Praefectus Sarmatarum gentilium,

Praefectus Sarmatarum gentilium, Cremonae.

Praefectus Sarmatarum gentilium, Taurinis.

Praefectus Sarmatarum gentilium, Aquis siue Tertona.

Praefectus Sarmatarum gentilium, Novariae.

Praefectus Sarmatarum gentilium, Vercellis.

Praefectus Sarmatarum gentilium, Regionis Samnitis.

Praefectus Sarmatarum gentilium, Bononiae in Aemilia.

Praefectus Sarmatarum gentilium, Quadratis et Eporizio.

Praefectus Sarmatarum gentilium, (in Liguria) Pollentia.

In Gallia:

Praefectus Sarmatarum et Taifalorum gentilium, Pictavis.

Praefectus Sarmatarum gentilium, a Chora Parisios usque.

Praefectus Sarmatarum gentilium, inter Renos et Tambianos

provinciae Belgicae secundae.

Praefectus Sarmatarum gentilium, per tractum Rodunensem et Alaunorum.

Praefectus Sarmatarum gentilium, Lingonas.

Praefectus Sarmatarum gentilium, Au.....

²³ NOT. DIG. ORI. XXVIII.13. Ala Septima Sarmatarum, Scenas Mandrorum. Az állomáshely valószínűleg a mai Birket el Hadij.

²⁴ AM. XXXI./12.6.

Keletrómai Birodalom:

Scythia:

Cuneus equitum catafractariorum, Arubio 1200 fő

Thracia:

Equites catafractarii Albigenes 300 fő

Thebai:

Ala prima Iovia catafractariorum, Pampane 300 fő

Vexillatio Palatina:

Equites catafractarii Biturigenses 300 fő*Equites catafractarii* 300 fő*Equites catafractarii Ambianenses* 300 fő*Comites clibanarii* 300 fő*Equites primi clibanarii Parthi* 300 fő*Equites Persae clibanarii* 300 fő*Equites secundi clibanarii Parthi* 300 fő

Vexillatio Comitatis:

Comites catafractarii Bucellarii iuniores 300 fő*Equites promoti clibanarii* 300 fő*Equites quarti clibanarii Parthi* 300 fő*Cuneus equitum secundorum clibanariorum**Palmirenorum* 1200 fő

Scholae Palatinae:

Scola scutariorum clibanariorum 500 fő**Összesen:** 6200 fő**Nyugatrómai Birodalom:**

Vexillatio Comitatis:

Equites catafractarii iuniores 300 fő*Equites clibanarii* 300 fő

Dux Britanniae:

Praefectus equitum catafractariorum, Morbio 300 fő**Összesen** 900 fő

Amint az a fenti adatokból kiderül, a IV. század végén és az V. század elején a római hadseregben szolgálatot teljesítő clibanarius és catafractus alakulatok három kivételtől eltekintve (*Praefectus equitum catafractariorum, Morbio; Ala prima Iovia catafractariorum, Pampane; Cuneus equitum catafractariorum, Arubio*) mind a központi mozgóhadereg, azaz a *comitatus* alakulatok közé tartoztak, ami alátámasztja, ezen egységek elit jellegét. Emellett az is megfigyelhető, hogy a clibanarius alakulatok mind a *comitatenses*hez tartoznak, míg a határtartományi erők (*Limitanei*) kötelékében szolgáló három nehézlovas alakulat catafractus. Ez pedig igazolni látszik azt a feltevést, mely szerint, ha fegyverzetbeli különbség nem is volt a kétfajta elnevezés között, státuszbeli eltérés elképzelhető.

Amikor a csapatok térbeli eloszlását vizsgáljuk, világosan kitűnik, hogy a birodalom nehézlovasságának mindösszesen csak 14.5% állomásozott a nyugati provinciákban. Azon belül azonban Britanniában sajátos túlsúlyt lehet megfigyelni, hiszen a Nyugat-római Birodalom összes catafractus alakulata ott teljesített szolgálatot, ami a nyugati

ti nehézlovasság 2/3-át jelenti. A fegyvergyárak eloszlása is követi a csapatok diszlokációját, amíg nyugaton csak egy hadiüzem, az augustodonumi²⁵ foglakozott lovassági nehézpáncélok készítésével, addig keleten három hadiüzem látta el ezt a feladatot, Nikodémiában, Antiochiában és Caesareában.²⁶

Hamis képet kapunk a Nyugatrómai Birodalom nehézlovasságának erejéről, ha tisztán csak a catafractariusnak és clibanariusnak nevezett alakulatokat vizsgáljuk. Tudjuk, hogy a nehézlovas harcmódot képviselő szarmata arcaragantes jelentős része a IV. században a Római Birodalomban telepedett le, és azt is, hogy katonai szolgálatra kötelezve 23 körzetben telepítették le őket. Így a birodalom nyugati felében is nagy tömegben állt rendelkezésre a nehézlovas harcmódot jártas katonai szolgálatra kötelezett népesség, akiket azonban nem szoktak catafractesnek vagy clibanariusnak nevezni.

Mint láthattuk, a IV. századra parthus–szasszanida és szarmata hatásra létrejött a római nehézlovasság, a kérdés tehát az, hogy miként használták ezeket az alakulatokat a harcmezőn. A korábbi kutatás a kengyel ismeretének hiánya miatt azt feltételezte, hogy az ókorban nem jöhetett létre igazi csatalovasság, hiszen a lovas szilárd támasz nélkül nem öklelhetett és nem tudott lehajolni anélkül, hogy ne veszítette volna el az egyensúlyát. A legújabb kutatások azonban megcáfolták ezt a nézetet.

A kísérleti archeológia bebizonyította, hogy a több ókori nép által használt négyszarvú nyereg megfelelő stabilitást biztosított a lovasnak arra, hogy lándzsájával ökleljen, vagy oldalra dőlve lehajoljon anélkül, hogy leesne a lováról.²⁷ Ilyenformán már a késő antikvitás nehézlovasai is rendelkeztek azokkal a képességekkel, amelyek révén csatalovasságként lehetett őket alkalmazni. De hogyan is vélekedtek erről akkoriban?

3. számú kép: Ókori nyereg rekonstrukciója

A már korábban idézett forrásokból kitűnik, hogy Livius és Tacitus is úgy gondolta, hogy a páncélzat súlya miatt a nehézlovasok nagymértékben korlátozva vannak a szabad mozgásban és földre kerülve gyakorlatilag védtelenek. Ezt a nézetet a IV. század végén alkotó Ammianus Marcellinus és Vegetius is alátámasztja. Ammianus a következőképpen írja le a nehézlovasság megfutamodásának az okát a 357-es argentoratei ütközetben: *„Ez azért történt, mert páncélos lovasaink — miután harci alakzatba fejlődtek, látva, hogy parancsnokuk megsebesült, egyik társuk pedig keresztül bukik lóva nyakán fegyverzete súlya miatt — minden irányba menekülni kezdtek.”*²⁸ A páncélzat súlya nagy gond volt a lovasok számára harc közben Vegetius szerint is: *„A pikkelypáncélos lovasságot páncélja megvédi ugyan a sebesüléstől, de akadályoztatásuk és fegyverük súlya miatt könnyű őket foglyul ejteni, és gyakran ki vannak szolgáltatva a kötélhurkoknak.”*²⁹

Ezek alapján úgy tűnhet, hogy a kor nehézlovasai nem képviseltek nagy harcértéket a harcmezőn, és inkább csak impozáns megjelenésükkel tűntek ki. De ha jobban megvizsgáljuk a dolgot, láthatjuk, hogy a páncélzattal nem rendelkező lovasság és a felbomlott gyalogság ellen eredményesen lehetett őket alkalmazni. Hiszen egy fegyelmezett lovasroham elhárítására felkészített gyalogsággal szemben minden korban nehéz dolga volt a páncé-

²⁵ NOT. DIG. OCC. IX. 33.

²⁶ NOT. DIG. ORI. XI. 22. 26. 28.

²⁷ GOLDSWORTHY, 2004. 139-140.

²⁸ AM. XVI./12. 38.

²⁹ VEG. III./23.

los lovasságnak. A késő római korban az úgynevezett *fulcum* taktikát alkalmazták a lovassági támadások elhárítására. A lovassági támadások ellen alkalmazott *fulcum* gyökerei a II. századig nyúlnak vissza, amikor Arrianos egy újfajta taktikát javasolt az alán lovassági támadások kivédésére.³⁰ Eszerint az első sor nem áll, hanem térdel és így illeszti össze pajzsait, miközben a második sor katonái az első sor fölé hajolnak és föntről illesztik pajzsaik alsó szélét az első sor pajzsaihoz. Az első három sor katonái mind előre tartják a lándzsáikat, így a rohamozó ellenséges lovasság egy, szimpla pajzsfalnál magasabb akadályba ütközik, amiből lándzsák merednek ki és a lovak ezt látva megtorpannak. A gyengébben páncélozott lovasságnak is megvolt a megfelelő elhárítási taktikája a catafractesekkel illetve clibanariusokkal szemben, mégpedig az, hogy könnyű gyalogosokat keverték maguk közé, akik a harcban lerántották az ellenséges lovasokra figyelő nehézpáncélosokat a nyeregből.

A *fulcum* taktikát azonban nem minden esetben lehetett alkalmazni, mivel nagyfokú fegyelmet és együttműködést követelt meg. Éppen ezért a legtöbbször a nehézlovasok a késő római katonai szakíró szerint is: „A harcban kevésbé a lovasság, mint inkább a szétszóró gyalogság ellen válnak be, de ha a légiók elé helyezik őket, vagy legiónáriusokat kevernek közéjük, gyakran törik be az ellenség arcvonalát, mihelyt közelharcra kerül sor, azaz, amikor ember ember ellen harcol.”³¹ Felismerték tehát, hogy a nehézlovasság önmagában csak a már megbomlott vonalak ellen alkalmazható eredményesen, ahhoz, hogy áttörést érjen el az erős gyalogsági védelemmel szemben, együtt kell működnie a saját gyalogságával, aminek szárnyát is fedezhette. Éppen ezért a késő antikvitásban a csatára kivonuló római seregben a nehézlovasok a gyalogság közelében sorakoztak fel: „A gyalogság haderejének felállítását követően a lovasságot a szárnyakon helyezik el, úgy, hogy az összes páncélos és lándzsás szorosan csatlakozzon a gyalogsághoz, az íjászok pedig, akiknek nincsen páncélzatuk, messzebb széledjenek. Mert az erősebb lovasságnak meg kell védenie a gyalogság oldalát, míg a gyorsan mozgó, könnyűfegyverzetű lovasoknak az ellenség szárnyaira kell rázúdulnia és azt megzavarnia.”³²

Tudomásunk van olyan esetről is, amikor a gyakorlatban a nehézpáncélos lovasságot egy különleges művelet végrehajtása során az úgynevezett *ballistarius* egységekkel együtt alkalmazták. Amikor Iulianus ceasar 356. júniusának végén egy, az ellenség által ellenőrzött vidéken akart átkelni, akkor: „Hogy a vállalkozás késedelmet ne szenvedjen, csak a páncélos lovasokat és a hajítógép-kezelőket vitte magával,”³³ Nyilvánvaló, hogy itt nem a nehéz, több száz kilogrammos hajítógépekkel felszerelt egységre kell gondolni, hanem az úgynevezett *cheiroballistát*, azaz kézinyílvetőt alkalmazó egységekre. Az ilyen, torziós elven működő, könnyű kézifegyverekkel nagy távolságra és pontosan lehetett lőni, ezen felül nem korlátozzák kezelőik gyorsaságát és mobilitását.³⁴ A késő római hadseregben ugyanis a páncélos lovasság mellett megjelentek a könnyű, mobil, ugyanakkor nagy átütőerővel rendelkező vető- és hajítógépek, amik a modern kísérletek fényében képesek voltak a korban használatos páncélzatok átütésére. Vagyis a késő római hadseregben párhuzamosan folyt a nehézpáncélos lovasság és a gyorsan újratölthető, nagy pontosságú és átütőerejű fegyverek fejlesztése. Ezt indokolta, hogy a korszak belpolitikai viharai miatt gyakran kerültek szembe római egységek saját nehézlovasságukkal, valamint, hogy a nehézlovasság alkalmazása a IV. század második felére és a V. század elejére már Róma európai ellenfelei között is elterjedt.

A késő római hadseregben tehát a nehézpáncélos lovasság elitalkulatnak számított, amely a nyugati tartományokban elsősorban szarmata, míg a keletiekben perzsa mintára jött létre. A IV. századra azonban a különböző germán népek már egyre szélesebb körben alkalmazták a szarmata eredetű nehézlovasságot. Tacitustól már tudjuk, hogy a kvádok az I. századtól használták a szarmata lovasságot, Ammianus pedig arról tudósít minket, hogy az arcaragantok egy része a szarmata polgárháborút követően a gót uralom alatt álló victofálokhoz és taifalokhoz menekült.³⁵ A IV. század végén a gótokhoz csatlakoztak még „nehézfegyverzetű alánok”³⁶ is, akik ellen évszázadokkal korábban Arrianos kidolgozta a római gyalogság nehézlovasság rohamával szemben alkalmazandó takti-

³⁰ RANCE, 2004. 278-79.p; MACDOWAL—EMBLETON, 1994. 47-49.p

³¹ VEG. III. 23.

³² VEG. III. 16.

³³ AM. XVI./2.5.

³⁴ WILKINS, 1995. p. 52.

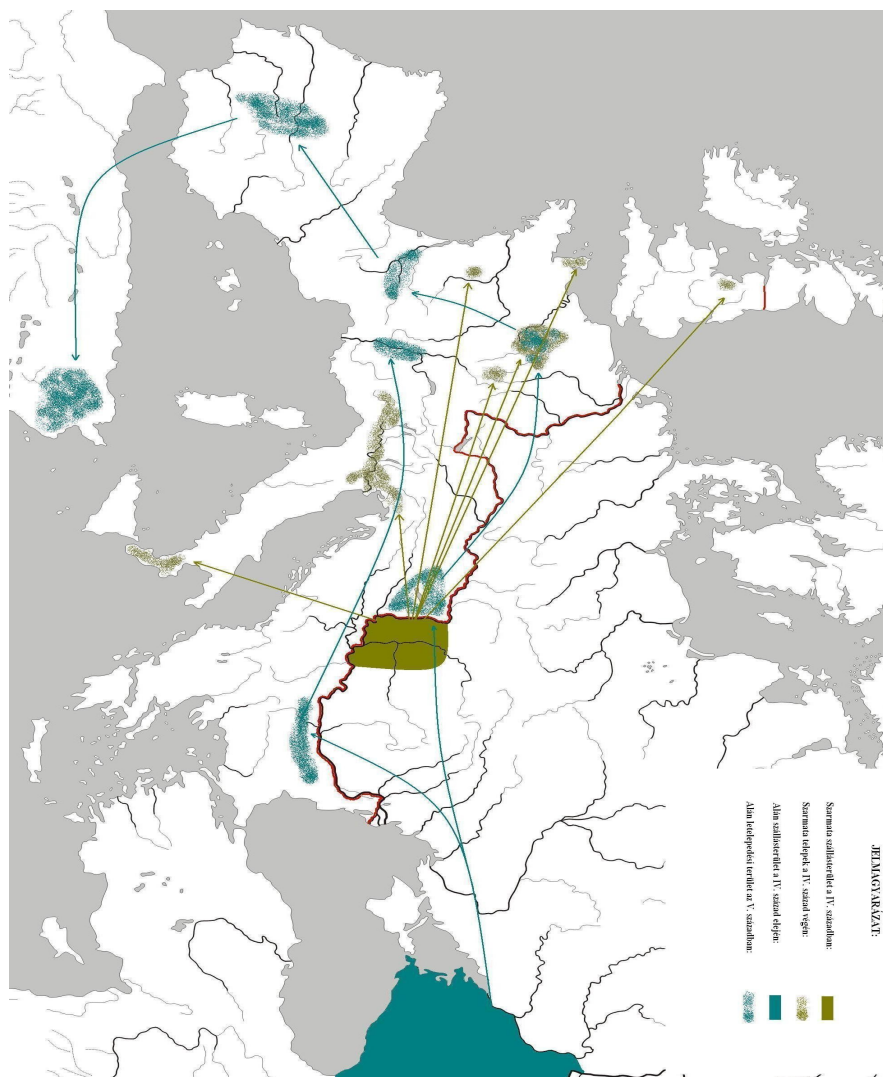
³⁵ AM. XVII./12.4.

³⁶ IOR. L./261.

káját. A szarmata alánokat a hunok szorították nyugat felé, és egyes csoportjaik különböző germán törzsekhez csatlakoztak, így az alán nehézlovasság részt vett a 378-as hadrianopolisi³⁷ és a 451-es catalaunumi csatákban is.³⁸

A népvándorlás viharai során a Nyugatrómai Birodalom szarmata telepei különféle germán törzsek uralma alá kerültek, míg az alánok a gótokhoz és a vandálokhoz csatlakozva több telepet hoztak létre szerte Nyugat-Európában. Először Pannoniában telepedtek le a 390-es években, majd 400 körül megjelentek Galliában és 410 körül Hispániában. A vandálokhoz csatlakozott alánok pedig 430 körül a vandálokkal együtt átkeltek Észak-Afrikába.³⁹ A római vezetés igyekezett felhasználni a birodalomba betelepedett alánokat a határok védelmére, ezért szövetséget kötött velük, de a valóságban a különféle alán csoportok inkább a névleg szintén római foederati germán törzseknek engedelmessé váltak.

A Nyugatrómai Birodalom bukásakor tehát a nehézlovas harcmodort gyakorló szarmaták már nagy számban éltek Britanniába, Galliában, Itáliában és Hispániában, sőt egyes alán csoportok a vandálokkal együtt Észak-Afrikába is eljutottak. Ilyenformán tehát a kora középkorban megjelenő európai nehézlovasságot nem lehet minden előzmény nélkülinek tekinteni, hanem Nagy Károly és a középkor lovagjait a késő római hadsereg nehézlovasságának és a germán szolgálatba állt szarmata nehézlovasok örököseinek kell tekintenünk.

4. kép: Vándorlások

³⁷ AM. XXXI./12.17.

³⁸ IOR. XXVIII./197.

³⁹ Jelentős alán csoport észak afrikai jelenlétére utal, hogy a vandál királyok a *Rex Vandalorum et Alanorum* címet használták

Kulcsszavak: késő római hadsereg, nehézlovasság, szarmaták, Clibanarius, Catafractes/Cataphractes

Keywords: late roman army, heavy cavalry, Sarmatians, Clibanarius, Catafractes/Cataphractes

FELHASZNÁLT IRODALOM

- AMMIANUS MARCELLINUS (AM): *Róma története*. (Ford: Szepesy Gyula) Budapest, Európa, 1993.
- CASSIUS DIO (CAS. DIO): *Historiarum Romanarum quae supersunt*, Berolini, Weidmann, 1955.
- EUTROPIUS (EUT): *Róma rövid története*, (Ford: Teravágimov Péter), Budapest, Helikon, 2003.
- GODSWORTHY, Adrian: *A római hadsereg története*. (Ford: Endreffy Loránd) Alexandra. Pécs. 2004.
- HAVASSY Péter (Szerk): *Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön*, Gyula Katalógusok 6. Gyula 1998.
- HÉRODOTOSZ (HER): *Görög — perzsa háború*, (Ford: Muraközi Gyula), Budapest, Osiris, 2007.
- HISTORIA AUGUSTA (HIST. AUG), (Ford. Terényi István), Budapest, Gondolat, 1968.
- IODANES (IOR): *De origine actibusque Getarum Getica: a gótok eredete és tettei*. (Ford: Kiss Magdolna), Budapest L'Harmattan, 2004.
- LIVIUS, Titus (LIV): *A római nép története a város alapításától*, (Ford: Muraközy Gyula), Budapest, Európa, 1982.
- MACDOWAL, Simon, EMBLETON, Gerry: *Late Roman Infantryman 236- 565 A.D.* Ospery Military. Warrior Series 9. Oxford, 1994.
- MAKKAY János: *Attila kardja, Árpád kardja*. Szeged, Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1995.
- MÓCSY András: *Pannonia a késői császárkorban*, Budapest, Akadémiai. 1974.
- MÓCSY András, FITZ Jenő: *Pannonia régészeti Kézikönyve*, Budapest, Akadémiai, 1990.
- NÉMETH György: *Római Történeti Kézikönyv*. Szerk.: Németh György. Budapest, Korona. 2001.
- NIKOROV, Valerii, P.: *The Parthian Cataphracts* In.: *Chetvertaia vsesoiuznaia skola molodykh vostokovedov*. T. I. Moscow. . 65-67.p
- Notitia dignitatum occedunt notitia urbis Constantinopolitana et laterculi Provinciarum*. (Not. dig.) Szerk: SEECK, Otto, Berlin, Berolini, 1876.
- PLUTARKHOSZ: *Párhuzamos életrajzok*, (Ford: Máthé Elek), Budapest, Osiris, 2001.
- RANCE, Philip.: *The Fulcum, the Late Roman and Byzantine Testudo: The germanization of —Roman Infantry Tactics? In.: Greek, Roman, and Byzantine Studies 44.* 2004. 265-326.p
- TACITUS (TAC): *Tacitus összes művei*, (Ford: Borzsák István) Szeged, Szukits Könyvek.1998. 516.
- VÁRADY László: *Késő római hadügyek és társadalmi alapjaik*. Budapest, Akadémiai, 1961.
- VEGETIUS, Flavius, Renuat (VEG.): *A hadtudomány foglalata*. (Ford: Hahn István) In: *A Hadművészet Ókori Klasszikusai*. Szerk: Hahn István, Budapest, 1963.
- WILKINS, Alan: *Reconstruction the Cheiroballista*. In.: *Journal of Roman Military Equipment Studies* 6. 1995. 5-60.p

SIPOSNÉ dr. Kecskeméthy Klára

A MEDITERRÁN TÉRSÉG JELENTŐSÉGE A NATO SZÁMÁRA

SIGNIFICANCE OF THE MEDITERRANEAN FOR NATO

A hidegháború korszakában Észak-Afrika, és a Mediterrán térség másodlagos fontosságú volt a NATO számára, az új kockázatok és kihívások megjelenésével azonban az Észak-atlanti Szövetség egyre több figyelmet szentel a térségnek. A Partnerség a Békéért Program, a Mediterrán Párbeszéd, és az Isztambuli Együttműködési Kezdeményezés — a NATO Kiképzési Együttműködési Kezdeményezés is — biztonsági együttműködések részét képezik azoknak az elgondolásoknak, amelyekkel a NATO a 21. század új fenyegetéseire és kihívásaira válaszol. A rigai csúcson a Szövetség a globális szerepvállalás irányába mozdult el. A Szövetség a képzés folyamatosan bővülő hálózatát kívánja létrehozni, amely a védelmi szektor modernizálásához, továbbá a haderő állományának kiképzéséhez nyújt segítséget. A komplex biztonsági kihívásokra adott válaszok egyike a NATO kapcsolatainak illetve képességeinek folyamatos transzformációja.

North Africa and the Mediterranean have always been of secondary concern to NATO. The Alliance changed the old concept of threat for the new one of risks and started paying more attention to its southern periphery. Partnership for Peace, Mediterranean Dialogue and Istanbul Cooperation Initiative – NATO Training Cooperation Initiative – are part of NATO's respond to the 21st century threats and challenges. AT the Riga Summit, Alliance Heads of State and Government launched the NATO Training Cooperation Initiative as a way of sharing Allied training expertise with Mediterranean Dialogue (MD) and Istanbul Cooperation Initiative (ICI) Partners from the broader Middle East. NATO intends to build an expanding network of NATO training activities that will modernize defence structures and train security forces through an evolutionary and phased approach. This Initiative is part of the Alliance's continuing transformation of its capabilities and relationships in response to an ever more complex security environment.

A hidegháború korszakában Észak-Afrika, és a Mediterrán térség másodlagos fontosságú volt a NATO számára, mivel a konfrontáció lehetőségének nem volt semmi realitása. Az új kockázatok és kihívások megjelenésével a NATO egyre több figyelmet szentel a térségnek. A Partnerség a Békéért Program, a Mediterrán Párbeszéd, és az Isztambuli Együttműködési Kezdeményezés biztonsági együttműködések részét képezik azoknak az elgondolásoknak, amelyekkel a NATO a 21. század új fenyegetéseire és kihívásaira válaszol. A NATO és EU tag Magyarországnak érdeke, hogy a korábbinál nagyobb figyelemmel kísérje az euro-atlanti térségen kívül zajló eseményeket, a földrajzilag távol eső régiók, a mediterrán térség problémáit.

A Mediterrániumot gyakran emlegetik az európai civilizáció bölcsőjeként, ugyanis itt alakult ki az ókori Görögország valamint a Római Birodalom. A Föld legnagyobb beltengere; az északi szélesség 30° és 46°, valamint a nyugati hosszúság 5° 50' és a keleti hosszúság 36° között helyezkedik el; területe (a Márvány-tengerrel, de a Fekete-tenger nélkül) 2 512 000 km². Kelet-nyugati irányú legnagyobb kiterjedése a Gibraltári-szorostól (Spanyolország, Marokkó között) az Ískenderuni-öbölíig kb. 2500 km, a legnagyobb észak-déli távolság, a Trieszti-öbölíől (Olaszország, Szlovénia) Líbia partjaiig kb. 800 km.

A Mediterrán térség ezernyi különbözőséget foglal egy keretbe. Nehéz elképzelni ennél változatosabb továbbá sokszínűbb régiót, népek, civilizációk bölcsője, vallások keresztútján fekvő, dicső történelmi múltú geostratégiai-
lag fontos terület, amely egyfelől gazdag természeti erőforrásokban (olaj, földgáz, foszfát), másfelől rettenetes vízhiányban szenved, és ennek az ellentétnek a feloldása lesz a jövő egyik feladata.

A Földközi-tenger medencéje nemcsak az európai, hanem a globális biztonság szempontjából is nagy jelentőségű terület.¹ A Földközi-tenger három földrész által határolt tenger, északi partján Európa, délen Afrika, keleten pedig Ázsia fekszik. A Földközi-tenger nyugaton, a legszűkebb pontján mindössze 13 km széles Gibraltári-szoroson keresztül kapcsolódik az Atlanti-óceánhoz. A Földközi-tengerhez északkeleten a Dardanellákon át a Márvány-tenger, azon túl pedig a Boszporuszon keresztül a Fekete-tenger kapcsolódik. Délkeleten, a Vörös-tenger felé a Szu-ezi-csatorna biztosítja az átjárást. A Földközi-tenger medencéje világkereskedelmi útvonal, az olajszállítás fő vonala, hadászati jelentőségű tengerszorosokat, átjárókat köt össze; összekötő kapcsot képez közel- és távol-keleti térségekkel, ami tovább növeli a régió geostratégiai fontosságát.²

Mit értünk a Mediterrán térségen? Egységesen elfogadott fogalma valójában nincs, határai rugalmasan változnak annak megfelelően, hogy geopolitikai, gazdasági, kulturális, vagy környezetvédelmi szempontból vizsgáljuk-e a térséget?

A legáltalánosabban elterjedt fogalom az, amely a földrajzkönyvekben is fellelhető. A régió definiálása során azokat az országokat sorolják ide, amelyek a Mediterraneummal (a Földközi-tengerrel) határosak. Még azon országoknak is vannak más régiókba átnyúló területei (Spanyolország atlanti-óceáni vidéke: Galícia, továbbá Olaszország északi alpi régiója: Alto Adige), amelyeket egyértelműen a Mediterrán térség részének tekintünk. Portugáliát a kulturális és környezeti jellegzetességei miatt — annak ellenére, hogy nem rendelkezik mediterrán tengerparttal — mediterrán országgként definiálják. A régió — Portugália területét is beleértve — 3 millió km² kiterjedésű. A Szicília és Tunézia közötti Tuniszi-csatorna a Földközi-tengert két medencére osztja, nyugaton a Gibraltári-szoros, északkeleten a Boszporusz és a Dardanellák, délkeleten a Szu-ezi-csatorna határolja.³ A Földközi-tenger medencéjében számos sziget és szigetcsoport – Baleár-szigetek, Korzika, Szardínia, Szicília, Málta, Kréta, Ciprus, Jón-szigetek, Égei-szigetek, Északi-Szporádok, Déli-Szporádok – található.

A mediterrán régió vízkészletével, népességével és környezetvédelmi problémáival foglalkozó kutatók a régió országait illetve területeit az alábbiak szerint csoportosították⁴:

- *Észak* (Albánia, Bosznia-Hercegovina, Horvátország, Szerbia, Montenegro, Szlovénia, Görögország, Olaszország, Franciaország, Monaco, Spanyolország, Portugália, Málta);
- *Kelet* [Szíria, Libanon, Izrael, a palesztin fennhatóság felügyelete alatt álló területek (Gázai övezet, Nyugati Part), Jordánia, Törökország, Ciprus];
- *Dél* (Marokkó, Algéria, Tunézia, Líbia, Egyiptom).

Vannak olyan, a régiót tágabb értelemben vett meghatározások, elképzelések, amelyek a Fekete-tenger, a Perzsa-öböl és a Közel-Kelet térségét is a mediterrán régió részének tekintik. Ennek megfelelően Bulgária, Románia és Grúzia is a régió része. Más érvelések szerint a kulturális, gazdasági továbbá ökológiai jellemzők, a geopolitikai kapcsolatok valamint az olajkincs — Szíria, Jordánia és Libanon mellett — Irakot is a Mediterrán részévé teszi.

Van olyan régió meghatározás is, amely a mediterrán térséget, a mediterrán klímát, a természetes- és kultúr-növényzetet, különösen a szimbolikus jelentőségű olajfát tekinti meghatározó tényezőnek. A földközi-tengeri térség növénytakarója nem egységes.⁵ A sok évszázados antropogén tevékenység (legeltetés, égetés, irtás, urbanizáció) a mediterrán területek növényzetének hihetetlen méretű pusztulását, regionális méretű környezeti katasztró-

¹ A Magyar Köztársaság Biztonsági Stratégiájának vázlatja (készítette és forrásmunkák alapján összeállította Várhalmi Miklós, alapváltozat: 2001. 06.)

² Siposné Kecskeméthy Klára: A mediterrán térség az isztambuli csúcstalálkozó után, Nemzetvédelmi Egyetemi Fórum, 2005. 2. szám p. 26-29.

³ A Földközi-tenger medencéinek leírásánál Cholnoky Jenő a Földközi-tenger és kijárói című (Magyar Adria Egyesület, Budapest 1915. p. 50.) munkájában kilenc nagy medencére tagolja, és osztja fel. Nyolcadik medencének a Marmara-tengert (mai megnevezése Márvány-tenger), a kilencediknek pedig a Fekete-tengert tekinti.

⁴ Jean Margat-Domitille Valee: Mediterranean vision on water, population, and the environment for the 21st century, Blue Plan, 2000. January, p. 62.

⁵ A Földközi-tenger menti növényfajok társulásai igen változatosak. A tengerpart alacsonyabb szintjeit keménylombú erdők borítják. A 800-1000 m-nél a mediterrán fenyőerdők zónája alakult ki. A tengerpartok jellegzetes és gyakori növénye az alleppói fenyő (*Pinus halepensis*). A keménylombú erdők zónájának legjellegzetesebb faja az olajfa (*Olea Europaea*).

fát okozott.⁶ A térség környezetvédelmi veszélyeztetettsége jelentősen megnövekedett a hatvanas évektől kezdve, az olajkitermelés, a régió keresztül haladó olajszállítási útvonalak, a népesség nagyarányú növekedése a keskeny tengerparti sávban, a tömegturizmus azt eredményezte, hogy a tengervíz- és vízkészletek szennyeződtek, az urbanizáció eredményeként pedig kaotikus lett a hagyományos mediterrán tájkép. Jórészt az emberi beavatkozás eredménye az örökzöld másodlagos cserjések megjelenése is.⁷

A bipoláris világrend idején⁸ a térség országait négy régióra osztották fel:

- az európai magterületre (Franciaország, Olaszország);
- az európai kontinens perifériájára (Görögország, Törökország);
- a szocialista országokra (Albánia, volt Jugoszlávia);
- az arab országokra.

A bipoláris világrendnek megvoltak a maga sajátos vonásai, amelyek gyakorta határozott előnyöket jelentettek az adott térség számára. A nagyhatalmak jelen voltak a geopolitikailag, geostratégiaileg vagy geoökonómiaileg fontos térségekben, céljuk nyersanyagok, katonai támaszpontok megszerzése, tengeri és szárazföldi szállítási utak ellenőrzése volt. Ez tette mindkét nagyhatalom számára kiemelt stratégiai fontosságú térséggé a Földközi-tenger medencéjét. A két nagyhatalom kölcsönösen arra törekedett, hogy csökkentse a másik fél befolyási övezetét. A hidegháború végén a kelet-nyugati szembenállás megszűnt, felváltotta az észak-déli megosztottság. A mediterrán térségben megnövekedett a kisebb regionális konfliktusok száma (határviták, víz, fegyverkereskedelem, vallási fundamentalizmus, demográfiai trendek, terrorizmus).

Történelmi szempontból vizsgálva a mediterrán térséget megállapíthatjuk, hogy az ókorban politikai, gazdasági illetve kulturális értelemben homogén és összefüggő volt a térség. A Római Birodalom idején a Földközi-tenger egész medencéje birodalmi terület volt, amelyet Mare Nostrum-nak neveztek.⁹

A mediterrán térség földrajza, történelme, gazdasága és kultúrája sok közös vonást mutató egységes földrajzi tér, ahol három kontinens találkozik. Történelmi valamint kulturális szempontból a mediterrán különböző régiók és szférák hatása alatt állt. A különböző gyarmati múlt (spanyol, francia, olasz, brit) eltérő hatása és gyakorlata is hozzájárul a térség történelmi, kulturális továbbá gazdasági komplexitásához. Vallási (keresztény és zsidó vallás, iszlám) és etnikai sokszínűség jellemzi.

EGYÜTTMŰKÖDÉS AZ OKTATÁSBAN: NATO KIKÉPZÉSI EGYÜTTMŰKÖDÉSI KEZDEMÉNYEZÉS

A NATO különböző szinteken tart fent partnerségi kapcsolatokat, folytat párbeszédet és együttműködést csaknem 40 országgal, keresi más nemzetközi illetve nem-kormányzati szervekkel is az együttműködési lehetőséget.

A rigai csúcson a Szövetség a globális szerepvállalás irányába mozdult el, és megerősítette az együttműködést az ENSZ-szel, az Európai Unióval továbbá más szervezetekkel. Ez fontos, hiszen a fenyegetések, a kockázatok komplexek és globális jellegűek. Kezelésükhöz, a válságok felszámolásához sokkal nagyobb erőforrásra van szükség mint amennyit a NATO-tagállamok képesek illetve hajlandóak biztosítani.¹⁰

A megoldások érdekében indították el a mediterrán térségre valamint a Közel-Keletre vonatkozó partnerségi kapcsolatok területén a NATO Kiképzési Együttműködési Kezdeményezést (NATO Training Cooperation Initiative).¹¹ A kezdeményezés célkitűzése a Mediterrán Párbeszéd és az Isztambuli Együttműködési Kezdeményezés orszá-

⁶ Borsy Zoltán: Általános természetföldrajz, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1993. Esőstelű szubtrópusi (mediterrán) tartományok, p. 764-767.

⁷ Általánosan elterjedtek, minden országnak van saját kifejezése rájuk, Dél-Franciaország – maquis, Olaszország – macchia, Spanyolország – tomillares, Atlasz vidék – garigue.

⁸ Lásd Russel King, Berardo Cori és Adalberto Vallega Geography of the Mediterranean c. munkáját.

⁹ Lásd még Pap Norbert: Törésvonalak Dél-Európában, PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja Pécs, 2001. p. 183. c. munkáját.

¹⁰ A NATO isztambuli csúcserkezte (2004. június 28-29.) a Szövetség Partnerségi Politikájának új szakaszát indította el, jelentős eredménye volt a Mediterrán Párbeszéd (Mediterranean Dialogue) megújítása és a tágabb értelemben vett Közel-Keletre vonatkozó Isztambuli Együttműködési Kezdeményezés (Istanbul Cooperation Initiative) elindítása. A Szövetség Rigai Csúcserkezte (2006. november 28-29.) kiemelten foglalkozott a partnerségi kapcsolatok és a bővítés perspektíváival. A Rigai Csúcserkezettel kapcsolatban az alábbi dokumentumok jelentek meg: NATO Review, Riga Summit Special, 2006. p. 68., Riga Summit Guide, 2006. p. 276. NATO after Riga, NATO Public Diplomacy Division, 2006. Brussels, p. 8., Allen G. Sens: Riga and beyond: The political transformation of NATO, NATO Review, 2006. Issue 4, p. 4.

gai szakértőinek képzése és kiképzése. A Szövetség a képzés folyamatosan bővülő hálózatát kívánja létrehozni, amely a védelmi szektor modernizálásához és a haderő állományának kiképzéséhez nyújt segítséget. A komplex biztonsági kihívásokra adott válaszok egyike a Szövetség kapcsolatainak és képességeinek folyamatos transzformációja.

A Szövetség jelentős képzési és kiképzési tapasztalatokkal rendelkezik. Segítette a kelet-közép-európai országokat védelmi intézményrendszerük átalakításában, valamint abban, hogy fegyveres erők interoperábilisak legyenek a Szövetség haderőivel. A képzés és kiképzés a Szövetség műveleti tevékenységének is szerves részévé vált. Elég ha megemlíjtük a NATO iraki kiképző misszióját, az afgán biztonsági erők kiképzését, valamint a segítségnyújtást az Afrika Unió szudáni képességei kiépítésében, valamint a kiképző állomány biztosításában.

A NATO-tagállamok számának növekedése továbbá a partnerországok részéről mutatkozó igény azt eredményezte, hogy a NATO Védelmi Akadémia mintájára sorra alapították a stratégiai és regionális szintű vezetőképést folytató intézményeket (Balti Védelmi Akadémia, Európai Biztonsági és Védelmi Akadémia¹² stb.).

A NATO Kiképzési Együttműködési Kezdeményezés az alábbi alapelven nyugszik: a tevékenységeknek kölcsönös érdekeken kell alapulniuk, közös kezdeményezésnek kell lenniük, amelynek meghatározó jellemzője az, hogy a felmerülő igényeknek prioritása van. A meglévő két- és többoldalú programokra és meglévő struktúrákra kell épülnie, azt kiegészítenie. A tevékenységek átlátható, más nemzeti és nemzetközi (ENSZ, EU) szereplőkkel koordinált módon kell, hogy folyjanak. Fontos, hogy a résztvevő partnerek között nincs különbségtétel, a partnerek önállóan szabják meg részvételük mértékét és szintjét, a kezdeményezés pedig nyitott bármely tevékenységre.

A NATO Kiképzési Együttműködési Kezdeményezés fokozatosan szélesedő kiképzési tevékenysége a meglévő struktúrára és programokra épül. Kezdeti lépésként a Mediterrán Párbeszéd és az Isztambuli Együttműködési Kezdeményezés országaiból érkező résztvevők számára a NATO tagországok védelmi és biztonságpolitikai oktatási intézményei (NATO Védelmi Akadémia — Róma, NATO Iskola — Oberammergau, Kiválósági Központok, NATO Kommunikációs és Információs Rendszerek Iskola-Latina, PfP Kiképző Központok) biztosítanak helyet.

Rövidtávú célkitűzés a növekvő részvétel biztosítása a meglévő partnerségi programokban (Képzést és Kiképzést Erősítő Program, Képzés és Kiképzés a Védelmi Szektor Reformjáért, és a Műveleti Képességek Konceptió, e-PRIME¹³ program). A NATO Védelmi Akadémián egy Közel-Kelet fakultás alapítása a régióból érkező partnerek számára rövid törzstiszti és modulrendszerű céltanfolyamok kínálatát, a képzési programok, valamint a tantervek továbbfejlesztését jelenti, ezzel is támogatva a NATO térségi politikáját.¹⁴

A NATO Kiképzési Együttműködési Kezdeményezés keretében a NATO Védelmi Akadémia a Mediterrán Párbeszéd és az Isztambuli Együttműködési Kezdeményezés országaiból érkezett katonák illetve civilek számára NATO Regionális Együttműködési tanfolyamot (NATO Regional Cooperation Course) indított.¹⁵ Az első kéthetes tanfolyamot 2007 májusában, a másodikat november 5-16. között rendezték meg. Az akadémia célkitűzése az, hogy 2009-re a tanfolyam hossza tíz hét időtartamú legyen. Az idén szintén két tanfolyam lesz, május 5–23. valamint november 3–28. között.

Középtávú célként a Szövetség egy regionális biztonságpolitikai központ létrehozását támogatná, amely működéséhez is hozzájárulhatna. Egy ilyen NATO-támogatású központ létrehozása nagyon alapos előkészítő munkát, valamint politikai és biztonsági megfontolást igényel. A Szövetség támogatása több formában és modell szerint nyilvánulhat meg, lehet PfP kiképző központ vagy a Balti Védelmi Akadémia mintájára működő intézmény. Végző

¹¹ A NATO Kiképzési Együttműködési Kezdeményezéséről lásd Fritz Rademacher: The NATO Training Cooperation Initiative, In: NATO Review, 2007. Issue 1. Partnerships: Old and New, p. 32-35.
<http://www.nato.int/docu/review/2007/issue1/english/art3.html>

¹² Az új oktatási formákról és az akadémiáról lásd Siposné Kecskeméthy Klára: Új oktatási formák a NATO-ban: a virtuális akadémia, Humán Szemle 2004. 1. szám p. 40-45., Siposné Kecskeméthy Klára: Az Európai Biztonsági és Védelmi Akadémia, Hadtudomány 2007. 1. szám p. 107-113.

¹³ Training and Educational Enhancement Programme, Operational Capabilities Concept, Partnership Real-Time Information, Management, and Exchange System

¹⁴ A modulrendszerű tanfolyamról lásd Siposné Kecskeméthy Klára: Útkeresés a NATO Védelmi Akadémián -modulrendszerű tanfolyamok, Humán Szemle 2006. 4. szám

¹⁵ Bucharest Summit Declaration, Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Bucharest on 3 April 2008

sonon egy, a NATO Védelmi Akadémia mintájára alapított NATO Közel-Keleti Biztonsági Együttműködési Központ is elképzelhető.

A partnerekkel történő együttműködés története során a legkülönbözőbb területeken folyt eddig főtisztek illetve civilek képzése: haderőreform, védelmi költségvetés és tervezés, képzés, kiképzés, nyelvképzés, a béketámogatás műveleti aspektusai, interoperabilitás, terrorizmus elleni küzdelem, tömegpusztító fegyverek terjedése, polgári védelmi tervezés, civil-katonai kapcsolatok, logisztika, határvédelem továbbá válságkezelés. Bár a kezdeményezéshez csatlakozó partnerek a felsorolt területeken történő együttműködést támogatják, de különösen nagy hangsúlyt helyeznek az interoperabilitásra, a haditengerészeti kapcsolatokra, a válságkezelésre, az illegális csempészetre és a határok védelmére.

Az együttműködés megvalósítása jelentős humán és anyagi erőforrást igényel, amely során a hálózat-alapú megközelítés összhangot teremthet a potenciális partnerek képzési és kiképzési igényei, valamint a rendelkezésre álló költségvetési lehetőségek között. A megoldások sorában a nemzeti felajánlások és a mobil oktató csoportok egyaránt szóba jöhetnek.

AZ ELŐRELÉPÉS MÓDJA: A FOKOZATOSSÁG ELVE

A képzési és kiképzési tevékenység, a biztonsági valamint védelmi szektor reformjának részeként alapvető fontosságúvá válik a Szövetség számára. Más nemzetközi, nem kormányzati szervezetek, az ENSZ és az Európai Unió partnersége meghatározó jelentőségű a közös erőfeszítésben. Fontos, hogy mind a Szövetség, mind a partnerországok fokozatosan, lépésről-lépésre valósítsák meg az elképzeléseket. Ehhez elengedhetetlen a közvélemény támogatásának a megnyerése is régió országaiban. A diplomáciai erőfeszítések során különösen kell ügyelni arra, hogy a felajánlott programok, és az együttműködés egyértelműen kizárja a Szövetség szándékainak félreértését és feszültségek gerjesztését a mediterrán térség országaiban.

Az Észak-atlanti Szövetség először 2002-ben hozott döntést arról, hogy a képzési kapacitás növelése érdekében a NATO Védelmi Akadémia, a NATO School, Oberammergau, a NATO Kommunikációs és Informatikai Rendszerek Iskolája, Latina, valamint az eddig elismert Békepartnerségi Kiképző Központok a gyakorlatban is alkalmazható távoktatási rendszert hozzanak létre. A távoktatással összefüggő tevékenység irányítása és vezetése a Transzformációs Parancsnokság, Norfolk felelősségi körébe tartozik. A feladat technikai biztosítását, vagyis a tananyagok hálózatra telepítését és folyamatos számítógépes gondozását az ún. Cooperative Development Team-ek végzik. Ezek elsősorban az USA, Svájc, Kanada és Ukrajna önkéntes nemzeti felajánlásaiként működnek. Nagy mennyiségű tananyagot lehet távoktatási módszerek alkalmazásával hozzáférhetővé tenni a Mediterrán Párbeszéd és az Isztambuli Együttműködési Kezdeményezésben résztvevők tisztjekhez, tiszthelyettesekhez és civil tisztségviselőkhöz. Távlatokban a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem ebben vállalhatna szerepet, tananyag író-szerkesztő csoportot (Subject Matter Expert Team) alakíthatna ki, amely együttműködhetne a Szövetség távoktatási tapasztalatokkal rendelkező többi oktatási intézményével.

A Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem mind hazai, mind nemzetközi szinten komoly oktatási képességekkel rendelkezik. A siker alapvető feltétele azoknak a speciális képzési területeknek a meghatározása, amelyek a Szövetség szempontjából hiánynak számítanak. Fontos képzési célcsoport a Mediterrán Párbeszéd és az Isztambuli Együttműködési Kezdeményezés államai. Jó példát ad a Nyelvi Intézet, NATO által akkreditált törzstiszti terminológiai tanfolyama (Staff Officer Military Terminology Course, SOMTC), amely mintájára civil katonai együttműködés, a katonai pszichológia és a pszichológiai műveletek (PSYOPS) angol nyelvű kurzus indítható, amely a Szövetség vagy a kétoldalú kapcsolatok keretén belül felajánlható.

Kulcsszavak: Mediterrán térség, Mediterrán Párbeszéd, Isztambuli Együttműködési Kezdeményezés, NATO Kiképzési Együttműködési Kezdeményezés

Keywords: Mediterranean Region, Mediterranean Dialogue, Istanbul Cooperation Initiative, NATO Training Cooperation Initiative

FELHASZNÁLT IRODALOM

A Magyar Köztársaság Biztonsági Stratégiájának vázlata

BORSY Zoltán: *Általános természetföldrajz*. -Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1993.

CHOLNOKY Jenő: *A Földközi-tenger és kijárói*. -Bp., Magyar Adria Egyesület, 1915.

PAP Norbert: *Törésvonalak Dél-Európában*. -Pécs, PTE TTK FI Kelet-mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, 2001.

RADEMACHER, Fritz: *The NATO Training Cooperation Initiative*. in.: NATO Review, 2007. Issue 1.

SIPOSNÉ Kecskeméthy Klára: *A mediterrán térség az isztambuli csúcstalálkozó után*. -Bp., ZMNE, in.: Nemzetvédelmi Egyetemi Fórum, 2005. 2. szám p. 26-29.

SIPOSNÉ Kecskeméthy Klára: *Az Európai Biztonsági és Védelmi Akadémia*. -Bp., MHTT. in.: Hadtudomány 2007. 1. szám, p. 107-113.

SIPOSNÉ Kecskeméthy Klára: *Új oktatási formák a NATO-ban: a virtuális akadémia*. -Bp., in.: Humán Szemle 2004. 1. szám, p. 40-45.

SIPOSNÉ Kecskeméthy Klára: *Útkeresés a NATO Védelmi Akadémián –modulrendszerű tanfolyamok*. -Bp., in.: Humán Szemle 2006. 4. szám.

VALEE, Jean Margat-Domitille: *Mediterranean vision on water, population, and the environment for the 21st century*. Blue Plan, 2000. January, p. 62.

Sándor KÓSA—Romulusz RUSZIN

THE BRIDGE BETWEEN WEST AND EAST NAZARBAYEV'S KAZAKHSTAN

The authors in this paper dissect Kazakhstan's early steps to be a modern democratic nation state. First, they provide a short introduction of Kazakhstan in general and explains the political leadership's first successes to build a modern, democratic state. Secondly, they introduce Nursultan Nazarbayev's main characteristics of his personality in order to comprehend the background of the president's decisions. The authors further explain the role of two global players – the United States and China – in the stability of Kazakhstan. They examine the financial assistance of the United States and its influence on the internal stability of this enormous country, and then they review the effects of the new Kazakh-Chinese oil pipeline on Kazakhstan's economy. Finally, they assess the near and mid-term future of Kazakhstan under President Nazarbayev.

I, for my part, am sure that by the year of 2030 Kazakhstan would have become a Central-Asian Snow Leopard and would serve a fine example to be followed by other developing countries.

Nursultan Nazarbayev

There is a sea between Europe and Asia that is estimated to be about 30 million years old, known as the Caspian Sea. It has been landlocked for 5.5 million years. As the world largest inland body of water it covers 371.000 km² (143.000 sq. mi.) and holds the main characteristics of both sea and lake.¹ The Caspian Sea is often referred to a lake; however, it is not a freshwater one, its salinity is about one-third of the sea water. The Caspian Sea is bordered by five independent states: the Russian Federation, Iran and three former Soviet Republics – Kazakhstan, Turkmenistan and Azerbaijan.

The Caspian Sea has played always an important role in the region. Its rich fauna has helped to develop shipbuilding and maritime navigation in the region. The appearance of ship transportation accelerated the external trade and tightened the commercial ties among the nations around the Caspian Sea. Under the Russians, Peter the Great was the first, who recognized the strategic importance of the sea. As a result he established the first naval base in the Volga delta in order to support his land forces and reinforce Russia's dominance in Central Asia.²

In the late nineteenth century, the Caspian Sea region became more critical and complex as the commercial oil industry began to develop. During this time, Russia opened the Caspian Sea area to private — mainly international — investors. Thanks to the Nobel brothers — and later to the Samuel & Co. (predecessor of Shell Transport and Trading Company)³ — the natural oil reserve became the region's main link with the external world.

The Caspian region has a long history of geopolitical struggles, which became more complicated after the collapse of the Soviet Union. Moreover, the new international players of oil and gas business, with their different interests, do not facilitate regional problem solving. The aggressive policy of these foreign governments to gain control over the "black gold" and other valuable natural resources of the region placed great pressure on the shoulders of unskilled decision makers in the three newly independent states. Since the world knew that Kazakhstan, Azerbaijan and Turkmenistan possessed remarkable hydrocarbon reserves the political leaders of these countries have attempted to exploit their respective countries' natural treasures. Without their vast resources they would be unable to unravel their massive domestic problems.

¹ Wikipedia the free encyclopedia, http://en.wikipedia.org/wiki/Caspian_sea (accessed March 26, 2007)

² Akiner, *The Caspian*, 4.

³ Ibid, 5.

This article dissects Kazakhstan's – the biggest and most diverse newly independent former Soviet Republic (excluded Russia) – early steps to become a modern democratic nation state, which is ready to reshape the nature of the country. First, we provide a short introduction of Kazakhstan in general and explain the political leadership's first successes to build a modern, democratic state. Second, we introduce Nursultan Nazarbayev's – the first, and so far, the only democratically elected president of Kazakhstan – main characteristics of his personality in order to comprehend the background of his decisions. Under his leadership, Kazakhstan has become a relatively powerful and independent state; defying critics whom assumed Kazakhstan would fail because of its close political, ethnic and economic connections to the Russian Federation. We further explain the role of two global players – the United States and China – in the stability of Kazakhstan. We examine the financial assistance of the United States and its influence on the internal stability of this enormous country, and then we review the effects of the new Kazakh-Chinese oil pipeline on Kazakhstan's economy. Finally, we assess the near and mid-term future of Kazakhstan under President Nazarbayev.

NAZARBAYEV'S KAZAKHSTAN

Kazakhstan, geographically, is the ninth largest country in the world with an area of 2.7 million km² (1.56 million square miles).⁴ This vast landlocked country shares its border with five independent states. Its two most remarkable neighbors are the Russian Federation (6846 km) and China (1533 km). Kazakhstan's population is 15.185.844 (July 2005 est.), with only 5 people/km² (estimated).⁵ The majority of the population is either ethnic Kazakhs (58%) or Russians (27%) with Ukrainian, Uzbek, German, Uighurs and other minorities. The main religious groups are Muslim, Russian Orthodox and Roman Catholic.⁶

This ethnically and religiously diverse country declared independence on 16 December 1991, following the abortive coup in Moscow. In the succeeding years, under Nursultan Nazarbayev (elected president in 1991), Kazakhstan has made remarkable progress in developing its economy and building new democracy. Using his strong presidential power – as head of state and commander in chief – Nazarbayev established a constitutional republic with a bicameral Parliament. In the early years of independence, Kazakhstan gained admission to the United Nations and became a member of other main international organizations like the Commonwealth of Independent States⁷ and the Shanghai Cooperation Organization.⁸ While seeking to protect his country's independence, Nazarbayev has pursued good relationships with Russia — as a member of the stated organizations — unambiguously for security and economic reasons. Furthermore, Kazakhstan is also an active participant in NATO's Partnership for Peace program. Using these organizations and programs, the Kazakh president built a stable relationship with all of its neighboring independent states.

The vast natural resources and its relatively stable, although absolutely uncompetitive, political life made Kazakhstan attractive target for foreign investors. The president wisely opened the country's economy to foreign investors. The large amount of direct foreign investments⁹ was significant and resuscitated Kazakhstan's energy, manufactory and service life. But the changes in the country have not come without soreness. The country still faces economic, political and ethnic problems; nevertheless, the president has a clear vision which is shared with many of his fellow citizens. In 2007 he sent the "Message of the President of the country to the people of Kazakhstan".¹⁰ The motto of his message is: prosperity, security, and ever growing welfare of all Kazakhstanis. Reading his vision, one can deduce his personality from the document. Additionally, analyzing other articles about him, and reading his personal statements, the reader can have a clear picture of his character.

⁴ Wikipedia the free encyclopedia, <http://en.wikipedia.org/wiki/Kazakhstan> (accessed March 26, 2007)

⁵ CIA – The World Factbook, <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/kz.html> (accessed March 25, 2007)

⁶ Wikipedia the free encyclopedia, <http://en.wikipedia.org/wiki/Kazakhstan> (accessed March 26, 2007)

⁷ The Commonwealth of Independent States, <http://www.cisstat.com/eng/cis.htm> (accessed March 24, 2007)

⁸ The Shanghai Cooperation Organization, <http://www.secsco.org/home.asp?LanguageID=2> (accessed March 24, 2007)

⁹ 2006 Index of Economic Freedom, <http://www.heritage.org/research/features/index/country.cfm?id=Kazakhstan> (accessed March 24, 2007)

¹⁰ Kazakhstan Info, <http://www.kazakinfo.com/AboutKazakhstan/Economy/Nazarbayev2030/tabid/52/Default.aspx> (accessed March 27, 2007)

NAZARBAYEV'S PERSONALITY AND HIS LEADERSHIP STYLE

Let's see what kind of man Nursultan Nazarbayev is, based on his 2030 vision? Actually, who is he? Is he a Soviet-trained dictator, a new khan, or a great strategist, who can modernize Kazakhstan's economy? Undeniably, he can control enough oil, gas and other natural resources to act largely autonomously.

Kazakhstan's first elected president demonstrates the creative potential of narcissism¹¹ as played out on national and international scenes. He is an individual, who has a grandiose charisma and sense of self-importance, accompanied by a self-created vision to change the future of Kazakhstan. He has the ability not only to engage the population of his country but also to inspire his countrymen to follow him in fulfilling his dreams. He is able to plan and work towards his goals successfully, as he is absolutely goal oriented and extremely optimistic. However, he is acutely sensitive to criticism. This sensitivity is multiplied by his paranoia and poisoning his environment. He is a self promoter, he is very self-assured, loves to receive awards and believes in being special.¹² Indisputably, Nazarbayev is more a leader than a follower. That's why it is difficult to separate the procedure of state building, from his personality in Kazakhstan.

In 1989, he was appointed to be the first secretary of Kazakhstan's Communist Party and built a close relationship with Gorbachev. His first goal was to impress Gorbachev. He quickly gained Gorbachev's respect and began his transformation to Kazakh state politician. He was grateful to Gorbachev; he was a useful and dependable ally to the former Soviet leader until his last days in office. With his loyalty, Nazarbayev paid his debt back.¹³

In the early years of his carrier he created a system to buffer him from popular criticism and trained himself to block out other voices and opinions. Strategically, Nazarbayev chose the best time, because he was strongly supported, even idolized, by the Kazakh people. In 1990, he took his next step to fulfill his dream by assuming the title of president of Kazakhstan and took the preliminary steps in preparation for his first "democratic" election. As a result of his conspiracy he ran unopposed in the popular election in December 1991 and received 98 percent of votes and achieved his dream. Using his newly gained formal power he extended his term as president to 2000 through a referendum held in 1995.¹⁴

In the course of time President Nazarbayev became a more and more sophisticated state person, as well as a corrupt and nationalistic political leader. Understanding that he never traveled abroad as a "local" politician it is comprehensible. After his first international trip, Nazarbayev discovered his country's political and economic potential, and in his mind outlined a picture of Kazakhstan as the wealthiest, most stable and most attractive independent regional state.¹⁵ He began to put more emphasis on cooperation with other Central Asian neighbors in order to decrease Russia's economic dominance, but also compensating Russia's partial withdrawal from the region. Exploiting his newly gained experiences on the international arena, Nazarbayev elaborated his country's new foreign policy. He believes that the strategic partnership with states as the United States and China will help him to enhance Kazakhstan's position as a regional power.

THE US IS ON THE STAGE

Since the independence of Kazakhstan, the country is increasingly in the focal point of the United States' interests. The first reason is that Kazakhstan was the only non-Slavic former Soviet Republic to had inherited nuclear weapons¹⁶ after the collapse of the USSR; however, Russia maintained overall control over these weapons. More importantly, the United States believes, that Kazakhstan's success is vital towards securing a major part of the immense and largely untapped Caspian oil and gas reserves. Former US Deputy Secretary of State, Richard Armitage, proclaimed that "Kazakhstan can and should, in my view, serve as a guiding light"¹⁷ in the Caspian region. The substantial US

¹¹ According to the legend of Narcissus, the Greek boy fell in love with his own reflection in a pond.

¹² Post, *Leaders and their followers*, 25-32.

¹³ Olcott, *Kazakhstan*, 28-29.

¹⁴ Ibid, 26-30.

¹⁵ Ibid, 49.

¹⁶ CRS Report for Congress, <http://www.ndu.edu/library/docs/97-1058.pdf> (accessed February 23, 2006)

¹⁷ CRS Report for Congress, <http://www.ndu.edu/library/docs/97-1058.pdf> (accessed February 23, 2006)

government aid further reinforces the US' commitment to Kazakhstan's development by budgeting \$1.054 billion between fiscal years 1992 through 2003 for Kazakhstan.¹⁸

In Fiscal Year 2004 the United States continued its assistance program and budgeted \$74.2 million for Kazakhstan. In 2004, the US government aid focused on national security assistance and law enforcement. That's why; more than fifty percent (\$39.4 million) of US assistance was earmarked — in US term — to support the Global War on Terrorism. Much of the US aid was aimed to secure civilian nuclear materials, provide equipment for border- and pipeline security, improve Kazakhstan's prevention capabilities against weapons proliferation, interdict narcotics trafficking, and reform law enforcement.¹⁹

Besides the security and law enforcement effort the US assistance allocated four other aid programs in FY 2004. The democracy programs (\$10.6 million) supported citizen participation and transparency, fostered human rights, encouraged independent media, and strengthened civil society. In the social sector (\$21.5 million), through the USAID, the assistance program helped to mobilize communities to solve local issues and encouraged community development. With the market reform program, the US attempted to help Kazakhstan, by diversifying the country's economy into poorer regions; assisted banking sector reform and reorganized environmental regulations in the energy sector program. Humanitarian assistance (\$0.3 million) concentrated on shipment and distribution of donations to the Kazakh population. In addition, the US government assigned \$2.4 million for cross-sectoral initiatives.²⁰

Understanding some unfavorable progress in Kazakhstan's political life, in Fiscal Year 2005 the United States concentrated its aid effort "to maintain citizen participation in politics, support grassroots civic organizations, and develop more responsible local government."²¹ The Foreign Military Financing and other training assistances were used to support the Kazakh Peacekeeping battalion and to start the creation a rapid reaction brigade.

Nevertheless, the American decision makers made a common mistake in US foreign policy implementation. Protecting mainly US investors, US policy makers pushed the political and economic reforms too hard in this newly independent state. With the absence of a democratic tradition in Kazakhstan, foreign investors had feared, that their access to Kazakh oil and gas reserves would be restricted. This policy made Kazakhstan's political leaders a bit restless. They saw their positions destabilized in a western style democratic system, and endeavored to compensate this perceived problem by quickly building the eastern pier of their bridge, the Chinese connection.

Does it mean that the American assistance was useless? The answer is clearly no. Without the political and economic support of the United States this country could not handle so well its extensive internal problems and would not be a new and remarkable hydrocarbon exporter country. It only means that the Kazakh leadership was looking for a different alternative, and they found a substitute in China, which is proving to be a more patient state.

THE CHINA CONNECTION

China, as the world's most populated country, and second largest energy consumer, is a new player in the Central-Asian region. China's national interests include better collaboration and continued progress of stability along its northern border with Russia. China has also been eager to increase bilateral and multilateral economic trade with the newly independent Central-Asian states, in addition with Russia. China sees Kazakhstan, as an important state in the Caspian Basin, because of its vast territory, rich oil and gas reserves, and strategic location. More importantly the Sino leadership sees the Kazakh hydrocarbon reserves — likely to prove to be the most significant in the region — as a solution to reduce China's dependence on the Persian Gulf oil reserves.

Kazakhstan's oil and gas deposits are mainly concentrated in the western part of the country, near or under the Caspian Sea. The list of international investors in the oil and gas sector of the country is very long and includes most

¹⁸ CRS Report for Congress, <http://www.ndu.edu/library/docs/97-1058.pdf> (accessed February 23, 2006)

¹⁹ U.S. Department of State, "U.S. Assistance to Kazakhstan – Fiscal Year 2004," <http://www.state.gov./p/eur/rls/fs/35987.htm> (accessed February 23, 2006)

²⁰ U.S. Department of State, "U.S. Assistance to Kazakhstan – Fiscal Year 2004," <http://www.state.gov./p/eur/rls/fs/35987.htm> (accessed February 23, 2006)

²¹ CRS Report for Congress, <http://www.ndu.edu/library/docs/97-1058.pdf> (accessed February 23, 2006)

of the major international companies, consisting of China National Petroleum Company.²² The remarkable distance between China and the Kazakh oil and gas fields presented technical difficulties which made the proposed pipeline project more challenging to both China and Kazakhstan. Even more, at the end of the last century, some specialists thought that the Chinese-Kazakh proposals were hopeless. As Ebel and Menon wrote; “Neither China nor Kazakhstan have the funds to build the pipeline.”²³

In spite of the negative international environment in December 2005, China and Kazakhstan put into operation their first cross-border oil pipeline,²⁴ which will cost a total of \$3 billion, and will be able to carry more than 10 million tons of oil per year.²⁵ The pipeline provides Kazakhstan a reliable market for its products, while China will have a stable and secure supply of crude oil. Additionally, this physical link between the two countries has helped to develop more bilateral ties and expanding economic, trade, energy and security partnerships. As Chinese Vice President Zeng Qinghong characterized the new Sino-Kazakh relationship while visiting Kazakhstan in January, 2006 “No matter how the international and regional situation changes, China will remain Kazakhstan’s good neighbor, sincere friend, and reliable partner.”²⁶ His words reinforced Nazarbayev’s foreign political efforts to further stabilize Kazakhstan’s position in Central Asia.

THE KAZAKH FUTURE

President Nazarbayev won 91% of the votes in the presidential election in December 2005, guaranteeing him another seven-year term to rule Kazakhstan. However, the CRS Report suggests that “Kazakhstan’s moves toward democracy have been halting.”²⁷ Will the president be able to build a bridge between West and East – in socio-political means instead of simple geography? Nazarbayev’s foreign policy is well balanced. On one side it supports the Western and Chinese endeavors while on the other side try to retain Russian support. Domestically, it looks like, that he is adopting China’s economic policy; pursuing a capitalist economic system without political liberalization.

Nursultan Nazarbayev is in many ways exemplary of the narcissistic personality. He tends to form relationships only if he can clearly see the benefits of such cooperation. Nazarbayev’s personality features can play a detrimental role in his decision making process. While one should understand that it is useful to know groups don’t make decisions, individuals do. In Kazakhstan Nursultan Nazarbayev is this individual, at least for the time being.

Keywords: Kazakhstan, Russia, USA, China, political leadership

Kulcsszavak: Kazahsztán, Oroszország, USA, Kína, politikai vezetés

BIBLIOGRAPHY

AKINER, Shirin. *The Caspian*. New York, NY: RoutledgeCurzon, 2004.

ALAOLMOLKI, Nozar. *Life after the Soviet Union*. Albany, NY: State University of New York Press, 2001.

EBEL, Robert and Menon, Rajan. *Energy and Conflict in the Central Asia and the Caucasus*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield Publishers, Inc., 2000.

OLCOTT, Martha Brill. *Central Asia’s new states*. Washington, DC: United States Institute of Peace, 1996.

²² Peck, *Economic development in Kazakhstan*, 179-180.

²³ Ebel and Menon, *Energy and Conflict*, 218.

²⁴ “Kazakhstan-China oil pipeline to open in May,” *People’s Daily Online*, February 27, 2006, http://english.people.com.cn/200602/27/eng20060227_246399.html

²⁵ “Natural Gas and Pipeline,” China National Petroleum Corporation, <http://www.cnpc.com.cn/english/zyyw/trqygd.htm> (accessed February 26, 2006)

²⁶ Chinese Government’s Official Web Portal, “Vice President Zeng Qinghong visits Kazakhstan,” http://english.gov.cn/2006-01/10/content_154406.htm (accessed March 3, 2006)

²⁷ CRS Report for Congress, <http://www.ndu.edu/library/docs/97-1058.pdf> (accessed February 23, 2006)

- OLCOTT, Martha Brill. *Kazakhstan: Unfulfilled promise*. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, 2002.
- PECK, Anne E. *Economic development in Kazakhstan*. New York, NY: RoutledgeCurzon, 2004.
- POST, Jerrold M., *Leaders and their followers in a dangerous world: the psychology of political behavior*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 2004.
- 2006 *Index of Economic Freedom*, <http://www.heritage.org/research/features/index/country.cfm?id=Kazakhstan>
- Chinese Government's Official Web Portal, "Vice President Zeng Qinghong visits Kazakhstan" http://english.gov.cn/2006-01/10/content_154406.htm
- CIA – *The World Factbook*, <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/kz.html>
- CRS Report for Congress, *Kazakhstan: Current Developments and U.S. Interests* <http://www.ndu.edu/library/docs/97-1058.pdf>
- "Natural Gas and Pipeline", China National Petroleum Corporation, <http://www.cnpc.com.cn/english/zyyw/trqygd.htm>
- Kazakhstan Info*, <http://www.kazakinfo.com/AboutKazakhstan/Economy/Nazarbayev2030/tabid/52/Default.aspx>
- "Kazakhstan-China oil pipeline to open in May", *People's Daily Online*, February 27, 2006, http://english.people.com.cn/200602/27/eng20060227_246399.html
- The Commonwealth of Independent States*, <http://www.cisstat.com/eng/cis.htm>
- The Shanghai Cooperation Organization*, <http://www.secsco.org/home.asp?LanguageID=2>
- U.S. Department of State, "U.S. Assistance to Kazakhstan – Fiscal Year 2004", <http://www.state.gov./p/eur/rls/fs/35987.htm>
- Wikipedia the free encyclopedia*, <http://en.wikipedia.org/wiki>

GORDA Éva

A CENZÚRA MŰKÖDÉSE 1939—1945 KÖZÖTT MAGYARORSZÁGON

CENSORSHIP FUNCIONING BETWEEN 1939 AND 1945 IN HUNGARY

Írásomban a második világháborús cenzúra működését mutatom be, és azt, hogy hogyan tükrözte az aktuális politikai helyzetet. Megvizsgálom a Sajtóellenőrző Bizottság illetve a cenzorok munkáját, majd kitérek a korabeli magyar sajtó sajátosságaira.

In my paper I would like to show you the censorship of the 2nd World War, face of the politics in the wings and the political deals. I focus on the operation of the contemporary press. That is a good reflection of the era and it's mentality.

Írásomban a magyar cenzúra működését szeretném bemutatni. A második világháborús sajtó működésének megértéséhez elengedhetetlen a korabeli cenzúra működésének tanulmányozása. A kormányok jellemzően akkor éltek ennek az eszköznek a bevezetésével, ha olyan politikai változás állt be, amelyet nem kívántak korlátlanul tudatni a társadalommal. Voltak olyan államok a második világháború során, ahol totális volt a sajtó béklyóba kötése, mint például Németországban; voltak olyan államok, mint például Anglia (Szegő 2000), ahol lényegesen kisebb szerepet játszott ez az eszköz a sajtó irányításában. Magyarországon ilyen szempontból kettősség figyelhető meg: a cenzúra gépezete hol kisebb, névleges szerepet töltött be, hol maximális fordulaton működött. Ezt leginkább a kormányok politikai elképzelései magyarázzák.

A SAJTÓ JOGI SZABÁLYOZÁSA

Az 1912. évi LXIII. tc. 11§-a „A ministerium elrendelheti, hogy az időszaki lapoknak és más sajtótermékeknek a sajtóügyi közvádolóhoz benyújtandó sajtórendészeti köteles példányait a szétküldés előtt kell a legközelebbi kir. ügyészségnek, illetőleg rendőrhatóságnak kézbesíteni.”¹ Az 1920. évi VI. tc. 1§-a értelmében „hadviselés érdekéről van szó, ezzel az ország belső rendjének és közbiztonságának, valamint külső politikájának érdekei is egy tekintet alá esnek.”² A törvény értelmében a kormány különleges intézkedéseit még egy évvel meghosszabbította, így a sajtócenzúra 1921-ben szűnt meg az első világháborút követően és 1939. szeptember 01-jén állították vissza.

1938. XVIII. tc.³ június 15-i életbelépésével elrendelték az időszaki sajtó kivételével minden írásmű úgynevezett köteles példányát, amelyet terjesztés előtt el kellett juttatni az illetékes ügyészségre. Ez nagyban visszavetette az akkori könyvkiadást. 1939. szeptember 1-én a Teleki kormány 1939. II. tc.⁴ alapján életbe léptette a kivételes állapotot, amelyre a rendeletek már két éve készen álltak. A rendelet értelmében korlátozták a gyülekezési és egyesülési jogot, bevezették a rendőri felügyeletet, az iparban felfüggeszthették a fizetett szabadságot, bevezették a sajtó-, posta-, táviró-, távbeszélő és a rádió ellenőrzését, illetve engedélyhez kötötték a lapok létét, továbbá a növelést is. Bevezették a külföldről érkező sajtótermékek ellenőrzését. Az ellenőrzés végrehajtására a miniszterelnökség mellett működő hivatalt hoztak létre. Korlátozták a politikai napilapok terjedelmét. A nyomdáknek megszabták, hogy csak fekete festéket használhatnak, és maximalizálták a címbetűk méretét is. Megtiltották a mutatólást, ami korábban lehetővé tette a napilapoknak egy korábbi vidéki valamint egy frissebb pesti változat megjelenítését.

¹ 1912. évi LXXIII. Törvénycikk a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről; Forrás: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7188> Letöltés ideje: 2008. 01. 16.

² 1920. évi VI. törvénycikk a háború estére szóló kivételes hatalom idejének meghosszabbításáról Forrás: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7421> Letöltés ideje: 2008. 01. 16.

³ 1938. évi törvénycikk az állami rend megóvása végett szükséges sajtórendészeti rendelkezésekről Forrás: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8073> Letöltés ideje: 2008. 01. 16.

⁴ 1939. évi II. tc. a honvédelemről Forrás: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8096> Letöltés ideje: 2008. 01. 16.

1939. szeptember 1-jén sajtóértekezletet tartott az akkori sajtófőnök Thuránszky László (1941 áprilisáig töltötte be ezt a pozíciót.), ahol ismertette a sajtó képviselőivel az 1939. évi 8.140. M. E. sz. rendeletet⁵, amely minden sajtótermékre bevezette az előzetes cenzúrát. A rendelet értelmében, az időszaki lapokban bármilyen közlemény csak az ügyészség vagy az általa felhatalmazott ügyész illetve rendőrhatalmú szerv engedélyével jelenhetett meg. Az ügyészeknek a kapott kéziratot vagy feketelenyomatot át kellett vizsgálniuk és véleményezniük. Az ügyész mellé Budapesten ellenőrző bizottságot szerveztek, melynek feladata a szakmai segítségnyújtás lett volna.

A sajtóértekezlettel egyben a miniszterelnökség közölte a sajtóval a követendő külpolitikai irányelveket [Márkus, Szinai, Vásárhelyi, 1975.]: Németország küzdelmét rokonszenvesen kell beállítani, ellenségeit nem kell becsmérelni. Olaszországról is rokonszenvesen kell írni, mértékadóak a nagyobb olasz napilapok. Lengyelország tekintetében csak hivatalos MTI-hírek közölhetőek. Jugoszláviát is rokonszenvesen lehet beállítani, kivéve ha az ottani magyarokat sérelmek érik. Romániáról tárgyilagosan kell írni, az ottani kisebbségi sérelmek közlését előtte engedélyeztetni kell. Szlovákia tekintetében nem kell ellenségesen viselkedni, de a kisebbségi sérelmekről lehet írni. Oroszország, Franciaország és Anglia tekintetében az MTI-híreket lehet közölni. Az összes hír nem haladhatja meg a németekről szóló összes hírt. Első helyen mindig a németekről szóló hírek kell szerepelnie. A hadviselő felek vezérkari jelentései mindig ugyanott és ugyanabban a formában jelenjenek meg a lapokban.

A sajtót sokáig nem tekintették a kormányzati mechanizmus hatékony eszközének, hanem szükséges rossznak tartották. Ez a megítélés, és az, hogy az első világháború utáni békeévekben is fennállt a cenzúra a magyar újságírókban és szerkesztőségekben egyfajta öncenzúrát eredményezett.

1938. évi 6.070⁶ és 6.080⁷ M. E. számú rendeletek intézkedtek a sajtókamara felállításáról, továbbá működési rendjéről, amelynek felügyeleti szerve a miniszterelnökség volt. A rendelet értelmében nem lehetett olyan munkatársat alkalmazni, aki nem kamaratag. 1939. június 25-én 1232 fővel megalakult az Országos Magyar Sajtókamara újságírói sajtóosztálya. Feladata a cenzúra személyi feltételeinek biztosítása volt. A kormány hivatalos lapja az Esti Újság volt.

A jogi szabályozásokból jól látható, hogy a sajtóra vonatkozó szigorítások már a második világháborút megelőzően életbe léptek. Nagy Lajos így jellemezte a helyzetet 1929-ben [Márkus, Szinai, Vásárhelyi, 1975.]: nem lehet írni, ha az élet millió megnyilatkozását el kell kerülni. Bonctant sem lehet tanítani, ha a nemi szervek helyét az asztalon fűgefalevéllel kell borítani... Nem lehet írni, ha az észrevevés és az észrevetetés helyett állandóan szemmet hunyás és elhallgatás a kötelező.

SAJTÓELLENŐRZŐ BIZOTTSÁG

A bizottság feladata eredetileg csak szakmai tanácsadás lett volna, de a gyakorlatban az ügyész csak a pecsétjével látta el az anyagokat, ezt igazolja a 1939. évi 9.396 számú miniszterelnöki levél is [Márkus, Szinai, Vásárhelyi, 1975.]. A bizottság tagjai különböző minisztériumokból (külügyi, honvédelmi), a vezérkartól és az egyes ágazati tárcáktól kerültek ki, ezáltal a cenzúra nem csak közigazgatási szerepet töltött be, hanem szerves részét képezte a sajtóirányítás politikájának.

A sajtóellenőrző bizottság [Márkus, Vásárhelyi, 1979.] elnöke 1939 szeptember 1-jétől Rákóczy Imre, akit a miniszterelnök nevezett ki. Politikai irányítási funkciót töltött be és felelősséget vállalt a bizottság munkájáért. Ő volt a hivatalos kapcsolattartó a kormányzati szervekkel, hatóságokkal és a szerkesztőségekkel. Helyettesei feleltek a gyakorlati munkáért, felügyelték, hogy a bizottság tagjai betartják-e a napi előírásokat, szakmai illetékesség alapján elosztotta a beérkezett köteles példányokat, továbbá döntött a vitás kérdésekben. A munkarend igazodott a sajtóhoz, így három műszakban reggel 8-tól hajnali 2-ig, vasárnap pedig hajnali 5-től dolgoztak. A bizottság tagjai (általában 10-12 fő) legtöbbször a minisztériumok sajtóosztályának állományába is tartoztak. Így fordulhatott elő,

⁵ A m. kir. Minisztérium 1939. évi 8.140. M. E. számú rendelete a sajtó ellenőrzéséről. II. kötet 1270. oldal. Magyarországi Rendeletek Tára 1939;

⁶ A m. kir. Minisztérium 1938. évi 6.070. M. E. számú rendelete a sajtókamara felállításáról. Magyarországi rendeletek tára 1938 II. kötet; 72. évfolyam; Budapest; 525. oldal.

⁷ A m. kir. Minisztérium 1938. évi 6.080. M. E. számú rendelete, a sajtókamara felállításával összefüggő átmeneti és végrehajtási rendelkezésekről. Ugyan ott, 114. oldal.

hogy Dietl Fedor külügyminisztériumi sajtó előadó 1941. december 1-jén este háromnegyed 9-kor adott utasításában felkérte a soros külügyi cenzort, törölje a sajtóból azt a hírt, amelyet reggel, mint soros cenzor, ő maga engedélyezett [Márkus, Szinai, Vásárhelyi, 1975.]. A bizottság munkájának irányelveit egy Parancskönyv rögzítette, amelyben havonta átlag száz utasítás szerepelt. A könyv egy példányban készült és mára már megsemmisült. Az utasítások jelentős része konkrét eseményekre vonatkozott, ritkán akadt közöttük elvi–politikai jellegű.

A gyakorlatban azonban nem a cenzorok voltak az első szűrők. A világpolitika alakulását percről-percre figyelték a minisztériumokban, ami egyfajta adminisztratív szűrő volt, így a kedvezőtlen hírek már itt fennakadtak. A cenzorok gyakorlatilag már egy cenzúrázott anyagot cenzúráztak, szerepük ilyen szempontból csupán másodlagosnak mondható. A bizottság műszakvezetőjének jelentéseiben nem csak arról kellett beszámolni, hogy mi jelent meg, hanem arról is, hogy mit akartak megjelentetni a különböző szerkesztőségek. Ez által a minisztériumban nem csak a cenzorok munkájáról értesültek, hanem arról is, hogy egy-egy szerkesztőségben milyen a hangulat, ki mit gondol. A sajtóosztályok a szerkesztőségekhez intézett utasításaik révén nem irányt mutattak, hanem bele szóltak a szerkesztésbe. Ezzel a minisztérium korlátlan hatalomra tett szer a sajtó felett.

1. számú ábra: A cenzúra működési rendje. (Készítette: Gorda Éva)

A CENZOR IS EMBER

A cenzúra működésén a háborús feszültségek és azok enyhülése is mérhető volt. Magyarország hadba lépésével jelentősen szigorodott a cenzúra, vastagabban fogott a cenzorok tolla. Mivel a cenzorok három műszakban dolgoztak, ha egy nem napi aktualitású anyagot többször is beadott a szerkesztőség, előfordult, hogy más ellenőrhöz került, így egy korábban nem engedélyezett írást jó eséllyel engedélyeztek. A cenzor is ember. Ez látszik abból, hogy a hivatalos irányzat különféle árnyalatai érvényesültek a bizottságon belül. Noha a sajtóellenőrzési bizottság tagjait alapos szűrés után választották ki; művelt, tájékozott és irodalom – propagandában járatos embereket válogattak; mégis akadtak közöttük olyanok, akik valamelyik politikai irányban kötelezték el magukat. A szerkesztőségek eszerint mérlegelték, hogy egyes cikkeiket mikor érdemes beadni. Igaz így is csak árnyalatnyi különbségek voltak lehetségesek, hiszen a minisztérium éberem őrkdött.

A cenzorok külön juttatást kaptak munkájukért de, ha valami elkerülte figyelmüket és átcsúszott a kezük között, azt figyelmeztették, majd felfüggesztették, és végül elbocsátották. Ezáltal a cenzorok nem kímélték íróeszközöiket. Nem vállalták a kockázatot, munkájuk óvatos, szürke bürokratikus jelleget öltött.

ULLEIN-REVICZKY ANTAL

Ullein-Revicky Antal 1941 áprilisától 1943 szeptemberéig sajtófőnök, később stockholmi nagykövet; utódai Bede István és Haefler István [Márkus, Szinai, Vásárhelyi, 1975]. Ullein-Revicky Antal a kor sajtóirányításának központi alakja lett a miniszterelnöki és a külügyi sajtóirányítás egyesült vezetése alatt. Sajtóirányítási politikája híven tükrözte politikai elképzeléseit. Az 1920-as évektől a sajtófőnök nem csak közvetítői szerepet töltött be, mint a kormány szócsöve, hanem hatalmi pozíció is lett. A pozícióra igyekeztek mindig olyan embert megbízni, aki propagandájával megnyeri a sajtót a kormánynak. A cenzúra bevezetésével a sajtó a kormány hatalmába került. Ullein-Reviczky tanult, széles látókörű ember volt, részt vett a kiugrási kísérlet előkészítésében is, amely sajtófőnöki munkáján is meglátszott. Megszabta ki, mikor, milyen témában, továbbá miről írhatott. Konkrét utasításokat adott egy-egy témával kapcsolatban, hogy mely újságok tárgyalhatják részletesebben illetve melyek kevésbé. A külpolitikai témájú cikkek felőli döntést kifejezetten saját privilégiumaként kezelte. Néhány írónak és írásaiknak pedig különös figyelmet szentelt.

A MAGYAR SAJTÓ SAJÁTOSÁGA

A németek és a szélsőjobboldali lapok részéről sok bírálat érte a kormányt a sajtó határozatlansága, vagyis kétlakisága miatt. Különösen, hogy a jobboldali irányítás eltúrta, engedte a baloldali sajtó létezését. A jobb- és baloldali sajtó megléte beleillet a kormány elképzeléseibe, része volt hintapolitikájának. A szigorító rendeletek ellenére a magyar kormány nem törekedett totális uralomra a sajtó felett. Ezt bizonyítja az 1939. évi 10.800. M. E. sz. december 10-ei rendelet⁸, amely bizonyos enyhítéseket vezetett be a sajtó ellenőrzésében. A baloldali sajtó léte arra utalt, hogy Magyarország mégsem kötelezte el magát teljesen a hitleri Németországnak. A baloldali sajtó ezt kihasználva a tilalmak kijátszásával keretei tágítására törekedett. A baloldali sajtó és az írók vállalták azt a szerepet, hogy a társadalmat ráébresszék a realitásokra. A kormány engedte működésüket, ám időnként különféle szankciókkal keményen fellépett ellenük. Ez a kétlakiság volt hivatott a Nyugat felé mutatni, hogy valamelyest függetlenek vagyunk, Németország felé viszont az elkötelezettséget akarta demonstrálni.

1940. június 12. és 26. között betiltották a Magyar Nemzetet, az 1940. évi 5.555. M. E. sz. rendelettel⁹ pedig visszaállították azokat a szigorításokat, amelyeket a december 10-én kihirdetett (1939. évi 10.800. M. E. sz.) rendelet mérsékelte. Németországot azonban ezzel az intézkedésekkel még nem sikerült meggyőzni. A németek a magyar sajtót — egy együttműködési megállapodás keretében — a saját kezükbe szerették volna venni, ezt azonban a kormány nem írta alá, mivel ennek elfogadása azt jelentette volna, hogy a sajtó irányítását átadja a németeknek. A szélsőjobboldali sajtó azonban továbbra is bírálta a baloldalt, a kormányt és a cenzúrát, amiért nem működött elég hatékonyan a baloldali sajtó megszüntetésében. A lehangosabb bíráló Imrédy Béla volt.

NÉMET INTÉZKEDÉSEK

1944. március 19-én a németek kezükbe vették a magyar sajtó megrendszabályozását. A miniszterelnökség mellett — német irányítás alatt — felállítottak egy tájékoztatásügyi államtitkárságot, amely a sajtó, a rádió illetve a tájékoztatás feletti központi cenzúra szerepét töltötte be. Minden megyébe küldtek egy propaganda megbízottat, aki arról gondoskodott, hogy a propagandautasítások maradéktalanul megvalósuljanak. Nézetük szerint nem cenzúrára kell, hanem a jobboldali sajtó radikális munkássága, hogy a lakosságot meggyőzze valamint elkötelezze a nézeteiknek, belássák a német akció indokoltságát, illetve azt pozitívan értékeljék.

A kormány ezek után 1944. március 22-étől betiltotta a Népszavát, a 8 Órai Újságot, a Magyar Nemzetet, az Újságot, az Esti Kurírt, a Mai Napot és a Független Magyarországot, majd a vidéki lapok jelentős részét. De az intézkedések nem csak a baloldali sajtóra terjedtek ki. Leváltották a Pester Lloyd, az Esti Újság, a Friss Újság, az

⁸ A m. kir. Minisztérium 1939. évi 10.800. M. E. számú rendelete a sajtó ellenőrzésről. Magyarországi Rendeletek Tára 73. évf. 1939; II. kötet 2275. oldal

⁹ A m. kir. Minisztérium 1940. évi 5.555. M.E. számú rendelete a sajtóellenőrzésről. Magyarországi Rendeletek Tára 1940, III. Kötet 1879. oldal.

Új Nemzedék a Pesti Hírlap valamint a Magyarország főszerkesztőjét, helyükre megbízható németbarát főszerkesztőt állítottak. Az 1944. április 6-ai 10600/1944. M. E. sz. rendelet alapján a miniszterelnök bármikor betilthatott egy lapot. A németek elképzeléseinek megfelelően, hogy a sajtó illetve a nép gondolkodásmódját kell átállítani, nem pedig cenzúrázni; 1944. április 29-én a 10750/1944. ME. sz. rendelet¹⁰ eltörölte a politikai napilapok valamint a hétfő reggeli lapok kötelező cenzúráját. Igaz ekkora már nem is létezett a baloldali sajtó, amit cenzúrázni kellett volna. A cenzorok léte pedig korlátozta a szélsőjobboldali sajtót.

A politikai változások következtében az augusztus 18-ai 1944. évi 11.800. M. E. sz. rendelet¹¹ ismét visszaállította a cenzúrát. Novemberre a jobboldali sajtó mennyiségét jelentősen korlátozták. A sajtóellenőrző bizottság is ekkor költözött az Országház épületéből a Rádió épületébe, majd fokozatos hatalomvesztésével megszűnt.

BEFEJEZÉS

A sajtóirányítás éber figyelme tükröződik minden politikai és nem politikai íráson. Nyomon követték minden kisebb és nagyobb jelentőségű eseményt, azonnal reagálniuk kellett mindenre, ha nem akartak lemaradni a konkurens hírforrásoktól. Tisztában voltak azzal, hogy a magyar közvélemény nem csak a magyar forrásokból tájékozódik. Ezért hitelessége megőrzése érdekében, igyekeztek úgy rendezni a dolgokat, hogy fenntartsák a szavahihetőség látszatát. A cenzúra, mint a politika eszköze jól tükrözte annak változásait. A kormány és a sajtó is kockázatot vállalt, amely nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. A németek nem voltak meggyőződve a magyar sajtó elkötelezettségéről, mert léteztek baloldali lapok. A nyugatnak viszont nem tűnt fel, hogy a baloldali sajtó léte a hozzájuk való közeledést fejezi ki, azt, hogy Magyarország nem teljesen elkötelezett Németországnak.

Láthatjuk, hogy a cenzúra csupán eszköz volt és sokszor nem is olyan nagy jelentőségű. Léte sokkal inkább attól függött, hogy a politika mennyire akart ezzel az eszközzel élni. Írásomban a cenzúra és a sajtóellenőrzés működését szerettem volna bemutatni, rávilágítani arra, hogy működését mennyire meghatározta a mögötte megbúvó politika és a politikai alkuk.

MELLÉKLETEK

Részletek a felügyeleti szervek sajtóellenőrző bizottságnak adott utasításaiából [Márkus László 1975]. Az utasításokból csupán néhányat szeretnék kiemelni, amelyek segítenek jobban megérteni a cenzúra működését.

- 1) 1939. szeptember 4-10. Ullein-Reviczky kéri: Különös figyelem fordítandó arra, hogy német hadijelentés álljon az első helyen.
- 2) 1939. szeptember 18. Ullein felkérése: Oroszországgal kapcsolatban teljes neutralitás és tárgyilagosság tanúsítandó. Orosz lépések se kontra, se pro nem kommentálандók.
- 3) Ullein közlése menekült lengyel asszonyok és gyermekek érdekében létesült társadalmi segélyakciókról. Erről írni nem szabad.
- 4) 1939. szeptember 19. VKF 5. o. közli a lengyel menekültekre vonatkozó engedélyezett szöveget.
- 5) 1939. szeptember 21. Ullein utasítása: A külföldi tudósítók telefonjelentései ellenőrzés alá kerülnek, sértő kifejezések a hadviselőkkal szemben kerülendők; Esti Újság berlini tudósítójának jelentései különösen túlzottak és minden reális alapot nélkülöznek.
- 6) 1939. november 16. VKF 2.: Fecsegéssel kapcsolatos előállítások és letartóztatások nem kommentálhatók.
- 7) 1940. február 3. törlendők Románia katonai erejére vonatkozó túlzott külföldi hírek.
- 8) 1940. február 13. KÜM: Szlovákiáról mai nap semmit.
- 9) 1940. február 22. Finn segítség számszerű adatai hozhatók, ha azokat külföldi állam teszi közzé (Anglia)
- 10) 1940. április 9. VKF: Ne engedjenek át hadieseményekkel kapcsolatban németellenes cikket.

¹⁰ A m. kir. Minisztérium 1944. évi 10.750. M. E. számú rendelete, a sajtó ellenőrzésről. Magyarországi Rendeletek Tára 1944. I. kötet 497. oldal.

¹¹ A m. kir. Minisztérium 1944. évi 11.800. M. E. számú rendelete a sajtóellenőrzésről szóló 10.750/1944 M. E. számú rendelet egyes rendelkezéseinek módosításáról. Magyarországi Rendeletek Tára 1944. II. Kötet 1631. oldal.

- 11) 1940. április 15. ME (Thuránszky): Német barát szellem nem nyilvánulhat meg más hatalmak megtámadásában. Tárgyilagosság!
- 12) 1940. június 21. KÜM: újságírókörök hírei szerint szovjet csapatok benyomultak Besszarábiába, ilyen hírek gondosan törlendők.
- 13) 1940. június 27. KÜM: USA ellen sértőnek látszó cikkek is törlendők.
- 14) 1940. december 4. Esti Kurír címei Amerika háborús felkészüléséről nem hozhatók nagy betűkkel.
- 15) 1940. december 18. Deutsche Zeitung névsort akar közölni azokról, akik előfizettek, de a lapot visszaküldték. Névsor nem hozható.
- 16) 1941. január 3. KÜM: Kifogásolja 8 Órai hangját Roosevelttel szemben.
- 17) 1941. március 1. KÜM: K. H.-hírek, melyek német hadviselés érdekeit sértik, szigorúan bírálандók.
- 18) 1941. augusztus 25. Zilahy-Sebess telefonon: ... a magyar sajtóban semmi olyan kijelentés a Churchill – féle beszédből meg nem jelenhet, amit német részről kifogásolnának. Egységesen törlendők tehát még az MTI – kiadvány szövegéből is a túlzottan súlyos, bántó kitételek, és különös figyelem fordítandó a mai Nap, 8 Órai Újság valamint az Esti Kurír, továbbá a Magyar Nemzet, esetleg a Pesti Hírlap kommentárjára is, amelyekkel netalán dicsérni próbálják Churchill beszédét.¹²
- 19) 1941. szeptember 10. Szigorúan bizalmas! A mai napon illetékes helyről adott tájékoztatás, illetőleg irányítás szerint magyar szempontból nem kívánatos a sajtóban olyan értelmű közlemények megjelenését elősegíteni, amelyek túlfűtött fantáziával a sikereket úgy tünteti fel, mintha azok által a háború további kimenetele máris eldőlt volna, és amelyek jóslatokba akarnak bocsátkozni a végső eredmény vagy béke kilátásai felől. A szélső lapok megüthetik a legoptimisztikusabb és legegyszerűbb hangokat is, ha ez mentes a másik oldal felé vagy becsmérlésétől, izgatástól és ízléstelenségtől. Komoly orgánumok részéről az objektivitás támogatni kell. A kormány reggeli lapja és a jobboldali lapok általában jól teszik, ha erőteljes németbarát szellemű állásfoglalásaikkal ébren tartják a közvélemény meleg rokonszenvét a tengelyhatalmak iránt.
- 20) 1941. október 6. A Külügyminisztérium sajtóosztálya közli: A Magyarország és a Pester Lloyd reggeli számai sugalmazott cikket fognak közölni Eckhardt Tiborról¹³ és az amerikai magyarok mozgalmáról. Ezek a cikkek átengedhetők. A többi lapok további intézkedésig sem Eckhardtról, sem az amerikai magyarok mozgalmáról egy szót sem írhatnak, sőt még Eckhardt nevét sem írhatják le.
- 21) 1941. október 22. Haeffler osztálytanácsos úr közli Ullein-Reviczky követ úr utasítását az Eckhardt-ügy összeférhetlenségi bizottsági tárgyalásával kapcsolatban: Eckhardtot szidni lehet.
- 22) 1942. január 22. Zilahy-Sebess Ernő kéri a Sajtóellenőrző Bizottságot, hogy ma és a közeli napokban nagyon vigyázzanak, nehogy Törökországot bántó cikkek vagy megjegyzések jelenjenek meg a lapokban.
- 23) 1942. február 7. AKÜM sajtóosztálya közli: A Reggeli Magyarország és a Pester Lloyd írni fog a kárpátaljai gerillaharcokról. A két nevezett lapban a cikkek átengedhetők.
- 24) 1942. március 15. Ullein-Reviczky követ úr utasítása a vasárnapdélutáni tüntetésekről szóló híreket mindaddig törlendők, amíg a rendőrség arról hivatalos jelentést nem ad.
- 25) 1942. március 19. Haeffler István miniszteri osztálytanácsos úr közli a cenzúra bizottsággal, hogy Kállai Miklós miniszterelnök úr őexcellenciája mai parlamenti bemutatkozó beszédét a délutáni lapok mindaddig, míg a miniszterelnök úr teljes beszédének szövege nem jelenik meg csak harmadik személyben hozhatják. Közölni fogja a cenzúrabizottsággal azt is, hogy mikortól kezdve hozható szó szerint a beszéd.
- 26) 1942. május 27. Haeffler tanácsos úr telefonon közli: Ullein-Reviczky követ úr a Magyarság mai számában megjelent Roosevelt – Churchill – karikatúrával kapcsolatban fenntartja azt a korábbi utasítását, hogy a külföldi államférfiak karikatúrákban gúnyolni is lehet a megjelent karikatúra ellen tehát ebből a szempontból nincs észrevétele - , kéri azonban, hogy abban az esetben, ha külföldi államférfiak női hozzátartozóiról van szó, a jövőben mindig legyünk tekintettel a magyar gavallériára.
- 27) 1942. július 4. Gáspár fogalmazó úr telefonon közli: a szlovákiai híreket érintő sajtózárlat fokozatos feloldásaként lassanként apróbb szlovákiai hírek a lapokban megjelenhetnek.

¹² Churchill beszéde az Atlanti Charta aláírása után.

¹³ Eckhardt Tibor az Egyesült Államokban Független Magyarországért elnevezésű mozgalmat indított, melynek elnökeként kijelentette, hogy a magyar nemzet nem felelős jelenlegi kormánya politikájáért, amelynek elhatározásai nyilvánvaló náci kényszer alatt születtek. Felszólította a magyarokat a fasiszta Németország elleni állásfoglalásra.

- 28) 1942. augusztus 17. A Külügyminisztérium sajtóosztálya közli: A debreceni nyári egyetemen elhangzott egy előadás az angol – magyar szellemi kapcsolatokról. A sajtóosztály kéri a bizottság t. tagjait, hogy ha valamelyik lap erről cikket akar írni vagy azt akár csak egy általános cikk keretében megemlíteni, szíveskedjék törölni.
- 29) 1942. augusztus 18. AVKF 6. osztály felkéri az igen tisztelt bizottságot, hogy a Vasasról ezen túl minden közleményt, kivéve a mérkőzési időpontok közlését törölni szíveskedjék.
- 30) 1942. augusztus 28. A pénzügyminisztérium elnöki osztálya kéri a cenzúra bizottságot, hogy a szolgálóházai glicerinyárában történt robbanásról szóló cikkeket a leggondosabban törölni szíveskedjék.
- 31) 1942. szeptember 1. Haeffler tanácsos úr közli, hogy a bizottság által teljes egészében törölt és alább felsorolt cikkeket Ullein-Reviczky követ úr átolvasta és engedélyezte. Így ezek engedélyezhetők. 1. Baráti Huszár Aladár: Egy pohár Tiszta víz (Magyar Nemzet); 2. Márai Sándor: Román templomban (Pesti Napló); 3. Caliban: Egy tojás (Pesti Hírlap).
- 32) 1942. szeptember 10. A ma éjjeli légitámadással kapcsolatban további intézkedésig az MTI hivatalos jelentésén kívül semmiféle jelentések vagy riportok nem közölhetők. Közölhetők azonban olyan kisebb epizódok, illetőleg hangulatképek, melyeknek sem katonai, sem politikai jelentőségük nincsen.
- 33) 1942. szeptember 11. A legutóbbi légitámadás alkalmával leszórt röpcédulákról további intézkedésig a lapok semmit nem írhatnak.
- 34) 1942. december 1. A Külügyminisztérium sajtóosztálya Ullein-Reviczky követ úr megbízásából kéri, hogy olyan irányú utasítást adjunk a sajtóellenőrök részére, mely szerint „tilos átengedni minden olyan célzást, amely arra alludál [céloz], mintha Magyarországon volnának olyanok, akik a kormány külpolitikájával nem értenek egyet, s akik az ún. kétkulcsos politika hívei volnának”.
- 35) 1943. március 17. A Külügyminiszteri sajtófőnök úr kéri a vidéki sajtóellenőrök arra való utasítását, hogy az angolszász-szovjet ellentétek szellőztetését mellőzzék.
- 36) 1943. június 2. A miniszterelnökségtől Fritz László kúriai bíró oly utasítás kiadását kéri, mely szerint a vidéki lapok az újból folyamatba tett SS-toborzás ellen semmiféle ellenpropagandát vagy kritikát ki ne fejtsenek.
- 37) 1944. április 12. Az újjvidéki kir. Ügyészség elnöke távbeszélő útján jelenti, hogy a németek bevonulása óta a német lapokat a német katonai hatóságok ellenőrzik, s abba a kir. Ügyészségnek befolyást nem engednek.

Kulcsszavak: 2. világháború, cenzúra, sajtófőnök, Sajtóellenőrző Bizottság a sajtó jogi szabályozása

Keywords: 2nd World War, censorship, public relations officer, Control commission of press, rule of press

FELHASZNÁLT IRODALOM

Ezer év törvényei. (Forrás: <http://www.1000ev.hu> [Letöltés ideje: 2008. 01. 16.]

Magyarországi Rendeletek Tára. -Bp., M. kir. Belügyminisztérium, Fővárosi Nyomda Rt., 1939.

-1938. II. kötet, 72. évfolyam

Magyarországi Rendeletek Tára. -Bp., M. kir. Belügyminisztérium Stádium Sajtóvállalat Rt. Nyomdája, 1940.

-1939.; 73. évfolyam

Magyarországi Rendeletek Tára. -Bp., M. kir. Belügyminisztérium Stádium Sajtóvállalat Rt. Nyomdája, 1940.

-1939. 74. évfolyam

Magyarországi Rendeletek Tára. -Bp., Stádium Sajtóvállalat Rt. Nyomdája, 1944.

-1944. 78. évfolyam

MÁRKUS László, SZINAI Miklós, VÁSÁRHELYI Miklós: *Nem engedélyezem! A cenzúra bizottság dossziéjából.*

-Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1975. -ISBN 963 09 0283 4

MÁRKUS László, VÁSÁRHELYI Miklós: *A sajtó szerepe Magyarországon a háborús propaganda terjesztésében.*

-Bp., Akadémiai Kiadó, in.: *Történelmi Szemle* 1979/3-4. szám, p. 505–521.

PÁVEL Györgyné Szegő Krisztina: *A haditudósítás fejlődése a XX. században (Haditudósítók, médiumok,*

háborúk). -Bp., ZMNE, 2000. (Doktori (PhD) értekezés)

VÁSÁRHELYI Miklós: *A bilincsbe vert beszéd.* -Bp., 2002. -ISBN 963 02 04723 0

Henrik HEGEDŰS

MONOPOLY — WITH TALENT, ERGO HOW TO BECOME A GRAND MASTER?

In the first part of the article the author points out that seeking employment is not simply looking for a job, or for a source of income, as literature defines with the term 'subsistence employee' Thereafter the means and complex processes of becoming a grand master are being discussed through the actual aspects of the topic, together with the consideration of the career building possibilities. In the final part the author stresses, that 'talent-management' in the world of labor means that such skills need to be elaborated, adequately to the existing abilities of the individual, which increase the survivability and makes them more competent and credible in their professions.

OUR QUICKLY CHANGING WORLD

Nowadays things change more often than we ourselves would even think. The mathematical formula is almost impossible to solve, as in this equation the only invariable is the variable itself. Therefore the world around us is changing quickly, often and radically.

The dissolution of trade limitations, the communication revolution and the science-based economy induces significant changes in the global and virtual labor market. As we get more and more integrated to the blood circulation of the globalized world, employees become more diverse, independent and better trained. Through in-depth analyses of the changes, employers have realized the complexity of the situation, and started to put more emphasis on science-management and talent-management. Nowadays this is already a question of strategic importance for us. Career-planning and promotion inside the organization have become nowadays a task of primary importance for the leadership.

In the primer socialization environment, in the family, in the school there are already tasks related to the topic, but without simplifying it exclusively to the problem of how to raise geniuses. The contradiction of nowadays is that besides the high number of unemployed people, the problems caused by the aging Europe and by the decreasing number of births show that „according to the U.S. Bureau of Labor Statistics, more than 25% of the working population will reach retirement age by 2010, resulting in a potential worker shortage of nearly 10 million.”¹ Concerning the lack of labor force, consequences for the European Union might be dramatic to 2013.

Seeking employment means not only looking for a job or source of income - these people are named 'subsistence employees.' For them 'where', 'what', 'why', 'how long' is all the same. They only instinctively want to have their biological and physical needs being fulfilled, and they do not intend to overstep this, as from the economic point of view they are just men of impulse.

Conscious employment is much more, it means profession, career, credibility, orientation, behavior and the improvement of skills. Nowadays the latter naturally goes together with the modification of profession, the high level of mobility and the continuous (re-)training. It can already be seen that in our faster world immobility, seeking employment with only one degree or profession means a clear disadvantage for the employee, while the above mentioned characteristics provide significant competitive benefits for him.

HR PROFESSION LOOKING FOR THE WAY

The HR activities of nowadays need to be generalized and individualized at the same time. Remuneration and other benefits, social policies, etc. need to affect the whole staff of the organizations, however, career planning and performance evaluation need to be individual, person-centered. Together with all these, 'talent management' need to have a center position in science management. The talented, opened employee of extroverted character deserves special attention and different treatment than the grey average does. Besides improving professional

¹ Nancy R. Lockward: The Aging Workforce. HR Magazine, 2003. december

capabilities they can and need to be put on the leader career path, and the preservation and future training of them is a strategic interest of the organization.

Professor László Mérő, while teaching cognitive psychology specifies the following development phases – using chess as a competence model – while summarizing the typical characteristics of becoming a grand master: advanced (bungler), unprofessional, his performance is unstable, he is alien in the professional language, in his work and his workplace relations he is inconsistent, and he exactly knows what he does not know. The expert, as his name states too, is professional, analytic, and correct in his relationships, works in a balanced way, gives a stable performance, decides rationally, his performance is steadily at the expected level, and he can perform all these without being under constant control. His wording is expressive, uses the professional language freely. He knows, what he does know, and where does he know it. However, there is a risk of becoming a hostage of his own knowledge, thus becoming cold, introverted and closed. He can easily convince himself that he is the most important 'chimney' and that he is personally irreplaceable.

From the perspective of the overall topic the most important one is the grand master, who can not only analyze, but also synthesize his knowledge and schemes on the world. He is characterized by his transparent, logical, system-oriented work style. His wording is of native level, understandable and scientific at the same time. Intuition plays a crucial role in his decisions, as he knows, what is good and what is not, but he does not know where he knows it. He can be the facilitator in knowledge-transfer, who can take responsibility in the education of the new blood, either as a mentor or school-forming personality, in the talent-management in the world of labor. In the latter case the greatest success for him is if his students overshadow him.

BEING TALENTED IN THE WORLD OF LABOR

In this case we face the talented individual directly. However, the road to this is quite complicated, and on the way we see the loss of many, who lose their faith in career-building. From the recognition of the talent the road towards the Maslow-type self-realization leads through the conscious development of personality, the forming of competences and continuous training.

Concerning the given sections of the lifelong career, there are highly and weakly motivated employees. The possibilities of the latter ones will be narrower in the future, as organizations will rather choose mobile, able-to-change workforce, who is able to take responsibility for his own individual career. Successful career requires high flexibility and mobility, which depend on the personal abilities. There are ones, who are unable to tolerate dependency, others like to control people, are keen on power and taking responsibility, but there are ones longing for stability as well.

Belcourt and her colleagues divide the employment career into five parts ²:

- Preparing to work (0-25 years)
- Organizational entry (18-25 years)
- Initial career (25-40 years)
- Middle career (40-55 years)
- Late career (55-retirement)

When choosing profession, individuals are looking for an environment suitable for their personal character. Choosing profession is also defined by the situation of the labor market and the prestige of the given profession. During the 'organizational entry' phase the primary task is to appropriately choose the employer and the job.

Nowadays 'one can speak about a new generation of talents, who will supposedly have to face more stress in the workplace, more conflicts and more discontent, but at the same time they will have more opportunities to change workplace or to retain valuable knowledge and resources.'³

Keeping and motivating this workforce also means, that such working environment needs to be created, where they feel being respected for their knowledge and talent, and being valued as well, recognizing their efforts.

The number of parameters endangering the commitment of the employees is increasing, the next generations are under huge pressure concerning the global competition for workplaces and the growing responsibility felt for their own careers.

² Koncz Katalin: Életpálya és munkahelyi karrier menedzsment–2 rész (Forrás:www.mfor.hu)

³ Robert Gandossy, Elissa Tucker, Nidhi Werma : Gazdálkodj okosan – a tehetséggel. HVG könyvek, Budapest, 2006., p. 23.

'Talent management' shows significant correlation with the organization culture. 'Unifying culture' minimizes the self-interest, even though market economy is really run by self-interest. Being atomized is a real source of danger in our era. At the same time, it can be also realized that interest-based economy also need values and virtues, which can be formed by the family, communities of friends and on the workplace on the micro level, and by the society itself on the macro level.

The HR needs to motivate people with the whole spectrum of its helping, supporting and servicing activities to always give the best expected performance. We need to let the employee know both his strengths and weaknesses. We need to realize the limits of our performance compared to the competency model and the workplace requirement profile, need to know our maximum load and our vitality in order to decrease the risks of burnout caused by the stress, and the loss of balance.

DEVELOPING DURING THE WHOLE CAREER

While developing the personality of an individual – which is, by the way, not dependent on age – we need to find the strong point, and based on them – according to the possibilities - we need to address the weaknesses as well, by developing them selectively. According to Péter Popper psychologist and psychiatrist, 'talent management' needs to be centered on the harmonic, balanced, stable personality model.

An employee can be considered health if his skills are in harmony with his performance and has developed adaptation ability for finding one's feet. In his way of live he realizes and keeps himself to the golden mean. He is a communicative individual, who is ready and able to sense the events of the outside world, notice the beauty and good as well, and is a positive, emotion-rich personality. Besides, as a consequence of the above mentioned ones, he is empathic as well.

The lack of any of these characteristics can result failure, which might lead to the loss of the balanced state of the human organism, forcing the psyche to compensate, and may induce even an illness.

In the framework of the market economy health means the reproduction of the working ability of the employee, recreation and mental hygiene as the key questions of the success of the individual. Society, the micro and macro environment and the employee himself are all in the change. So the question is whether the work organization, its regulations, procedural mechanisms, organizational culture, organizational system of values and strategy fit into the impetus of these changes. In the fast changing environment this question can be put to the HR profession as well, as instead of the consequences of 'talent management', system of promotion and objective performance measure we are still fighting with contra-selection. The question even today is that concerning possibilities and career building, would it be still enough simply to belong to the given nomenclature? The answer is evident for all of us, short and concise: no. I claim this together with stating that in my opinion there will always be such people in every organization, who think forward, who learn from the losses of the others, and also such ones, who react to the warning signs only too late. The talented person – one can call him 'smart' as well – learns from his own loss, thus they realize that failing, being unsuccessful similarly strengthens the personality, like success and being successful does.

KNOWLEDGE AS ELEMENT OF SUCCESS

Thus we are not sentenced to continuous success and victory. The symptom is highly complicated and complex. Nowadays we can also meet a special type of the talented workforce, the science nomad: 'the science nomad can be interpreted mostly in science-intensive fields of work, but cannot be narrowed only to the advisory and IT-sector.'⁴

On all levels of the national and global labor market there are such professions, which attract science nomads. Besides possessing the knowledge they also have certain entrepreneur ambitions, thus they are willing and able to torn themselves out from the secure environment and leave the constraints behind. They economize their knowledge individually, according to their free will, selling it on the highest possible price.

⁴ Robert Gandossy, Elissa Tucker, Nidhi Werma: Gazdálkodj okosan – a tehetséggel. HVG könyvek, Budapest, 2006. p. 215.

Another important perspective of the science nomads is that they are bond to organizations according to their own interests, e.g. they realize, how to harmonize individual and organizational interests. If such a harmony can be achieved, then organizational affection can overwrite the migration motives of the science nomad, and he will see his own success in the success of the organization.

The special feature of the knowledge-economy is that from the affection for a given company it tendentiously goes towards standing on many feet, where the employees live rather like freelancers, utilize their knowledge individually, and maneuver on the labor market by choosing the financially most optimal situation. At the same time, the citizen atomized at the society level means that workforce can be substituted, thus it needs to be recognized that there is no irreplaceable person. Peter Drucker writes in his book titled 'The Leader' that the leader should first get rid of those people, who made themselves irreplaceable.

Thus preserving the workforce became a strategic problem of the HR. The main question here is price of substituting a given person, e.g. how much does cost the loss of human capital, and how does it affect the efficiency of the organization on the short and long run.

The slogans of the knowledge-based society are well-known, such as the added value-based production, life-long learning, etc. It can be clearly seen that possessing improved knowledge and preserving innovative knowledge is a key definitive of the competitiveness of a given enterprise. The loss of a creative mind is either really hard, or really expensive to make up, compared for example to the loss of a trained worker.

Supporting the talent in the world of profession means that such proficiencies are to be formed according to the existing abilities of the individual, which increase the survival skills of the individual, and makes him being credible and competent.

According to a Gallup survey, business success is based on the satisfaction of both the customer and the employee, which has an important message towards the HR nowadays.

Kulcsszavak: nagymester, tehetség gondozás, hiteles, karriertervezés, üzleti siker

Keywords: grand master, talent-management, credible, career- planning, business success

BIBLIOGRAPHY

FUKUYAMA, F.: *A nagy szétbomlás*. -Bp.: Európa Kiadó, 2000.

GANDOSSY, R., TUCKER, E., VERMA, N.: *Gazdálkodj okosan a tehetséggel. Döntéshozóknak és humán szakembereknek*. -Bp.: HVG Kiadó Zrt, 2007.

GOLEMAN, D.: *Érzelmi intelligencia a munkahelyen*. -Bp.: EDGE 2000.

KLEIN Balázs, KLEIN Sándor: *A szervezet lelke*. -Bp.: EDGE 2000, 2006.

KONCZ Katalin: *Életpálya és munkahelyi karrier menedzsment*. 2 rész (Forrás:www.mfor.hu)

KORTEN, D. C.: *Tőkés társaságok világoralma*. Kapu.com, Budapest, 1996)

LAKATOS Gyula: *A humántőke gazdasági felértékelődése*. -Sopron, 2003. október (Humánpolitikai szimpózium)

LOCKWARD, N. R.: *The Aging Workforce*. -in.: HR Magazine, 2003. december

MAGYARI BECH István: *Kreatológiai vázlatok*. -Bp.: Aula Kiadó, 1997.

PINTÉR Zsolt: *Hogyan csináljunk karriert*. -Bp.: Horton Books, 2001.

Hadtudományi Szemle
1. évf. 2. szám (2008)

Hadművészet

- Szombati Zoltán: Védelem bármi áron?** 1-9
Nicolae Buza: Military engineering 10-13

Nemzetbiztonság és rendvédelem

- Magyar Balázs: A magyar katonai hírszerzés tevékenységének fő irányai és jellemzői a Varsói Szerződés időszakában** 14-21
Szalai Gábor: A nemzeti hírszerzés és a magánszektor kapcsolatának alapkérdései az USA-ban 22-29
Bartha Elemér: Románia nemzetbiztonsági szolgálatainak társadalmi megítéléséről 30-36

Társadalomtudomány

- Sóter Andrea: A Magyar Honvédség személyi állományának egészségi státusza** 37-46
Bódi Stefánia: A halálbüntetés hazai szabályozásának története, különös tekintettel a katonai bűncselekményekre 47-53
Gulyás Attila: Halálbüntetés az Egyesült Államokban 54-63
Fischl Vilmos: Egyház és (állam) politika 64-75
Klemensits Péter: Szingapúr bukása – Nagy-Britannia és a malájföldi hadműveletek 1941-42. 76-89
Bernáth Péter: Nehézlovasság a késő antikvitásban 90-100

Általános

- Siposné Kecskeméthy Klára: A mediterrán térség jelentősége a NATO számára** 101-106
Kósa Sándor – Ruszin Romolusz: The bridge between west and east
Nazarbayev's Kazakhstan 107-112
Gorda Éva: A cenzúra működése 1939-1945 között Magyarországon 113-120
Hegedűs Henrik: Monopoly – with talent, ergo how to become a grand master? 121-124